

SUHTAUTUMINEN MAAHANMUUTTOON JA
HYVINVOINTIVALTIO YHTEISKUNNALLISESSA
MURROKSESSA 1986–1996

RASMUS VESALA

HELSINGIN YLIOPISTO

VALTIOTIETEELLINEN TIEDEKUNTA

TALOUS- JA SOSIAALIHISTORIA

MAISTERINTUTKIELMA

SYKSY 2020

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Yhteiskunnallisen muutoksen maisteriohjelma	
Tekijä – Författare – Author Vesala Rasmus Aleksi			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Suhtautuminen maahanmuuttoon ja hyvinvointivaltio yhteiskunnallisessa murroksessa 1986–1996			
Oppiaine/Opintosuunta – Läroämne/Studieinriktning – Subject/Study track Talous- ja sosiaalishistoria			
Työn laji – Arbetets art – Level Maisterintutkielma	Aika – Datum – Month and year Marraskuu 2020	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages	
<p>Tiivistelmä – Referat – Abstract</p> <p>Tässä maisterintutkielmassa tutkin, miten suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttoon, kokemukset taloudellisesta uhasta ja hyvinvointivaltio kytkeytyivät toisiinsa yhteiskunnallisessa murroksessa vuosina 1986–1996. Talouden vapauttaminen, lama, Neuvostoliiton romahtaminen ja politiikan muutokset osuivat samalle ajanjaksolle kuin lisääntynyt julkinen keskustelu maahanmuutosta sekä nopea kasvu maahan saapuneiden turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten määrässä. Jo 1980-luvun lopulla esiin nousivat julkisuudessa myös maahanmuuttovastainen populismi ja ulkomaalaistaustaisia vastaan suunnatut väkivallanteot.</p> <p>Teoreettinen viitekehys tutkielmalle muodostuu sosiaalipsykologian ryhmäsuhteita ja ennakkoluuloja kuvaavista teorioista sekä maahanmuuttoon liittyvästä yhteiskuntatieteellisestä ja historiallisesta tutkimuksesta. Keskeisiä käsitteitä ovat ennakkoluulot ja rotu, taloudelliset uhkakuvat ja hyvinvointinationalismi. Aineistona toimivat Elinkeinoelämän valtuuskunnan laajat suomalaisten asennetutkimukset, Magdalena Jaakkolan haastattelututkimukset, World Values Survey -kyselyt ja Helsingin Sanomien julkaisemat kyselyt. Analyysia täydennän aikalaisuutisoinnilla ja historiallisella tutkimuskirjallisuudella.</p> <p>Historiallisen kontekstin kartoittamisen ja kuvailevan analyysin lisäksi käytän tutkielmassa logistista regressiota. Menetelmien avulla tutkin, mitkä tekijät muovasivat suomalaisten suhtautumista maahanmuuttoon. Selvitän mitä tapahtuneista muutoksista kyselyaineistot kertovat ja mikä erilaisten taustatekijöiden sekä ajankohdan yhteismerkitys maahanmuuttoasenteille oli. Keskeinen kysymys on myös se, miten suomalaisten historiannarratiiville rakentuvat käsitykset kansallisesta identiteetistä ja rodusta yhdistyvät taloudellisiin uhkakuviin ja ksenofobiaan, sellaisessa hyvinvointivaltion kehityskaaren pisteessä, jossa muutokset maahanmuutossa ja taloudelliset sekä yhteiskunnalliset mullistukset kohtaavat.</p> <p>Kyselyaineistoihin liittyy problematiikkaa, jonka takia tuloksiin täytyy suhtautua varauksella. Suuri vaikutus on kysymyksenasettelulla ja aineiston keruun ajankohdalla. Maahanmuutto alkoi myös tutkimusaiheena kiinnostamaan vasta sen kasvun ja laajemman yhteiskunnallisen keskustelun myötä. Eri lähteistä kasatut aineistot antavat hyvin vaihtelevan kuvan suomalaisten suhtautumisesta. 1980-luvun julkinen keskustelu ja muutokset pakolaiskiintiöissä aiheuttivat lyhyelläkin aikavälillä paljon vaihtelua eri kyselyiden tuloksissa. Asenteet myös vaikuttavat muuttuneen kielteisemmiksi jo ennen kuin talouden reaalityöt kääntyivät laman seurauksena huonompaan suuntaan. Asenteet mahdollisesti jyrkkenivät lisääntyneen maahanmuuton takia - toisaalta rasistinen suhde rotuun näyttäisi olleen Suomessa yleistä jo ennen kuin muutos tapahtui.</p> <p>Tulokset tukevat aiempia tutkimuksia sen osalta, että sosioekonominen asema ja etenkin koulutus korreloivat asenteiden kanssa. Kielteinen suhtautuminen maahanmuuttoon verrattuna verrokkiryhmiinsä oli vähän koulutetuilla, työntekijöillä tai työttömillä, miehillä sekä suurien kaupunkien ja Etelä-Suomen ulkopuolella asuvilla. Kiinnostavaa on, että muiden keskuudessa asenteet muuttuivat myönteisemmiksi 1980-luvun lopulla, mutta edellä mainituissa ryhmissä tällaista muutosta ei tapahtunut, joten ero niiden ja muiden välillä syveni jo ennen lamaa. Talouden reaalityöt eivät selitä yksinään asenteissa tapahtuneita muutoksia kovin vahvasti, jos niitä verrataan aineistoon. Tutkimuksessa havaitaan, että tärkeää on ottaa mukaan myös talouteen liittyvät odotukset ja kokemukset tulevaisuuden uhkatekijöistä. Keskeistä on myös se, miten julkinen keskustelu ja poliittiset toimijat luovat ja muokkaavat näitä odotuksia tai uhkakuvia sekä yhdistävät niitä maahanmuuttajiin.</p> <p>Hyvinvointivaltion heikentymisestä koettu uhka yhdistyi aineistossa kielteiseen suhtautumiseen ulkomaalaisia työntekijöitä kohtaan – sekä rasistiseen ajatteluun. Taloudellisten uhkakuvien ja ryhmien välisten suhteiden välisiä yhteyksiä pohdittaessa on huomioitava myös se historiallinen ja institutionaalinen konteksti, jossa maahanmuutto ja hyvinvointivaltio kohtaavat.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Maahanmuutto, hyvinvointivaltio, ennakkoluulot, rasismi, historia, lama			
Ohjaaja tai ohjaajat – Handledare – Supervisor or supervisors Saaritsa, Sakari; Tervonen, Miika			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto, Helsingfors universitets bibliotek, Helsinki University Library			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	1
2. AIKAISEMPI TUTKIMUS JA TEOREETTINEN VIITEKEHYS.....	4
2.1 MUUTTOLIIKKEIDEN TUTKIMUKSESTA SUOMESSA	4
2.2 ENNAKKOLUULOT	5
2.3 ROTU JA KANSALLINEN KULTTUURI	6
2.4 RYHMIEN VÄLISET SUHTEET, UHKAKUVAT JA KANSALLINEN IDENTITEETTI	8
2.5 UHKAKUVAT JA TALOUS	10
2.6 HYVINVOINTINATIONALISMI JA PSYKOLOGINEN OMISTAJUUS	13
3. MUUTTOLIIKKEIDEN HISTORIASTA ENNEN 1990-LUKUA.....	16
3.1 MUUTTOLIIKKEET MAAILMANSOTIEN JÄLKEEN	18
3.2. 1980-LUKU	19
3.3 VUODET 1986-1987 VEDENJAKAJANA	21
4. AINEISTOT	25
4.1 KYSELYAINEISTOJEN PROBLEMATIIKKA.....	28
5. SUOMALAISTEN ASEENTEET KYSELYISSÄ	33
5.1 SUHTAUTUMINEN PAKOLAIISIIN.....	34
5.2 SUHTAUTUMINEN ULKOMAALAIISIIN TYÖNHAKIJOIHIN	37
5.3 RASISMI	40
6. TALOUS JA ASEENTEET	49
6.1 KULUTTAJIEN ODOTUKSET	56
6.2 UHKA HYVINVOINTIVALTIOLE	58
6.3 HYVINVOINTINATIONALISMI JA PSYKOLOGINEN OMISTAJUUS	61
6.4 LYHYESTI MUISTA UHKAKUVISTA	67
7. MENETELMÄ JA REGRESSIOANALYYSI	68
7.1 MENETELMÄ	68
7.2 REGRESSIOT	73
7.2.1 K18 ja taustamuuttujat.....	73
7.2.2 Lyhyesti kahden mallin eroista.....	75
7.2.3 K18 ja muutokset ajassa	75
7.2.4 K35 ja taustamuuttujat.....	80
7.3 UHAN KOKEMUKSET.....	82
7.3.1 Uhkamuuttujat	82
7.3.2 Uhkakuvat vuosina 1988–1992.....	84
8. YHTEENVETO	87
9. LÄHDELUETTELO	91
9.1 LÄHTEET	91
9.2 TILASTOLÄHTEET	92
9.3 KIRJALLISUUS.....	92

1. JOHDANTO JA TUTKIMUSKYSYMYKSET

Tässä tutkielmassa tarkastelen suomalaisten suhtautumista maahanmuuttoon ja siinä tapahtuneita muutoksia vuosina 1986–1996. Suhtautumisessa ilmeneviä muutoksia analysoin erityisesti suhteessa taloudellisiin uhkakuviin ja hyvinvointivaltioon.

Suomalainen muuttoliikkeiden historiallinen narratiivi esittää 1990-luvun alun vedenjakajana, jossa kylmän sodan päättyminen ja globalisaation kiihtyminen siirsi Suomen pysähtyneestä menneisyydestään liikkuvuuden aikaan.¹ Kansalaisten käsityksissä, julkisessa keskustelussa, hallinnossa ja akateemisessa maailmassa on pitkään elänyt syvältä historian narratiiveista ammentava käsitys Suomesta homogeenisenä kansana.² Tämä Euroopan periferiassa elänyt kansa tempaistiin kylmän sodan päättyessä osaksi globalisaatiota. Se näkyi kulttuurissa, taloudessa ja myös muuttoliikkeissä. Pakolaiskiintiöitä nostettiin ja turvapaikanhakijoiden määrät nousivat nopeasti. Maastamuuttomaa tuli maahanmuuttomaa. Samaan muutokseen osunut lama ja sen mukanaan tuoma korkea työttömyys sai ulkomaalaisiin tottumattomat kansalaiset purkamaan kasvavan eriarvoisuuden ja taloudellisen epävarmuuden aiheuttamaa turhautumistaan uusiin tulijoihin. Kansallinen identiteetti joutui hakemaan itseään uudelleen kansainvälisessä maailmassa, kun alettiin siirtyä yhtenäiskulttuurista monikulttuurisuuteen.

Menneisyydestä on houkutus rakentaa tällaisia selkeästi eteneviä tarinoita, joissa kehitys kulkee murroskohtien kautta eteenpäin. Kansakunnat näyttäytyvät lähes ihmisenkaltaisina omine elämäntarinoineen. Tämä tutkielma kuitenkin osoittaa, että ainakin muuttoliikkeiden kohdalla todellisuus on usein monimutkaisempaa ja ristiriitaisempaa, sotkuista ja monikerroksista. Vaikka maahanmuutto Suomeen oli poikkeuksellisen vähäistä verrattuna moneen muuhun Euroopan maahan toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, niin maan historiaan muuttoliikkeet ovat vaikuttaneet jo pitkään ennen 1990-lukua. Alue on myös kielellisesti, etnisesti ja kulttuurisesti ollut monimuotoisempi kuin kansallisvaltion rakentamisen myötä

¹ Leinonen 2019, 18.

² Keskinen ym. 2019, 2.; Torsti 2012, 207.

vahvistunut käsitys yhtenäiskulttuurin yhdistämästä homogeenisesta kansakunnasta antaa ymmärtää.³

1990-luvun taite oli kuitenkin kiistatta Suomeen suuntautuneessa maahanmuutossa uudenlainen käänne ja merkittävää oli, että se osui yhteen maan historian pahimman laman kanssa. Samalla somalialaiset turvapaikanhakijat muodostivat tulijoissa uudenlaisen ryhmän, joka ulkonäöllisesti erottui selkeästi kantaväestöstä. On kuitenkin vaikea sanoa, oliko Suomi ennen näitä muutoksia suvaitsevaisempi vai ennakkoluuloisempi ulkomaalaisia kohtaan, sillä tätä ei käytännössä ole lainkaan tutkittu ennen 1980-luvun loppua.

Kiinnostus aiheeseen heräsi vasta, kun idänsuhteiden vaikutus julkiseen keskusteluun ja ulkopoliittikkaan alkoi hellittää. Samaan aikaan maailmalla levinnyt pakolaisvirta oli saavuttanut muut Pohjoismaat, jotka painostivat myös Suomea ottamaan vastuuta asiassa. Suomalaiset joutuivat tuolloin oikeastaan ensimmäistä kertaa tosissaan pohtimaan asennoitumistaan ilmiöön, mikä johti myös laajempaan julkiseen aikalaieskusteluun.

Maahanmuuttovastainen populismi politiikassa ja ulkomaalaistaustaisiin kohdistunut väkivalta nousivat julkisuuteen jo 1980-luvun lopulla eli ennen kuin muuttovirrat alkoivat kasvaa ja talous taantua. Sosiaalipsykologian teorioissa ryhmien välisten suhteiden huononemista on selitetty erilaisilla uhan kokemuksilla.⁴ Aikaisemmassa maahanmuuttotutkimuksessa Suomen lamakauteen on yhdistetty asenteiden jyrkkeneminen, jota onkin selitetty juuri sosioekonomisilla uhkakuvilla.⁵ Toisaalta tämä selitysmalli on jo muualla osittain myös kyseenalaistettu ja osoitettu, että jyrkkiä asenteita esiintyy vaurainakin aikoina ja rikkaammissa väestönosissa.⁶ Asenteiden selittäminen talouden tekijöillä helposti hämärtää poliittisen toimijuuden ja mediakeskustelun vaikutuksia. Samalla unohtuvat syvälle ihmiskunnan historiaan juurtuneet käsitykset rodusta ja hierarkkisesta tavasta jakaa väestöjä ulkoisesti erottuviin ryhmiin.

³ Tervonen 2014.

⁴ Jackson, 1993.

⁵ Jaakkola 2009, 78–79.

⁶ Mols & Jetten 2017.

Tutkielmassa lähtökohtana on se, että asenteiden ja taloudellisten uhkakuvien väliset mekanismit voivat olla monimutkaisempia ja välittyä muunkin kuin reaalitalouden lukujen kautta. Pohjoismaissa hyvinvointivaltion rakennukseen on liittynyt vahvasti etnisen yhteisön konstruointi, jonka keskinäisestä solidaarisuudesta se on ammentanut legitimizeettinsä.⁷ Näin voidaan olettaa, että Suomessa näkemykset maahanmuutosta ja taloudellisista uhkakuvista ovat kytkeytyneet hyvinvointivaltioon ja sen etuuksiin. Uhkakuvia synnyttäviä mekanismeja ei olekaan mahdollista ymmärtää tulkitsematta samalla ajallista ja paikallista kontekstia.

On tärkeää tuoda myös muuttoliikkeiden tutkimukseen syvempää historiallista ymmärrystä. Vaarana on muuten, että jokainen uusi muuttoaalto nähdään poikkeuksellisenä ”kriisinä”, jonka yhteydessä unohdetaan muuttoliikkeiden osuus myös Suomen historiassa.⁸ Aikaisemmat muuttoallot katoavat usein kollektiivisesta muistista ja silloinkin kun ne sinne jäävät, niin lähinnä poikkeuksina vallitsevaan staattiseen normaalitilaan. Näin ne eivät haasta käsitystä vakaasta homogeenisestä väestöstä.⁹ On myös arvokasta tutkia sitä erityistä yhteiskunnallista ja historiallista kontekstia, jossa maahanmuutto tapahtuu, jotta voidaan paremmin ymmärtää, mitkä tekijät vaikuttavat vastaanottavan väestön asenteisiin.

Keskeiset kysymykset, joihin tässä tutkielmassa vastaan, ovat seuraavat: 1. Mitä kyselyaineistot kertovat suomalaisten suhtautumisesta maahanmuuttoon ja siihen vaikuttaneista tekijöistä vuosina 1986–1996? 2. Selittääkö talous suhtautumisessa mahdollisesti ilmeneviä muutoksia? 3. Millä tavoin uhkakuvat, kansalliset käsitykset ja ksenofobia liittyivät Suomessa hyvinvointivaltioon ja sen sosiaali-etuksiin?

Pääaineistona tutkimuksessa toimivat erilaiset tutkittavalla ajanjaksolla kerätyt kyselyaineistot, joissa on selvitetty suomalaisten asenteita. Kartoitan ajan kontekstia tutkimuskirjallisuuden sekä erilaisten tilastojen ja uutisoinnin kautta. Kuvailevan analyysin lisäksi käytän menetelmänä logistista regressiota.

Aloitan käymällä lävitse luvussa 2 aikaisempaa tutkimusta ja tutkielman teoreettista viitekehystä. Luvussa 3 teen lyhyen katsauksen muuttoliikkeiden historiaan Suomessa ennen 1990-lukua, jonka jälkeen siirryn luvussa 4 esittelemään kyselyaineistoja ja niihin

⁷ Schall 2016, 2.

⁸ Leinonen 2019, 14.

⁹ Lucassen 2005, 14.

liittyvää problematiikkaa. Luvussa 5 analysoin, mitä aineistot kertovat suomalaisten suhtautumisesta ulkomaalaisiin työntekijöihin, pakolaisiin ja rasismiin ja luvussa 6 käsittelen suhtautumisessa ilmenneitä muutoksia kansantalouden ja hyvinvointivaltion valossa. Luku 7 sisältää menetelmän ja regressioanalyysin ja viimeinen luku yhteenvedon.

2. AIKAISEMPI TUTKIMUS JA TEOREETTINEN VIITEKEHYS

2.1 MUUTTOLIIKKEIDEN TUTKIMUKSESTA SUOMESSA

Suomessa maahanmuuttotutkimus keskittyi pitkään suomalaisiin maastamuuttajiin. Ensimmäinen laajempi tutkimus Amerikkaan lähteneistä siirtolaisista julkaistiin 1917, mutta ennen 1970-lukua tutkimus oli kuitenkin vähäistä. 1970- ja 1980-luvuilla valtaosa tutkimuksesta keskittyi Ruotsiin lähteneisiin suomalaisiin. Tutkimukset Suomeen tulleista maahanmuuttajista olivat yksittäistapauksia, vaikka maahan tulikin 1970-luvulla pakolaisia Chilestä ja Vietnamista – ja venäläisiä jo paljon aiemmin.¹⁰ 1980- ja 1990-luvun taitteessa maahanmuuton saama huomio kasvoi yhteiskunnallisessa keskustelussa – niin politiikassa, mediassa kuin tutkimuksessakin. 1990-luvulla alkanut maahanmuuttotutkimuksen nopea kasvu jatkoi kiihtymistään 2000-luvulla ja tutkimusaiheiden diversiteetti lisääntyi. Viime vuosien uusia tutkimuksen painopisteitä ovat olleet mm. maahanmuuton hallinnollinen puoli ja pakkomuutot.¹¹

Asenteisiin liittyvää historian tutkimusta ei Suomessa ole juurikaan tehty johtuen siitä, että aiheesta ei kerätty aineistoja ennen 1980-lukua. Tutkimusaiheena maahanmuutto alkoi herättämään laajempaa kiinnostusta vasta, kun ulkomaalaistaustaisen väestön osuus alkoi kasvamaan. Yhtenä käännekohtana voidaan pitää vuotta 1987, kun tämän tutkielman kannalta olennainen tutkimushanke sai alkunsa. Magdalena Jaakkola aloitti tuolloin vuoteen 2007 jatkuneen pitkän haastatteluaineistoihin perustuvan tutkimuksensa suomalaisten maahanmuuttoasenteista.¹²

¹⁰ Leinonen 2019, 15.

¹¹ Mt., 18–25.

¹² Jaakkola 1989.

2.2 ENNAKKOLUULOT

Ennakkoluulojen käsite nousi esiin tutkimuskohteena sosiaalipsykologiassa jo 1920-luvulla, mutta sen tutkimus lähti toden teolla käyntiin vasta toisen maailmansodan jälkeen.¹³ Sotaa seuranneella vuosikymmenellä yhdysvaltalaiset yhteiskuntatieteilijät loivat teoreettisen pohjan ryhmien välisten suhteiden tutkimukselle. Selityksiä ennakkoluuloille haettiin etenkin ihmispsykologiasta.¹⁴

Lähestymistavat ennakkoluulojen käsittelyyn sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa ovat vaihdelleet eri aikakausina. Kun alkuvuosia olivat hallinneet syitä yksilöistä ja heidän persoonansa psykologiasta etsineet teoriat, niin 1960-luvun puolivälin jälkeen painopiste siirtyi sosio-kulttuurisiin prosesseihin. Kun ennakkoluulot vaikuttivat yksittäisten ihmisten sijaan olevan koko yhteiskunnan ominaisuus, niin persoonallisuuden erot eivät enää kelvanneet selitykseksi, vaan se pyrittiin löytämään sosiaalisista normeista. Tästä näkökulma syveni 1970-luvun aikana koko yhteiskunnan rakenteisiin ja ryhmien välisiin eturistiriitoihin. Ennakkoluuloja tarkasteltiin tutkimuksissa näiden ristiriitojen ilmentymänä. Tämän jälkeen tapahtui käänne kohti sosiaalisen kategorioinnin kognitiivisia selityksiä, jotka hallitsivat kenttää seuraavat vuosikymmenet.¹⁵

Nämä teoriat ovat yleensä päätyneet käsittämään ennakkoluulon asenteena, joka syntyy lähinnä jostain ryhmästä muodostetun negatiivisen arvion tai mielipiteen kautta. Niiden yksiulotteinen näkemys ennakkoluulosta ei kuitenkaan kykene ottamaan huomioon niitä kaikkia monimutkaisia, ristiriitaisia ja vaihtelevia tapoja, joilla suhtaudumme erilaisiin sosiaalisiin ryhmiin. Tärkeää on moniulotteisempi tarkastelu, joka paremmin huomioi ennakkoluulojen kontekstisidonnaisuuden.¹⁶

Modernit teoriat ovat tutkineet ennakkoluulojen ilmentymistä tunteiden ja arvojen sekä niiden välisten ristiriitojen kautta. Ennakkoluulot ja rasismi ovat yhteensopimattomia tasavertaisuuteen uskovien arvojen kanssa, minkä takia ne voivat myös aiheuttaa ristiriitaisia kokemuksia, syyllisyyttä ja itsekritiikkiä. Samalla muita ryhmiä vastaan

¹³ Duckitt 1992, 6.

¹⁴ Stephan & Stephan 2001, 4.

¹⁵ Duckitt 1992, 64.

¹⁶ Mackie & Smith 2016, 2-4.

koettuja negatiivisia tunteita saattaa kuitenkin ruokkia pelko siitä, että ne uhkaavat oman ryhmän tärkeinä pidettyjä arvoja.¹⁷

2.3 ROTU JA KANSALLINEN KULTTUURI

Sosiaalipsykologian teoreettiset lähestymistavat eivät ota riittävästi huomioon niitä pitkälle ulottuvia globaaleja ja kansallisia historiallisia prosesseja, joiden varaan ryhmiin jaottelu kansallisessa ja etnisessä kontekstissa rakentuu. Rotu on sosiaalisesti muodostuva tapa erotella ihmisiä ryhmiin ja sitä tuottaa sekä ylläpitää yliajalliset ja -paikalliset käytännöt, ideologiat, järjestelmät ja valtarakenteet.¹⁸ Maahanmuuttoon liittyviä ennakkoluuloja ei voida ymmärtää ottamatta huomioon pitkän keston käsityksiä rotujen ja kulttuurien välisistä hierarkioista sekä kansakunnan ja etnisyyden yhteyksistä.

Yhdysvalloissa rodullisten asenteiden historiallista kehitystä on selvitetty käyttäen aineistona kansallisia kyselyaineistoja. Vuodesta 1972 asti säännöllisesti kerättyjen kyselyiden avulla tutkijat ovat kartoittaneet valkoisten amerikkalaisten rotuun liittyvien asenteiden ja uskomuksien ulottuvuuksia sekä trendejä. He havainnoivat amerikkalaisten suhtautumisessa rotuun ja tätä koskevissa normeissa tapahtuneen muutoksia. Segregaation, valkoisten etuoikeuksien ja biologiaan pohjaavan rotuhierarkian kannatus oli romahtanut valkoisen väestön keskuudessa. Huolimatta näiden ajattelumallien periaatteellisesta vastustamisesta, vahva halu säilyttää sosiaalinen etäisyys rotujen välillä ja etninen hierarkia olivat kuitenkin yhä olemassa. Luokittelevat rotustereotypiat olivat vain muuttuneet varauksellisemmiksi ja monitasoisimmiksi; samalla niiden pohja siirtyi biologiasta kohti ryhmäkulttuureihin liitettyjä ennakkoluuloja.¹⁹ Ydin vanhasta rodullisesta ajattelusta on säilynyt, mutta se on käynyt läpi laadullisen muutoksen.²⁰

Biologinen rotukäsite toimi orjuutta ja siirtomaavaltaa oikeuttavana perustana etnisille hierarkioille. Viimeistään toisen maailmansodan jälkeen juutalaisten kansanmurhan nostattamien kauhukuvien ja siirtomaavallan päättymisen myötä tämä käsite ja sille

¹⁷ Stephan & Stephan 2001, 26-27.

¹⁸ McDowell 2008, 52.

¹⁹ Bobo ym. 2012, 74-75.

²⁰ Mt., 75.

ideologiansa rakentaneet uusfasistiset puolueet alkoivat ajautua poliittiseen marginaaliin. Uusi äärioikeisto alkoi siirtyä kulttuurirasismiin, jossa biologista ajattelua korvattiin käsityksillä homogeenisistä ja selkeästi määriteltävistä kansakunnista ja erilliskulttuureista, jotka olivat rakentuneet ja kehittyneet oman erityisen historiansa tuloksena. Kulttuurit määriteltiin luonteeltaan muuttumattomiksi toisistaan erillisiksi kokonaisuuksiksi, joiden ulkopuolelle esimerkiksi etniset vähemmistöt saatettiin pysyvästi sulkea riippumatta heidän kansalaisuudestaan. Globaalit monimutkaiset ongelmat yksinkertaistettiin kulttuurien yhteentörmäyksestä johtuvaksi konfliktiksi. Kulttuureihin jaoteltu maailma alettiin nähdä eräänlaisena nollasummapelinä ja oman kulttuurin eloonjäämiskamppailuna.²¹

Vaikka siirtolaiset monesti nykypäivänä eroavat ulkonäöllisesti selvemmin kantaväestöstä kuin Atlantin ylittäneet eurooppalaiset runsaat sata vuotta sitten, niin jo silloin uusia tulijoita rodullistettiin vahvasti. Esimerkiksi itäeurooppalaisia, juutalaisia ja italialaisia ei Yhdysvalloissa pidetty valkoisina, vaan väriltään tummempina ja näin rodultaan alempiarvoisina.²² Rodun käsitteestä sosiaalisena ja kulttuurisena konstruktiona kertoo se, että nämä tulijoihin liitetyt rodulliset käsitykset hälvenivät ajan myötä ja ryhmät sulautuivat osaksi väestöä.²³ Omalta osaltaan tämä sulautuminen on johtanut siihen, että historian aiemmat muuttoliikkeet nähdään ruusuisempien lasien läpi, jolloin uudet siirtolaisaallot nähdään perustavanlaatuisesti erilaisena ilmiönä, johon liitetyt uhkakuvat ovat täysin uusia. Lucassenin mielestä ainoastaan tarkalla historiallisella vertailulla voimme arvioida missä määrin uudet muuttoliikkeet ja nykypäivän siirtolaisten kohtaamat esteet kotoutumiselle ovat poikkeuksellisia.²⁴

Kansallisella identiteetillä voidaan tarkoittaa valtion kansainvälistä identiteettiä, kansakunnan identiteettiä tai yksilöiden identifioitumista kansakuntaan tai valtioon. Pasi Saukkosen mukaan käsitteen käyttöön liittyy monesti väärinkäsityksiä, sillä nämä ovat kaikki eri asioita.²⁵ Anthony D. Smith määritteli kansallisen identiteetin etnisten

²¹ Isaksson ym. 2018, 354-359.

²² Foner 2000, 147.

²³ Lucassen 2005, 9.

²⁴ Mt., 106.

²⁵ Saukkonen 2005, 90.

identiteettien ja yhteisöjen pohjalta syntyneenä kollektiivisena ilmiönä, jonka perustalle modernit kansallisvaltiot rakennettiin.²⁶ Suomessa tällaisen nationalistisen ideologian pohjalta rakentunut kansallisidentiteetti on historiallisesti muodostunut poikkeuksellisen vahvaksi, sillä se perustuu käsitykseen kulttuuriltaan yhtenäisestä ja omaleimaisesta kansakunnasta, joka yhdistetään tiukasti valtioon.²⁷ Alueen kielellisesti ja etnisesti heterogeeninen menneisyys vaihtui kansallisvaltion rakentamisen myötä myytiksi ”yhden kulttuurin Suomesta”. Historiankirjoitus näytteli tässä muutoksessa keskeistä roolia. Käsitys suomalaisista kulttuurisesti ja rodullisesti poikkeuksellisen homogeenisenä kansana sulautui itsestään selvänä pidetyksi osaksi valtaväestön sosiaalista identiteettiä.²⁸

2.4 RYHMIEN VÄLISET SUHTEET, UHKAKUVAT JA KANSALLINEN IDENTITEETTI

Tajfelin & Turnerin mukaan kuuluminen ryhmään (tai muuhun sosiaaliseen kategoriaan) syntyy siitä, määritteleekö yksilö itsensä ja määrittelevätkö muut hänet sen jäseneksi. Ryhmä on heidän mukaansa siis kokoelma yksilöitä, jotka kokevat kuuluvansa samaan sosiaaliseen kategoriaan, jotka tuntevat jossain määrin omakseen tämän yhteisen määritelmän ja jotka saavuttavat jonkin tason jaetun ymmärryksen ryhmästä ja omasta jäsenyydestään siinä. Ryhmien väliset suhteet muodostuvat sellaisesta käytöksestä, jossa yksi tai useampi toimija kokee itsensä ja muiden kuuluvan eri sosiaalisiin kategorioihin.²⁹

Jay W. Jacksonin mukaan ryhmäidentiteetin keskeisyys eri ryhmiin kuuluvien ihmisten välisessä kanssakäymisessä erottaa ryhmien väliset suhteet yksilöiden välisistä suhteista. Ryhmien välinen kanssakäyminen määrittyy teorian mukaan ryhmien etujen ja tavoitteiden välisistä ristiriidoista ja vastavuoroisuudesta. Erilaiset todelliset tai koetut omaa ryhmää koskevat uhkakuvat luovat ryhmien välille konfliktia ja kilpailua.³⁰

Stephan & Stephan havaitsivat 1980-luvulla, että pelko ryhmien välisen kanssakäymisen negatiivisista seurauksista tuottaa ahdistusta, joka taas johtaa

²⁶ Smith 1991.

²⁷ Saukkonen 2005, 98.

²⁸ Tervonen 2014, 137–138.

²⁹ Tajfel & Turner 1986, 283.

³⁰ Jackson 1993, 395.

polarisaation, kognitiivisten harhojen, normatiivisen käyttäytymisen ja tunnereaktioiden voimistumiseen.³¹ Myöhemmin he pyrkivät luomaan uhkakuvien ja ennakkoluulojen yhteyksistä teoreettisen kokonaisuuden, jota kutsuivat integroiduksi uhan teoriaksi. Siinä he jaottelivat nämä uhkakuvat neljään keskeiseen luokkaan: 1. oman ryhmän hyvinvointia uhkaavat realistiset uhat, 2. oman ryhmän arvojärjestelmää ja maailmankuvaa uhkaavat symboliset uhat, 3. sosiaaliseen kanssakäymiseen kohdistettujen negatiivisten odotusten synnyttämä ahdistus ja 4. negatiivisten stereotyypioiden pohjalta muodostetut kielteiset odotukset toisen ryhmän jäsenten käyttäytymisestä. Ennakkoluulot Stephan & Stephan määrittivät toiseen ryhmään assosioituiksi negatiivisiksi tunteiksi. Uhat eivät kuitenkaan johda ainoastaan ennakkoluuloihin vaan voivat synnyttää laajan skaalan erilaisia tunteita, reaktioita ja käyttäytymistä.³² He nimesivät teorian ryhmien välisen uhan teoriaksi ja tiivistivät sen ytimen kahteen erilaiseen uhan tyyppiin: realistisiin ja symbolisiin uhkiin. Samalla he myös tekivät jaon ryhmäuhkien ja yksilöllisten uhkien välille. Se, minkä tyyppinen uhka nousee milloinkin keskeiseksi, riippuu kontekstista ja siitä, miten ryhmien väliset suhteet ovat määrittäneet.³³

Alan tutkimuksissa samaistumista omaan ryhmään on pidetty yhtenä toisia ryhmiä kohtaan koettujen asenteiden keskeisimpänä selittäjänä. Kuitenkin kansallisen identiteetin ja ryhmien välisiin suhteisiin liittyvien uhkakuvien yhteisvaikutusta on tutkittu vasta vähän, mutta tehdyissä tutkimuksissa on havaittu, että vahva kansallinen identiteetti vahvistaa myös muihin ryhmiin liitettyjä uhan kokemuksia ja johtaa tätä kautta negatiivisempiin asenteisiin muita ryhmiä kohtaan.³⁴

Esimerkiksi Asteria Brylka ym. ovat tutkineet näitä vaikutusta välittäviä tekijöitä suomalaisten asenteissa venäläisiä maahanmuuttajia kohtaan. Yhdeksi suomalaisten venäläisiin maahanmuuttajiin kohdistamien asenteiden ja kansallisen identifioitumisen välistä vaikutusta välittäväksi tekijäksi he arvioivat juuri maahanmuuttajiin liitettyt uhkakuvat. Tulokset osoittivat, että ne, jotka kokivat itsensä vahvemmin suomalaisiksi,

³¹ Stephan & Stephan 1985.

³² Stephan & Stephan 2000, 25-28.

³³ Stephan & Renfro 2016, 192.

³⁴ Brylka ym. 2015a, 671.

omasivat myös enemmän ennakkoluuloja venäläisiä maahanmuuttajia kohtaan ja tätä yhteyttä selittivät maahanmuuttajiin liitetyt uhkakuvat.³⁵

2.5 UHKAKUVAT JA TALOUS

Ryhmien välisiä uhkakuvia selittävässä teorioissa yhtenä merkittävänä ulottuvuutena on pidetty taloutta ja rajallisiin resursseihin liittyvää ryhmien välistä kilpailua.³⁶

Hollantilainen Leo Lucassen on tuonut siirtolaisuuden historiallista ja yhteiskuntatieteellistä tutkimusta lähemmäksi toisiaan tekemällä vertailevaa historiallista tutkimusta Euroopan muuttoliikkeistä. Tutkimalla aiempia ”siirtolaisaaltoja” ja niihin liitettyjä uhkakuvia, Lucassen selvittää, mitä historia voi kertoa meille, niistä tavoista, joilla uudet tulijat muovautuvat osaksi uutta kotimaataan myös nykyajassa. Lucassenin mukaan irlantilaisten, puolalaisten ja italialaisten laajan maahanmuutto läntiseen Eurooppaan herätti 1800-luvulla ksenofobiaa ja sosiaalisia, poliittisia sekä kulttuurillisia uhkakuvia. Myöskään taloudellisten pelkojen liittämisessä siirtolaisiin ei ole Lucassenin mielestä mitään uutta. Jo keskiajalta lähtien on eurooppalaisissa yhteisöissä huolestuttu uusien tulijoiden mukanaan tuomista kustannuksista ja erilaisiin sosiaalisiin avustuksiin on alusta asti liittynyt pyrkimys rajata nämä niiden ulkopuolelle. 1800-luvun muuttoliikkeet nostivat pintaan muun muassa huolet alenevista palkoista ja lakkojen rikkomisesta.³⁷

Talouskriiseillä onkin totuttu selittämään monesti vähemmistöihin kohdistuneita vihamielisyyksiä – tunnetuimpana esimerkkinä Weimarin tasavallan taloudellinen romahdus ja kansallissosialismin nousu. Yhdysvalloissa on jopa haettu yhteyksiä puuvillan hintojen ja mustien lynkkausten välille.³⁸ Nykyäänkin köyhän väestönosan turhautumiset ja taloushuolet esitetään monesti selittävänä tekijänä, kun mediassa taustoitetaan populismin ja äärioikeiston nousua.

Kirjassaan *The Wealth Paradox* Frank Mols ja Jolanda Jetten haastavat pohtimaan tätä suhdetta uudelta kannalta. He eivät kiellä, etteikö historiasta löytyisi esimerkkejä populististen oikeistopuolueiden noususta talouskriisien yhteydessä, mutta,

³⁵ Mt., 2015.

³⁶ Stephan & Stephan 2000.

³⁷ Lucassen 2005, 100-104.

³⁸ Hovland & Sears 1940; Hepworth & Sears 1988.

vertaillaan erilaisia kansallisia konteksteja ja trendejä 1970-luvulta eteenpäin, he eivät löydä selkeää yhteyttä suhdannevaihteluiden ja oikeistopopulismin suosion väliltä. Yhtenä esimerkkinä Mols ja Jetten nostavat esiin ruotsidemokraatit. Puolue perustettiin vuonna 1988, jolloin Ruotsissa elettiin suhteellisen vaurasta aikaa, ja sen suosio vakiintui jo ennen vuoden 2008 finanssikriisiä, kun Ruotsissa vielä nautittiin talouskasvusta. Mols ja Jetten kyseenalaistavat marxilaisen tavan pelkistää ryhmien väliset konfliktit vain taloudelliseen eriarvoisuuteen ja koettuun puutteeseen. ”Vaurausparadoksiksi” he kutsuvat sitä, että suhteet voivat huonontua myös talouskasvun aikana ja vauraiden väestöryhmien parissa.³⁹

Tutkiessaan rotuasenteiden yhteyksiä suhdannevaihteluihin Yhdysvalloissa vuosina 1979–2014 Arjun Jayadev ja Robert Johnson etsivät yhteyksiä kansallisista kyselytutkimuksista mitattujen ennakkoluulojen ja työttömyyslukujen välille. He havaitsivat, että valkoisen väestön työttömyyslukujen noustessa, myös ennakkoluulot lisääntyvät väestössä.⁴⁰ Toisaalta, kun Lise Togeby tutki suhtautumista maahanmuuttoon Tanskassa, hän havaitsi, että suhtautuminen ulkomaiseen työvoimaan oli vuonna 1970 hyvin kielteistä, vaikka maassa vallitsi tuolloin työvoimapula. Hänen mukaansa käsitys ennen avoimemmasta ja vähemmän rasistisesta Tanskasta onkin myytti, joka ei kestä lähempää tarkastelua. Vuosien 1970–1993 välillä Togeby havaitsi rasististen asenteiden vähentyneen, eikä löytänyt todisteita siitä, että ulkomaalaisväestön kasvu tai taloudelliset kriisit olisivat lisänneet näitä.⁴¹

Magdalena Jaakkola on tutkinut suomalaisten suhtautumista maahanmuuttajiin vuosina 1987–2007. Jaakkolan mukaan suhtautuminen maahanmuuttoon oli kielteistä erityisesti pahimman laman aikaan 1993, jonka jälkeen asenteiden kehitys on ollut myönteistä. Keskeisenä selittävänä tekijänä muutoksille Jaakkola nostaa todelliset ja kuvitellut sosioekonomista asemaa koskevat uhan kokemukset, jotka ovat tutkimuksen mukaan vähentyneet laman jälkeen, vaikka samalla maahanmuuttajien määrä on Suomessa kasvanut.⁴²

³⁹ Mols & Jetten 2017, 64-65; 189-190.

⁴⁰ Jayadev & Johnson 2017.

⁴¹ Togeby 1998.

⁴² Jaakkola 1989; Jaakkola 1995; Jaakkola 1999; Jaakkola 2009.

Aikaisemmin Elinkeinoelämän valtuuskunnan asennekyselyitä tutkimusaineistona maahanmuuttoasenteisiin liittyen on käyttänyt Elina Kilpi. Vuonna 2008 Kilpi käsitteli suomalaisten suhtautumista maahanmuuttajiin vuosien 1986–2006 välillä ja vuoden 2015 artikkelissaan suomalaisten suhtautumista ulkomaiseen työvoimaan vuosina 1990–2013.⁴³ Tutkimuksissaan Kilpi käyttää asenteiden mittarina ainoaa vuodesta 1986 asti EVA:n kyselyissä toistunutta maahanmuuttoon liittyvää väitettä: *”ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita”*.⁴⁴ Kilven tutkimukset ovat keskittyneet pitkän aikavälin muutoksiin asenteissa. Teoreettisena lähestymistapanaan Kilpi käyttää ryhmäkonfliktin ja kilpailullisen uhan teorioita ja löysi asenteiden muutoksista osittaista tukea niille; hänen mukaansa asenteita selittävät työttömyyden ja maahanmuuttajien absoluuttisen määrän sijasta enemmänkin suhteelliset muutokset näiden tasoissa. Vaikka ajallinen vaihtelu vastaustuloksissa on suurta, niin Kilven mukaan vuosimuuttuja selittää vain pienen osan varianssista, suurin osa varianssista tapahtuu vuosikohtaisesti yksilöiden välillä.⁴⁵

Vuonna 2015 Kilpi tutki suhtautumisessa ulkomaisiin työntekijöihin tapahtuneita muutoksia ajallisen ja alueellisen ulottuvuuden kautta vuosina 1990–2013. Hänen mukaansa asenteet vaikuttavat olleen negatiivisempia talouden taantumien kohdalla (1990-luvun alussa ja vuoden 2008 tienoilla), mutta vaihtelua aineistossa selittää silti paremmin ulkomaalaisväestön määrässä tapahtuneet suhteelliset muutokset. Toisaalta Kilpi huomauttaa, että myös työttömyystasojen vaihtelulla on voinut olla merkitystä. Kilven havainnoima taloustekijöiden vähäinen vaikutus voi johtua kysymyksenasettelusta ja tämän kaltaisen aineiston ongelmista, jolloin suoria johtopäätöksiä on vaikea vetää ainoastaan yhden väittämän perusteella. Siinä missä Kilpi tutki yhden kysymyksen kautta ja pitkällä aikavälillä suhtautumista ulkomaisen työvoiman vastaanottamiseen, tulen minä tässä tutkimuksessa keskittymään tarkempiin lyhyemmän aikavälin muutoksiin ja otan mukaan myös muita kysymyksiä ja aineistoja, jotka heijastelevat maahanmuuttoasenteiden ulottuvuuksia laajemmin.

⁴³ Kilpi 2008; Kilpi-Jakonen 2015.

⁴⁴ Elinkeinoelämän valtuuskunta 1986.

⁴⁵ Kilpi 2008, 29.

2.6 HYVINVOINTINATIONALISMI JA PSYKOLOGINEN OMISTAJUUS

Suvi Keskinen viittaa hyvinvointinationalismilla sellaisiin diskursseihin ja ideologioihin, joissa hyvinvointi ja kansallinen identiteetti kietoutuvat yhteen ja sosiaalietuuksien perusteena pidetään kansalaisuutta. Hyvinvointivaltion tulevaisuus nähdään näissä diskursseissa kansallisena huolenaiheena ja tämä on se näkökulma, josta myös maahanmuuttoa tarkastellaan.⁴⁶

Antropologit Bambi Ceuppens and Peter Geschiere käyttävät termiä *autochthony* (kreikan kielen sanoista *autos* ja *khton*, jotka viittaavat itseensä ja maahan) kuvaamaan sellaisia kuulumisen diskursseja, jotka ovat lisääntyneet globalisaation vastavoimana. Niissä keskeistä ovat pyrkimykset sulkea ”toiset” ulkopuolelle ja määritellä ”todelliset kansalaiset”. Termillä he viittaavat käsityksiin esi-isiltä peritystä maasta ja sen asuttaneiden oikeudesta suojella itseään uusilta tulijoilta. Tämän kaltaiset diskurssit ovat lisääntyneet heidän mielestään etenkin niissä Euroopan valtioissa, jotka eivät ole hyväksyneet muutostaan maahanmuuttajia vastaanottaviksi valtioiksi. Antropologit liittävät diskurssien eurooppalaisiin ilmentymiin myös vahvasti pyrkimykset rajoittaa hyvinvointivaltion etuudet valtion ”todellisille” kansalaisille.⁴⁷

Andreas Wimmer on esittänyt, että etujen ja aatteiden sekoittuminen modernin maailman kansallisvaltioissa synnyttää ksenofobiaa. Benedict Anderson kirjoitti kansallisvaltioista kuviteltujen yhteisöjen sosiaalisina konstruktioina, mutta Wimmerin mukaan ne ovat myös todellisia jaettujen etujen yhteisöjä.⁴⁸ Wimmer näkee valtioiden takaamat edut ja oikeudet osana niitä hyödykkeitä, joita valtio ja sen kautta sen kansalaiset ”omistavat”. Tällä käsityksellä kansallisvaltioiden etuuksien omistamisesta hän selittää rasismin nousua, sillä tätä kansallista omaisuutta halutaan varjella ulkopuolisilta.⁴⁹ Tämä myös selittäisi vaurausparadoksia, sillä vaurastuneilla mailla on enemmän näitä ”omistuksia”, joita niiden kansalaiset haluavat suojella.

Eräänlainen paradoksi on pohjoismainen hyvinvointivaltio, joka rakentuu samaan aikaan universaalin ideaalin ja kansakunnan sisäisen solidaarisuuden varaan. Tämä on

⁴⁶ Keskinen 2016, 355.

⁴⁷ Ceuppens & Geschiere 2005, 386 & 397.

⁴⁸ Wimmer 2002, 212; Anderson 2006.

⁴⁹ Wimmer 2002, 13.

vaatinut tasa-arvoisen ihmiskäsityksen ja kansallisvaltion jäsenyyteen rajattujen oikeuksien yhteensovittamista. Kirjassaan *The Rise and Fall of the Miraculous Welfare Machine* Carly Elizabeth Schall jäljittää niitä olosuhteita ja tapoja, joilla Ruotsissa kansallisesta yhteisöstä konstruointiin etninen yhteisö, jonka kansallinen identiteetti määrittyi sosiaalidemokratian kautta. Samalla, hän selvittää, miten etninen homogeenisyys on tukenut tätä hyvinvointivaltion kehitystä ja vastaavasti millaisen uhan etninen heterogeenisyys muodostaa sille.⁵⁰

Schall kartoittaa hyvinvointivaltion historiaa kriisien kautta, jotka asettavat kyseenalaisiksi valtion kyvyn rajata hyvinvointinsa kansalaisilleen. Tällaisiin kriiseihin voidaan vastata, joko rajoittamalla sisäänpääsyä yhteisöön, esimerkiksi oleskelulupien tai viisumien kautta, tai rajaamalla uusia tulijoita hyvinvointivaltion etuuksien ulkopuolelle. Schall nostaa esiin sen, että tämä ei edellytä aina objektiivista kriisiä, vaan hyvinvointivaltion sulkeutuminen voi syntyä myös moraalipaniikin tuloksena. Toisaalta taas oikeat kriisit, kuten lama tai laaja maahanmuutto, eivät väistämättä aina johda tällaiseen sulkeutumiseen. Merkittävänä tekijänä kriisin muodostumisessa voivat näytellä poliittiset toimijat ja media, jotka kehystävät tapahtuvaa maahanmuuttoa ja tulkitsevat niitä yhteiskunnallisia olosuhteita, joissa se tapahtuu.⁵¹

Syntyvän moraalipaniikin ja kehystämisen kannalta pidän tärkeänä myös sitä, millaisena ryhmänä kunkin ajankohdan maahanmuuttajat nähdään ja miten heidät rodullistetaan historiallisesti rakentuneiden sekä osaksi yhteiskuntaa juurtuneiden rotukäsitysten kautta. Schall näkee, että hyvinvointivaltion ja rodun välistä suhdetta voi tutkia keskittymällä, niihin hyvinvointivaltion kehityksen historiallisiin hetkiin, jolloin etnisyys on noussut tärkeäksi. Olennaista on siis myös se, missä vaiheessa hyvinvointivaltion historiallista kehityskaarta, maahanmuutto tapahtuu.⁵² Lisäksi tulee huomioida, millä tavoin poliittiset toimijat hyödyntävät hyvinvointivaltiota koskevassa retoriikassaan maahanmuuttoa ja siihen liitettyjä uhkakuvia.⁵³

⁵⁰ Schall 2016.

⁵¹ Mt. 8, 192.

⁵² Mt., 8–9.

⁵³ Mols & Jetten 2017, 19.

Kansalaisuuden merkitys muuttui modernin hyvinvointivaltion kehittymisen myötä, kun kansalaisuus sidottiin vahvasti siihen, kenellä oli oikeus valtion sosiaalietuuksiin ja kenellä ei. Näiden etuuksien suoma turva ja mahdollisuudet alkoivat muodostua raja-aidaksi yhteisön ja sen ulkopuolelle jäävien välille.⁵⁴ Suomen kaltaisissa sosiaalidemokraattisissa hyvinvointivaltioissa hyvinvointi kietoutui kiinni kansalliseen identiteettiin. Poliittiseen kulttuurin ja instituutioihin syvälle juurtunut hyvinvointipolitiikka ja siihen ideologisesti liittyvät käsitykset sosiaalietuuksien universaalista ja tasa-arvoisesta luonteesta ovat luoneet hyvinvointivaltiolle vahvan kannatuksen kansalaisten keskuudessa, mutta samalla tekevät sosiaalietuuksien rajaamisesta vain tietyille ryhmille hankalaa. Etuuksien leikkaamisen ja rajaamisen vaihtoehtona on toiminut maahanmuuttopolitiikan tiukentaminen. Distributiivinen oikeudenmukaisuus on kiinnittynyt kansalaisuuteen ja kansalaisten edulla on perusteltu uusien kansalaisten sisään ottamisen rajoittamista.⁵⁵

Sirkka Ahosen mukaan suomalaisten omakuva on rakentunut käsityksille yhtenäisestä ”selviytyjäkansasta” ja hyvinvointivaltion takaamasta mahdollisuuksien tasa-arvosta.⁵⁶ Käsitys erityisestä Suomen kansasta, joka on selviytynyt läpi historiansa ahkeruudellaan ja ”talvisodan hengellä” elää yhä vahvana suomalaisten parissa.⁵⁷ Myytti ”selviytyjäkansasta” on suomalaisen historiankirjoituksen kautta muodostunut elinvoimainen ja eri aikakausien kansallisiin kertomuksiin hyvin muovautuva kansallinen identiteetti. Sankarinviihtä asetetaan yhtenäisen kansan harteille, joka on kovalla työllään ja vahvalla luonteellaan selviytynyt läpi historian koettelemusten.⁵⁸ Tällaisille myyteille rakentuva kansallinen identiteetti nostaa hyvinvointivaltion ideologisen universaaliuden ja nationalistisen itsekkyyden väliset ristiriidat sen keskiöön. Mahdollisuuksien tasa-arvon rajaamista voidaan perustella edellisten sukupolvien uhrauksilla ja kovalla työllä, joiden tuottaman hyvinvoinnin ensisijaisina perillisinä nähdään syntyperäiset Suomen kansalaiset.

⁵⁴ Crepaz 2008, 52.

⁵⁵ Lægaard 2009, 12.

⁵⁶ Ahonen 2017, 57 & 70.

⁵⁷ Torsti 2012, 207.

⁵⁸ Ahonen 2017, 57.

Yhdeksi kansallisen identiteetin ja ryhmien välisten uhkakuvien vaikutusta asenteisiin välittäväksi tekijäksi Brylka ym. ovat määrittäneet psykologisen omistajuuden. Tällä he tarkoittavat ihmisen kokemusta oman synnyin- tai asuinmaansa omistamisesta. Tutkimuksessaan he löysivät todisteita siitä, että vahvemmallalla samaistumisella kansalliseen identiteettiin oli yhteys vahvempaan tunteeseen maan psykologisesta omistajuudesta ja tällä oli taas yhteys negatiivisempiin asenteisiin venäläisiä maahanmuuttajia kohtaan. Tämän psykologisen omistajuuden välittävän roolin tutkijat selittävätkin juuri sillä, että Suomessa on vahva kansallinen identiteetti, joka rakentuu etnisten ja essentialististen suomalaisuuden representaatioiden varaan. Tämän takia kansallisen enemmistöryhmän jäsenet kokevat maan kuuluvan heille ja näkevät maahanmuuttajat ulkopuolisena ryhmänä.⁵⁹

3. MUUTTOLIIKKEIDEN HISTORIASTA ENNEN 1990-LUKUA

Käsitys syrjässä Euroopan periferiassa eläneestä kulttuuriltaan yhtenäisestä ja homogeenisestä Suomen kansasta ei täysin kestä syvempää historiallista tarkastelua. Tosiasiassa tämän alueen kehitykseen ovat jo tuhansien vuosien ajan vaikuttaneet muuttoliikkeet, jotka ovat tuoneet sen kulttuureihin omat vaikutteensa.

1500-luvun maailmankartta jaottelee nykyisen Suomen alueen kolmeen erilliseen alueeseen.⁶⁰ Sekä kielellisesti että geneettisesti ovat maan eri osat eronneetkin toisistaan. Kansainväliset Suomeen viitanneet sanat ovat johdettu todennäköisesti alun perin saamelasta tarkoittaneesta sanasta *finne*. Suomi on alun perin varsin ilmeisesti viitannut nykyistä rajatumpaan alueeseen eikä suomenkielisestä valtaväestöstä voida historiallisesti puhua yhtenä kokonaisuutena, sillä esimerkiksi pohjalaisia, hämäläisiä, savolaisia ja karjalaisia on ainakin 1900-luvulle asti erottanut murteiden lisäksi erilaiset elin olosuhteet ja paikalliset historialliset kehityskulut.⁶¹

⁵⁹ Brylka ym. 2015b.

⁶⁰ Haapala & Lloyd 2018, 7.

⁶¹ Tervonen & Häkkinen 2005, 13.

Keskiajalla Suomeen saapui vaikutteita monesta eri suunnasta etenkin kauppiaiden ja lähetyssaarnaajien matkassa. Osa ulkomaalaisista asettui myös asumaan alueelle, jonka myötä heidän tuomansa kulttuuriset vaikutteet levisivät vähitellen koko yhteiskuntaan. Esimerkiksi ruotsin kielen, kulttuurin ja lainsäädännön vakiinnuttivat Ruotsin alueelta tulleet siirtolaiset ja monien kaupunkien eliitti oli monikulttuurista.⁶²

Pietarin julistaminen pääkaupungiksi ja Venäjän vallan alle siirtyminen vahvistivat idästä tulleita vaikutteita ja muuttoliikkeitä. Vaikka muuttoliike Suomeen oli kokonaisuudessaan autonomian ajalla vähäistä, niin etenkin Etelä-Suomen kaupunkeihin asettui oleskelemaan venäläisiä sotilaita, mutta myös muita muuttajia aina Krimiltä asti. Suomen ja muun Venäjän valtakunnan välille vakiintui muuttoliike, jonka voidaan katsoa päättyneen vasta Venäjän vallankumouksen ja Suomen itsenäistymisen myötä.⁶³

Muuttoliikkeiden myötä alueelle oli myös muodostuneet pienet, mutta vakiintuneet omat kulttuuriset vähemmistönsä. Ensimmäisten romanien arvioidaan asettuneen alueelle asumaan jo 1500-luvulla. Romanien, saamelaisten, Suomen ruotsalaisten ja venäläisten lisäksi omat ryhmänsä alueelle muodostivat uskonnolliset vähemmistöt kuten tataarit ja juutalaiset.⁶⁴

Vastareaktiona sortovuosien venäläistämistoimiin ja suomalaisuusliikkeen myötä 1800-luvun lopulla yhtenäiskulttuurin luomisesta muodostui normatiivinen poliittinen projekti. Fennomaanien ajattelussa kansan, kansakunnan, valtion ja yhteiskunnan käsitteet nivoutuivat yhteen ja Suomen kansakunta alkoi näyttäytyä historiallisen kertomuksensa itsenäisenä päähenkilönä. Myytti selviytyjäkansasta, joka oli taistellut tiensä läpi historian vaarojen ja karikkojen sai alkunsa. Tämän perustaksi katsottiin vahva kansallinen yhtenäisyys. Yhtenäisen kansakunnan ja itsenäisen kansallisvaltion kietoutuminen yhteen johti samalla ulkomaalaisten ja kulttuurivähemmistöjen määrittelemiseen kansakunnan marginaaliin tai ulkopuolelle. Tämä näkyi etenkin romaneihin ja saamelaisiin kohdistuneissa sortotoimissa.⁶⁵

⁶² Lamberg 2018, 31–66.

⁶³ Lamberg 2018, 47–59.

⁶⁴ Virrankoski 2012, 227; Tervonen & Häkkinen 2005, 13.

⁶⁵ Tervonen 2014, 141.

Ideaali yhtenäisestä kansasta kytkeytyi valtion fyysisiin rajoihin, joka näkyi heimo- ja Suur-Suomi-aatteissa. Samalla, kun rajojen sisällä kulttuurin yhtenäisyyden vaaliminen ajoi vähemmistöt marginaaliin, niin itsenäistyneen valtion rajoista muodostui konkreettinen linja, joka jakoi ihmiset suomalaisiin ja ulkomaalaisiin. Vielä sisällissodan jälkeisinä ”suuren pakolaisuuden vuosina” maahan suuntautui Venäjän puolelta suuri joukkoliike, mutta tämän jälkeen muuttoliikkeet rajoituivat vuosikymmeniksi lähinnä itärajan ylittäneisiin heimopakolaisiin. Monet palasivat myös takaisin, mutta tästä huolimatta muodostui maahan pysyvä yli 14 000 hengen pakolaisvähemmistö, jolla ei ollut laillisia kansalaisoikeuksia.⁶⁶

3.1 MUUTTOLIIKKEET MAAILMANSOTIEN JÄLKEEN

Toisen maailmansodan aiheuttamat järjestykset aiheuttivat Euroopassa suuria kansansiirtoja – myös Suomessa. Vuosina 1943–1944 Suomi otti vastaan yli 60 000 inkeriläistä Inkerinmaalta ja Neuvostoliitolle luovutetuilta alueilta siirrettiin sotien aikana yhteensä yli 400 000 suomalaista pakolaista eli ”siirtoväkeä” Sodasta toipuvassa maassa jouduttiin löytämään uusi paikka ihmismäärälle, joka vastasi 11 prosenttia koko maan väestöstä.⁶⁷

Kaakkois-Aasian huonontuneen tilanteen myötä 1970-luvulla alkoi maailmassa kehittyä uudenlainen pakolaiskriisi, joka levisi pian tämän jälkeen Lähi-Itään ja Afrikkaan. Dekolonisaation ja kehittyneiden maiden ehdoilla edenneet maailman talouden prosessit sekä suurvaltojen välinen geopolitiikka synnyttivät osaltaan taloudellisia ja poliittisia muutoksia ja sisäisiä valtakamppailuja, jotka toivat mukanaan väkivaltaa ja vainoa.⁶⁸ 1970-luvulla Suomi toimi kuitenkin lähinnä maastamuuttomaana, kun iso joukko suomalaisia muutti Ruotsiin. Suomeen saapuneista maahanmuuttajista valtaosa oli suomalaisia paluumuuttajia. Ulkomaalaisten pieni määrä verrattuna muihin länsimaihin osaltaan vahvisti käsitystä Suomesta rodullisesti ja kulttuurisesti historiallisen yhtenäisenä kansana. 1970-luvulla vähitellen käynnistynyt pakolaisten vastaanotto nähtiin täten täysin uutena ilmiönä, vaikka sodan jälkeisen ajan voi nähdä enemmänkin katkoksen aikaisempaan liikkuvuuteen. Vuotta 1973 on perinteisesti pidetty

⁶⁶ Nevalainen 1999, 9, 27–34.

⁶⁷ Meinander 1999, 341.

⁶⁸ Castles & Miller 1998, 87.

käännekohtana, kun Suomi vastaanotti ensimmäiset pakolaiset Chilestä. Leitzinger kuitenkin huomauttaa, että chileläiset eivät suinkaan olleet ensimmäiset Suomen pakolaiset, vaan heitä edeltäneet pakolaiset on ”häivytetty historiasta”.⁶⁹ Chileläisiä saapui kuitenkin vuosina 1973–1977 ainoastaan 182 henkilöä. Vuosikymmenen lopulla alkoi Suomeen tulla myös ns. venepakolaisia Vietnamista, mutta heitäkin saapui vuosien 1979–1990 välillä vain noin 800.⁷⁰

Kun perinteiset maahanmuuton väylät olivat pitkälti Euroopassa sulkeutuneet maailmansotien jälkeisen talouskasvun hiipuesssa vuoden 1973 öljykriisin myötä, rupesivat turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten määrät kasvamaan. Tilanne kehittyi 1980-luvulla ja saavutti huippunsa vuosikymmenen vaihteessa, kun Neuvostoliitto romahti ja poliittiset mullistukset pyyhkivät yli itäisen Euroopan ja Jugoslavian.⁷¹ Pakolaisten määrä maailmassa oli vuonna 1980 8 miljoonaa ja vuonna 1989 jo 15 miljoonaa. Suurin osa tästä paineesta kohdistui Länsi- ja Pohjois-Eurooppaan. Eri tavoin uuteen maahan hakeutuneet ja paikan päällä turvapaikkaa anoneet turvapaikanhakijat olivat uusi 1980-luvun aikana kasvanut ilmiö. Euroopan OECD maissa oli 1981 116 000 turvapaikanhakijaa, vuonna 1992 heitä oli 695 000*.⁷²

3.2. 1980-LUKU

1970-luvulla käynnistynyt pakolaiskriisi oli saavuttanut 1980-luvun puoliväliin mennessä myös muut Pohjoismaat lukuun ottamatta Suomea ja Islantia. Kun Suomessa tehtiin vuonna 1985 vain 20 turvapaikkahakemusta, niin Ruotsissa tehtiin 14 500 ja Tanskassa 8 700. Norjassa tehtiin hakemuksia vielä 1985 830 kappaletta, mutta kaksi vuotta myöhemmin jo 8 615 (Islannissa vain 5).⁷³ Pakolaisia Suomi otti 1985 vastaan 25.⁷⁴ Selitykseksi ei riitä pelkästään Suomen syrjäinen maine, sillä Suomi myös teki parhaansa tiukalla maahanmuuttopolitiikallaan pitääkseen kriisin rajojensa ulkopuolella.

⁶⁹ Leitzinger 2008, 15; 35; 40.

⁷⁰ Salmio 2000, liite 2.

⁷¹ Messina 2007, 42–43.

⁷² Castles & Miller 1998, 87–88.

⁷³ Juchno 2007, 3.

⁷⁴ Salmio 2000, liite 2.

* Tosin luku oli yhä pieni, jos verrataan OECD-maiden väkilukuun, joka oli tuolloin yli miljardin. Vertailulukuna mainittakoon, että vuonna 2015 turvapaikkahakemuksia tehtiin 1 661 780. Lähde: OECD <https://www.oecd.org/els/mig/keystat.htm>

	1973–1977	1978–1982
Keskusta	7 (n=5)	2 (n=2)
Kokoomus	3 (n=3)	2 (n=2)
SDP	8 (n=4)	8 (n=4)
	1983–1987	1988–1992
Keskusta	4 (n=4)	46 (n=10)
Kokoomus	2 (n=2)	30 (n=6)
SDP	4 (n=2)	34 (n=6)

Taulukko 1. Maahanmuuttoteemojen käsittelymäärät keskustan, kokoomuksen ja SDP:n ohjelmissa ja kirjallisissa julkilausumissa 1973–1992. Lähde ja taulukko: Välimäki 2019, 31.

Käsitys konsensus-Suomesta juurtuu Snellmaniin ja ajatukseen kansakunnasta, jolla on yhteinen mieli. Tosin Pauli Kettusen mukaan suomalaista poliittista historiaa on myös varsin vaivatonta kuvata konfliktien ja katkoksen kautta.⁷⁵ Suomalaisessa maahanmuutto- ja pakolaishistoriassa vallitsi kuitenkin jossain määrin ”hiljainen konsensus” kuten asian laita kuvasi ulkomaalaistoimiston päällikkö Risto Veijalainen Helsingin sanomissa 1985. Veijalaisen mukaan Suomen pidättyväinen politiikka oli viisasta ja sillä oli takanaan ”laaja ja voimakas” politiikkojen ja kansan tuki.⁷⁶ Poliitikkojen osalta väite piti ainakin paikkansa kuten yllä olevasta taulukosta näkyy. Poliittinen keskustelu aiheen ympärillä oli 1980-luvun lopulle asti varsin vähäistä, vaikka pakolaishysteriat alkoivatkin hiljalleen saada pientä huomiota vuodesta 1973 lähtien.⁷⁷

Vaikeampaa on sanoa missä määrin aiheen ympärillä vallitsi kansalaisten keskuudessa konsensus, sillä kansalaisilta sitä ei juurikaan kysytty. Asennekyselyt ja -tutkimukset yleistyivät vasta 1980-luvun puolivälin tienoilla, ja maahanmuutto Suomeen alkoi tutkimusaiheena yleistyä vasta 1990-luvulla.⁷⁸ Julkinen keskustelu aiheen ympärillä vilkastui 1986 ja samana vuonna ryhdyttiin innokkaammin vasta selvittämään myös kansalaisten mielipiteitä maahanmuutosta. Vuonna 1986 uutisoitiin sanomalehdissä kahdesta aiheeseen liittyvästä gallupista ja vuoden 1987 alussa käynnistyi Jaakkolan

⁷⁵ Kettunen 2008, 64.

⁷⁶ Helsingin Sanomat 27.10.1985.

⁷⁷ Välimäki 2019, 68–69.

⁷⁸ Leinonen 2019, 18.

tutkimusprojekti ulkomaalaisasenteista. Tätä edeltävältä ajalta olen löytänyt ainoastaan yhden vuonna 1980 Helsingin Sanomissa julkaistun gallupin.⁷⁹

Gallutulokset tukevat käsitystä siitä, että Suomen maahanmuutto- ja pakolaispolitiikalla oli vuonna 1980 laaja tuki kansalaisten keskuudessa. Noin 2/3 piti vallitsevaa käytäntöä sekä pakolaisten että muiden maahanmuuttajien kohdalla sopivana. Merkittävä ero on havaittavissa siinä, että 23 % olisi ottanut enemmän pakolaisia, mutta vain 9 % toivoi muiden ulkomaalaisten maahanpääsyn helpottamista.⁸⁰ Suhtautuminen oli siis selkeästi myönteisempää pakolaisiin kuin muihin maahanmuuttajiin. Vaikka pakolaisia oli vuosina 1973–1980 saapunut Suomeen vasta 299, niin tulos on siinä mielessä merkittävä, että juuri kyselyä edeltävänä syksynä 1979 oli Aasiasta saapunut 101 nk. ”venepakolaista”. Gallupin tuloksiin täytyy tosin suhtautua varauksella, sillä sen edustavuudesta ei ole ilmoitettu tarkempia tietoja, eikä edes vastaajien kokonaismäärää mainita. Se on kuitenkin ainoa saatavilla oleva viite siitä millaisia asenteet ennen vuotta 1986 olisivat saattaneet olla.

3.3 VUODET 1986-1987 VEDENJAKAJANA

Jos maahanmuuttopolitiikasta vallitsikin ”hiljainen konsensus”, niin se alkoi murentua viimeistään vuosina 1986 ja 1987. Kun keskustan, kokoomuksen ja SDP:n ohjelmissa ja julkilausumissa maahanmuuttoteemojen käsittely määrä oli vuosien 1973–1987 välillä yhteensä 40, niin vuosien 1988–1992 välillä se oli 110.⁸¹ Aiheen poliittisen merkityksen muutosta kuvaa myös se, että vuonna 1987 pakolaiskysymystä käsiteltiin ensimmäisen kerran lyhyesti Suomen hallituksen ohjelmassa toteamalla: ”[H]allitus kehittää Suomen valmiutta ottaa vastaan pakolaisia sekä lisää tukeaan YK:n pakolaisasiain pääkomissaarille UNHCR:lle.”⁸²

Julkisen keskustelun muutoksesta antaa viitteitä myös Helsingin Sanomien mielipidepalsta, jota on julkaistu vuoden 1977 marraskuusta lähtien.⁸³ Ensimmäinen suurempi keskustelu pakolaisista palstalla käytiin vuoden 1979 kesä-elokuussa, kun

⁷⁹ Helsingin Sanomat 8.2.1980.

⁸⁰ Helsingin Sanomat 8.2.1980.

⁸¹ Välimäki 2019, 31.

⁸² Välimäki 2019, 71–72.

⁸³ Helsingin Sanomat 2.1.1988.

Vietnamin pakolaistilanne kärjistyi ja Suomi päätti ottaa vastaan 100 pakolaista. Tuolloin palstalla julkaistiin aiheesta 29 mielipidekirjoitusta.⁸⁴ Keskimäärin kyseisenä vuonna julkaistiin 36 % saapuneista kirjeistä, joten kirjeitä aiheesta saapui tämän perusteella arvioituna n.100 kpl. Vertailukohtana mainittakoon, että kyseisen vuoden suurimpaan keskusteluun saapui 199 kirjettä.⁸⁵ Seuraava isompi keskustelu pakolaisista käytiin keväällä 1986, jolloin kirjeitä saapui 70, joista julkaistiin 23.⁸⁶ Vuonna 1987 kirjeitä saapuikin jo 293 ja näistä julkaistiin 98. Helsingin Sanomien mukaan aihe ei ole koskaan pohdittanut ”niin runsaasti ja kiivaasti” kuin kyseisenä vuonna.⁸⁷

Miksi keskustelu vilkastui? Poliitiikka oli vuosikymmenen aikana jo monella tapaa uudistunut ja vuosikymmenen lopun murrokset ja kiihtyvä globalisaatio korostivat poliittisten ongelmien transnationaalia luonnetta.⁸⁸ Suomessa Mauno Koivisto vannoi virkavalansa 1982, jota Henrik Meinander pitää lähtölaukauksena poliittisen ilmaston muutokselle, jossa kansalaismielipide alkoi saada päätösvaltaa, jota oli siihen asti harjoittaneet lähinnä suuret puolueet suljettujen ovien takana.⁸⁹ Julkiseen keskusteluun muutoksia toi myös muut uudistukset. Esimerkiksi mediaympäristö muuttui, kun television ja radion tarjonta alkoi 1980-luvulla monipuolistua.⁹⁰

Pakolaiskysymykset olivat vielä 1980-luvulla Suomessa ulkopoliittinen kysymys eikä suomalaista ulkopoliittikkaa ennen kylmän sodan päättymistä voi käsitellä ottamatta huomioon Neuvostoliiton roolia. Esimerkiksi vuonna 1984 syntyi ns. ”loikkarikohu”, kun Amnesty paljasti tietoja kuudesta Suomen Neuvostoliittoon palauttamasta loikkarista. Tuolloin Helsingin Sanomissa uutisoitiin ”länsilehdistön” moittivan Suomen pakolaispolitiikkaa suomettumisesta. Lehden mukaan Suomi suhtautui samalla tavalla kaikkiin pakolaisiin, sillä se palveli sekä ulkomaalaispolitiikan että ulkopoliitiikan tarpeita. Kyse ei siis ollut siitä, että Neuvostoliitto olisi ollut ainoa syy tiukkaan pakolaispolitiikkaan, uutisessa kirjoitettiin: ”Viranomaiset eivät halua Suomesta pakolaisten yleistä turvasatamaa”. Virkamiesten kerrottiin myöntäneen

⁸⁴ Helsingin Sanomat 01.6.-31.8.1979.

⁸⁵ Helsingin Sanomat 2.1.1988.

⁸⁶ Helsingin Sanomat 2.1.1987.

⁸⁷ Helsingin Sanomat 2.1.1988.

⁸⁸ Meinander 1999, 500–504.; Välimäki 2019, 81–83.

⁸⁹ Meinander 1999, 448.

⁹⁰ Mickelsson 2015, 27.

yksityisesti lehdelle, että suomalaisen pakolaispolitiikan toteutumista helpottaa käsitys siitä, että Suomesta ei voi saada turvapaikkaa. Muuten viranomaiset olivat aiheesta lehden mukaan hiljaa, sillä se liittyi niin vahvasti ulkopoliitiikkaan.⁹¹

Kun vuoden 1986 Pohjoismaiden neuvoston istunnossa pakolaiskysymys nousi yhdeksi keskustelujen pääaiheeksi, suhtautui Suomi asiaan penseästi ja perusteli sitä sillä, että ulko- ja turvallisuuspoliittiset kysymykset oli rajattu neuvoston ulkopuolelle.⁹²

Oleskelulupapäätökset ratkaistiin ulkopoliittisina kysymyksinä Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden näkökulmasta. Sisäministeriön velvollisuus pyytää näissä ulkoasiainministeriön lausunto säilyi vuoden 1991 ulkomaalaislakiin saakka. Suurimpien puolueiden ohjelmissa ulkopoliitikasta keskusteltiin muutenkin vielä 1970- ja 1980-luvuilla varsin vähän verrattuna sisäpolitiikkaan.⁹³ Vuonna 1985 Gorbatsšov astui valtaan Neuvostoliitossa ja Suomi sai kokea *glasnostin* yhteiskunnallista keskustelua vapauttavan vaikutuksen.⁹⁴ Kylmä sota läheni loppuaan ja se muutti poliittista ja julkista keskustelua avoimemmaksi ja ulkopoliitiikan ja sisäpolitiikan rajan vetoja ruvettiin määritellä uudestaan. Toisaalta vähäinen julkinen keskustelu maahanmuutosta ennen 1980-lukua ei ollut poikkeuksellista Euroopassa. Myös monissa läntisen Euroopan maissa, joihin toisen maailmansodan jälkeen suuntautui paljon työperäistä maahanmuuttoa, ei käyty siitä juurikaan julkista keskustelua, sillä poliitikot eivät nähneet sitä tarpeellisena.⁹⁵

Kun aika oli Suomessa otollinen keskustelun heräämiselle, niin sytyttäjänä toimi muiden Pohjoismaiden synnyttämä paine. Vuoden 1985 aikana alkoi Ruotsista ja Tanskasta tulla arvostelevia kannanottoja Suomen tiukasta pakolaispolitiikasta.⁹⁶ Oslon ulkoministerikokouksessa lokakuussa 1985 Tanska ja Ruotsi esittivät vahvan toivomuksen avusta pakolaisasiassa. Seuraavalla viikolla ilmoitettiin hallituksen periaatepäätöksestä ottaa vuosittain 100 kiintiöpakolaista.⁹⁷ Aihe ei kuitenkaan

⁹¹ Helsingin Sanomat 2.9.1984.

⁹² Helsingin Sanomat 5.3.1986.

⁹³ Välimäki 2019, 81 & 83.

⁹⁴ Meinander 1999, 464.

⁹⁵ Messina 2007, 28.

⁹⁶ Helsingin Sanomat 16.3.1985, 14.9.1985, 7.11.1985.

⁹⁷ Helsingin Sanomat 25.10.1985.

aikalaisuutisoinnin perusteella nostattanut Suomessa vielä syksyllä suurempaa keskustelua.

Maaliskuussa 1986 muiden vetoomukset Suomelle jatkuivat, kun maat kokoontuivat Pohjoismaiden neuvoston istunnossa, ja pakolaiskysymys nousi yhdeksi pääaiheista. Pääministeri Kalevi Sorsa oli hieman hämmentynyt pohjoismaisesta pakolaiskeskustelusta. Hän kuittasi asian sillä, että Suomi tarvitsee oman erityisen pakolaispolitiikkansa, sillä ”arveli kansainvälisen kanssakäymisen vähyyden ja maantieteellisten sekä kulttuuristen erojen” vaikeuttavan pakolaisten vastaanottovalmiutta ja sopeutumista. Kiintiön nostamiselle SDP:n ja Kokoomuksen edustajat olivat kuitenkin avoimia, kunhan maan ”sekä henkiset että aineelliset” valmiudet ensin parantuvat.⁹⁸ Aihe herätti vuoden 1986 aikana jonkin verran keskustelua, mutta ei johtanut vielä muutoksiin Suomen pakolaispolitiikassa.

Suurempi muutos käynnistyi vasta 1987, kun maahan valittiin historian ensimmäinen sinipunahallitus ja Sorsa siirtyi Väyrysen paikalle ulkoministeriksi. Hallitusohjelmassa mainittiin ensimmäisen kerran pakolaiskysymys, kesällä julkaistiin ulkoasiainministeriön asettaman pakolaistyöryhmän muistio ja kiintiön nostamista alettiin harkita. Julkinen keskustelu aiheen ympärillä kävi kesän ja syksyn aikana vilkkaana. Alkusyksystä kiintiö nostettiin 200:aan. Aiheen ajankohtaisuudesta kertoo se, että lopulta myös asiasta varsin hiljaa aiemmin pysytellyt presidentti Mauno Koivisto otti siihen ensimmäisen kerran varsinaisesti kantaa virallisella foorumilla uuden vuoden puheessaan 1988.⁹⁹

1970-luvun Länsi-Eurooppaan suuntautuneesta työperäisestä maahanmuutosta Suomi oli pysytellyt ulkopuolella tiukalla ulkomaalaispolitiikallaan (ja samoin tätä seuranneista perheenyhdistämisistä). 1980-luvun lopussa ja 1990-luvun alussa saavutti kuitenkin huippunsa kolmas sotien jälkeinen maahanmuuttoaalto, jota Anthony M. Messina nimittää epäsäännöllisen maahanmuuton ja pakkomuuton aalloksi. Sen keskeisiä ilmiöitä olivat turvapaikanhakijat ja pakolaiset.¹⁰⁰ Kylmä sota oli päättymässä ja Neuvostoliiton vaikutus Suomen politiikkaan hellittämässä. Samalla maa halusi

⁹⁸ Helsingin Sanomat 5.3.1985.

⁹⁹ Helsingin Sanomat 5.1.1988.

¹⁰⁰ Messina 2007, 39.

lähentyä länttä ja muita Pohjoismaita. 1990-luvulla myös kansainväliset sopimukset ja humanitääriset perusteet tekivät entistä vaikeammaksi pysytellä uuden aallon ulkopuolella.¹⁰¹ Lopulta vuonna 1990 juuri Neuvostoliiton rajan yli maahan saapuivat ensimmäiset turvapaikanhakijat Somaliasta, minkä voidaan katsoa aloittaneen uuden luvun suomalaisessa maahanmuutonhistoriassa.

4. AINEISTOT

Myös tutkimus aiheen ympärillä alkoi muuttua samoihin aikoihin. Ennen vuotta 1986 Suomessa oli julkaistu vain harvoja yksittäisiä tutkimuksia, joissa aiheena oli maahanmuutto Suomeen. 1980-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tutkimusten määrä alkoi kuitenkin vähitellen lisääntyä.¹⁰² Vuodesta 1986 eteenpäin on myös mahdollista tarkastella tarkemmin suomalaisten asenteita aiheeseen liittyen, sillä 1986 Elinkeinoelämän valtuuskunta (EVA) otti asennetutkimuksiinsa ensimmäisen maahanmuuttoa sivuavan kysymyksen ja 1987 Magdalena Jaakkola aloitti suomalaisten asenteita kartoittaneet tutkimuksensa. Myös Helsingin Sanomat (HS) toteutti vuosina 1986–1988 (ensimmäisen kerran vuoden 1980 jälkeen) kolme kyselyä aiheesta.

Tutkimuksessa vertailen keskenään erilaisia kyselyaineistoja, joita tutkimuskohteena olevalla ajanjaksolla on kerätty, ja jotka liittyvät tutkimuskohteena olevaan aiheeseen. Nämä kyselyaineistot toimivat tutkimuksen pääaineistona. Eri aineistoja yhdistelemällä ja vertailemalla tarkastelen, millaisia muutoksia suomalaisten suhtautumisessa maahanmuuttoon kyseisellä ajanjaksolla tapahtui ja millaiset tekijät näihin muutoksiin mahdollisesti vaikuttivat.

Kyselyaineistot koostuvat seuraavista kyselyistä:

- Suomen Gallupin Magdalena Jaakkolalle teettämät haastattelututkimukset vuosilta 1987, 1988, 1993 ja 1998, joiden tuloksia tarkastelen Jaakkolan tutkimusjulkaisujen kautta.¹⁰³

¹⁰¹ Mt., 42–43.

¹⁰² Leinonen 2019, 18.

¹⁰³ Jaakkola 1989, 1993, 1995, 2009.

- Suomen Gallupin Helsingin Sanomille (HS) keräämät haastattelukyselyt vuosilta 1980, 1986, 1987, 1988 ja 1990, jotka olen kerännyt Helsingin Sanomien arkistoista.¹⁰⁴
- Elinkeinoelämän valtuuskunnan (EVA) teettämät laajat asennetutkimukset vuosilta 1984, 1986, 1988, 1990, 1992, 1994 ja 1996, jotka ovat ladattavissa Tietoarkiston Aila-palvelusta.¹⁰⁵
- Kansainvälinen World Values Survey/ European Values Survey (WVS/EVS) vuosilta 1990, 1996, 1999 ja 2009, jotka ovat ladattavissa tutkimuksen verkkopalvelusta.¹⁰⁶

Jaakkola on pitkän uran tehnyt sosiologi ja suomalaisen maahanmuuton ja etnisten suhteiden tutkimuksen pioneeri. Hän on toteuttanut pitkän tutkimusprojektin koskien suomalaisten maahanmuuttoasenteita vuosina 1987–2007. Tämän tutkimuksen kannalta olennaisia ovat hänen haastattelututkimuksensa vuosilta 1987, 1988, 1993 ja 1998. Näistä saatuja tuloksia ja Jaakkolan tekemiä johtopäätöksiä tarkastelen hänen tutkimusjulkaisujensa kautta. Suomen Gallupin henkilökohtaisina käynti- ja puhelinhaastatteluina kerättyjen aineistojen vastaajamäärät ovat noin 1000 henkilöä per tutkimus ja otokset edustavat Jaakkolan mukaan alueellisesti, elinkeino-, ikä- ja sukupuolirakenteeltaan yli 15-vuotiasta Ahvenanmaan ulkopuolista väestöä.¹⁰⁷

Jaakkolan aineistoon liittyy kuitenkin joitain ongelmia. Ensinnäkin niitä on kerätty tutkimusajanjaksolla vain neljä kertaa 11 vuoden aikana, joten ne eivät anna kovin tarkkaa kuvaa siitä, milloin muutoksia asenteissa tapahtui. Lisäksi harvoin toteutettujen yksittäisten tutkimusten vertailu keskenään on erityisen altis aineiston keruun ajankohdan vaikutuksille.

Toinen ongelma Jaakkolan keruutavassa on haastateltavien mahdollinen vastahakoisuus paljastaa henkilökohtaisessa kanssakäymisessä omia asenteitaan. Tällöin Jaakkolan havaitsema asenteiden lieveneminen voi myös olla seurausta sosiaalisten normien muutoksesta, jonka takia halukkuus paljastaa kielteisiä asenteita on vähentynyt.

¹⁰⁴ Helsingin Sanomat 1980–1990.

¹⁰⁵ Elinkeinoelämän valtuuskunta 1984–1996.

¹⁰⁶ Inglehart ym. 2014, WVS.

¹⁰⁷ Jaakkola 2009.

Myöskään kyselylomakkeilla kerätty aineisto ei ole tämän seikan (eikä monien muidenkaan) osalta ongelmatonta, mutta niiden tarkastelu haastatteluilla kerättyjen aineistojen rinnalla kasvattaa johtopäätösten luotettavuutta. Ylipäätään vertailemalla Jaakkolan tuloksia muuhun saatavilla olevaan aineistoon voidaan syventää, monipuolistaa ja tarkentaa niiden muodostamaa kuvaa.

Suomen Gallup on kerännyt Helsingin Sanomille lehdessä julkaistuja haastattelukyselyitä. Ensimmäinen näistä julkaistiin helmikuussa 1980. Muut julkaistiin loppuvuodesta vuosina 1986, 1987, 1988 ja 1990. Haastatteluiden vastaajamäärä on noin 1500 per vuosi ja ne edustavat alueellisesti ja elinkeinojakaumaltaan Ahvenanmaan ulkopuolista täysikäistä väestöä. Otanta on toteutettu monivaiheisena ositettuna otantana.*¹⁰⁸

EVA on kerännyt suomalaisten yhteiskunnallisia arvoja ja asenteita mittaavia kyselyitä kahden vuoden välein vuodesta 1984 alkaen. Aineistossa on sekä toistuvia kysymyksiä että vuosikohtaisia kysymyksiä. Valtaosa aineistosta koostuu asenteita Likertin skaalalla mittaavista kysymyksistä, joissa vastaajat valitsevat viidestä vaihtoehdosta suhtautumisensa esitettyyn väitteeseen (1. täysin samaa mieltä 2. osittain samaa mieltä 3. vaikea sanoa 4. osittain eri mieltä 5. täysin eri mieltä). Kyselyt on toteutettu yksinkertaisena satunnaisotantana. Kyselylomakkeet on toimitettu 4500 henkilölle koko maan 18–70-vuotiaasta väestöstä ja vuosina 1988–1996 niihin on vastannut 2200–2600 henkilöä per kysely. Aineistot vastaavat ”melko tarkasti väestörakennetta keskeisten demografisten, sosiaalisten, poliittisten ja alueellisten tekijöiden suhteen.” Ainoa poikkeuksena ylioppilaiden lievä yliedustus.¹⁰⁹ Tutkimusten kysymyksenasettelua kuvataan näin: ”perustuu yhteiskuntakehityksen seurantaan koti- ja ulkomailla, ajankohtaisten, kiinnostavien aiheiden kokoamiseen, kansanläheiseen otteeseen ja samalla journalistiseen ilmaisutapaan. Tärkeää on käyttää tutkimusten kysymyksenasettelussa kansalaisten ymmärtämää ja hyväksymää kieltä”.¹¹⁰

¹⁰⁸ Helsingin Sanomat 1980–1990.

¹⁰⁹ Haikonen & Kiljunen 2003, 422. Sisältää myös tarkemman analyysin EVA:n kyselyiden edustavuudesta.

¹¹⁰ Mt., 12.

* Vuoden 1980 aineistosta ei ole mainittu toteutustapaa eikä vastaajamäärää.

Tämän tutkimuksen kannalta olennaisia ovat kysymykset, jotka mittaavat asenteita maahanmuuttajia kohtaan. EVA:n aineistoista hyödynnän seuraavaa väittämää: *ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita*, sillä se on ainoa, joka toistuu jokaisessa kyselyssä. Tämän lisäksi hyödynnän tutkimuksessa väitettä, joka esiintyy vuosien 1992, 1994 ja 1996 kyselyissä. Se kuuluu näin: *ulkomaalaisten lisääntyvä maahanmuutto johtaisi epäedulliseen rotujen sekoittumiseen ja heikentäisi kansakuntamme elinvoimaa*. Käytän analyysissä myös muita aineiston kysymyksiä, jotka eivät liity suoraan maahanmuuttoon. Nämä esittelen tarkemmin analyysiluvussa. EVA:n aineistojen etu verrattuna muihin aineistoihin on suuremmat vastaajamäärät, erilainen keräystapa (kyselylomakkeet) ja laajat tiedot taustamuuttujista. Niiden avulla voidaan analyysiin ottaa mukaan ulottuvuuksia, joihin ei muun aineiston kautta olisi mahdollista päästä käsiksi.

World Values Survey - ja *European Values Survey* -kyselyt koostuvat vuodesta 1981 lähtien eri puolilla maailmaa kansainvälisen tutkimusohjelman alla kerätyistä haastatteluaineistoista. Ne muodostavat maailman suurimman epäkaupallisen ja ylikansallisen kyselyaineiston, joka käsittelee ihmisten arvoja ja uskomuksia. Tässä tutkimuksessa käytän aineistona vuosina 1990, 1996, 1999 ja 2009 kerättyjä aineistoja. Suomen aineistot on kerätty henkilökohtaisilla haastatteluilla (paitsi vuosi 2009 toteutettiin internettutkimuksena). Aineistot on kerännyt Suomen Gallup Oy (myöhemmin TNS Gallup Oy & Kantar TNS Oy). Otanta on toteutettu monivaiheisena ja se edustaa Ahvenanmaan ulkopuolista väestöä. Vastaajamäärät ovat olleet noin 1000 per tutkimus (vuonna 1990 vain 558).¹¹¹

4.1 KYSELYAINEISTOJEN PROBLEMATIIKKA

”Julkista mielipidettä ei ole olemassa”, kirjoitti Pierre Bourdieu, vaikka ei täysin tyrmännytäkään mielipidekyselyiden hyödyllisyyttä.¹¹² Ongelmallisia kyselyt kuitenkin ovat monella tapaa ja niiden tuloksia tulee tulkita varovasti. Kysymysten muotoilu, sanavalinnat ja järjestykset vaikuttavat vastauksiin. Ilmaistut mielipiteet ovat usein

¹¹¹ Inglehart ym. 2014, WVS.

¹¹² Bourdieu 1979, 124.

häilyviä, epävarmoja ja riippuvaisia kontekstista, jossa ne on kerätty. Lisäksi kyselyvastausten tulkintaa vaikeuttavat systemaattiset mittausvirheet, vastaajien haluttomuus ilmaista todellisia mielipiteitään, vastaamatta jättäminen ja vastaajien vaihteleva ymmärrys kysymyksistä ja niiden käsittelemistä aiheista. Edellä mainitut ovat vasta esimerkkejä niistä ongelmista, jotka asettavat kyselytutkimusten tuottaman kuvan yleisestä mielipiteestä kyseenalaiseen valoon.¹¹³

Erityisen ongelmallisina kyselyt ovat nimenomaan tämän kaltaisia asenteita mitattaessa. Niiden on arvosteltu pelkistävän ennakkoluulojen ja rasismien kaltaiset ilmiöt vain yhtä ulottuvuutta mittaavaksi yksittäisiksi kysymyksiksi, jotka eivät kykene tavoittamaan niiden monimutkaista luonnetta. Tämä on vaikeaa myös sen takia, että mitattava ilmiö on luonteeltaan häilyvä, vaikeasti määriteltävissä ja muuttuu jatkuvasti.¹¹⁴

Yksi olennainen kyselyiden ongelma tämän kaltaisia asenteita mitattaessa on se, että ihmiset eivät välttämättä halua paljastaa ennakkoluulojaan. Tämä voi johtua siitä, että niitä ei pidetä vallitsevien sosiaalisten normien mukaisena tai sitten ihmiset eivät itsekään hyväksy omia asenteitaan. Kielteiset asenteet voivat näyttää vähäisiltä sen takia, että ne todella ovat sitä tai sitten sen takia, että ihmiset eivät halua paljastaa niitä vastauksissaan. Kyselyt eivät lähtökohtaisesti kykene erottelemaan näiden eri mahdollisuuksien välillä, mikä luo niiden käyttämiseen asennemittareina epätarkkuutta, jolta ei voida välttyä.¹¹⁵

Tämä on kuitenkin mahdollista osittain huomioida määrittelemällä tarkemmin se asenne, jota olemme mittaamassa. Esimerkiksi mitattaessa ennakkoluuloa voimme todeta mittaavamme nimenomaan sellaista ennakkoluuloa, jonka ihminen on valmis tuomaan julki (piilevien asenteiden sijasta). Todennäköisesti sellainen asenne, jota ihminen pitää vallitsevien normien mukaisena ja jota hän ei häpeä, on myös sellainen asenne, jonka mukaan hän on valmiimpi toimimaan. Näin voidaan olettaa, että se asenne, jota mittaamme kyselyllä on luonteeltaan sellaista, joka kertoo meille paremmin

¹¹³ Crepaz 2008, 63-64.

¹¹⁴ Blaylock 2010, 367.

¹¹⁵ Olson 2010, 437; Crepaz 2008, 63.

sosiaalisen kontekstin ilmapiiristä ja vallitsevista normeista, sekä ihmisten valmiudesta siirtyä asenteidensa pohjalta tekoihin.

Stangorin mukaan sosiaalisilla normeilla on vahva vaikutus syrjintään ja ennakkoluuloihin. Asenteiden ja toiminnan välinen suhde on korkeampi, kun mitatut asenteet kertovat vallitsevista normeista. Julkilausuttuja asenteita voidaan nimenomaan pitää tällaisena mittarina.¹¹⁶ Tulee kuitenkin pitää mielessä, että kyselyt mittaavat huonommin piileviä asenteita – sellaisia, joita vastaaja ei halua paljastaa tai edes tiedosta olevan olemassa. Ennakkoluulojen kohdalla myös näillä asenteilla voi kuitenkin olla merkittävää vaikutusta syrjivään käytökseen ainakin sen huomaamattomammissa muodoissa. Nämä asenteet voivat olla yhteiskunnassa yleisiä myös silloin, kun ne eivät kyselytuloksissa näy. Koulutuksen, kulttuurin ja muiden instituutioiden kautta tapahtuva sosialisatio voi vaikuttaa enemmän haluun ilmaista todellisia asenteita kuin varsinaisiin asenteisiin.¹¹⁷

EVA:n aineiston väittämä: *”Ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita”* on hyvä esimerkki tämänkaltaisten aineistojen ongelmista. Sen käyttämin indikaattorina suhtautumisesta maahanmuuttoon on kyseenalaista, sillä se on hyvin tulkinnanvarainen. Mitä tarkoitetaan ”hyödyllisillä kansainvälisillä vaikutteilla”? Entä millaisena ryhmänä (eri vuosina ja eri vastaajat) ovat käsittäneet ulkomaalaiset työntekijät? Toisaalta näin esitetty väite voi paremmin mitata sellaisia piileviä asenteita, joita vastaaja ei välttämättä ilmaisisi suoremmin kysyttyinä. Vähemmistöihin kohdistettuja asenteita on suositeltu mitattavaksi useammilla eri mittarilla, joista osan tulisi olla epäsuorempia ja piilevämmiin kiinnostuksen kohteena olevaa asiaa mittaavia, sillä ne voivat paremmin tavoittaa sellaisia asenteita, joita vastaaja ei tietoisesti paljastaisi.¹¹⁸

Kyselyiden analysoiminen tilastollisilla metodeilla on todettava kuitenkin varsin rajoittuneeksi ja yksinkertaistavaksi tavaksi analysoida niinkin moniulotteisia, ristiriitaisia ja alati vaihtelevia asioita kuin ihmisten psykologiset asenteet ja prosessit. On suhtauduttava kriittisesti siihen, että näin monimutkaisia asioita mitataan

¹¹⁶ Stangor 2009, 6.

¹¹⁷ Blascovich ym. 2016, 89.

¹¹⁸ Mt., 89.

muutamalla kysymyksellä.¹¹⁹ Oman ongelmansa luo vielä se, että historian tutkimuksessa ei ole mahdollista itse suunnitella ja kehittää näitä kysymyksiä, vaan on tultava toimeen niillä, joita on minäkin vuonna satuttu kysymään. Tulisihan kyselyvastausten mitata mahdollisimman tarkasti juuri sitä konstruktiota, josta tutkija on kiinnostanut.¹²⁰ Tämän takia suhtaudun läpi analyysini käytettäviin aineistoihin kriittisesti, kyseenalaistaen niiden tarjoamaa kuvaa ja tarkastelemalla syvemmin tällaisen aineiston luonnetta.

Kyselyaineiston mittausvirheiden arviointi voidaan yksinkertaistaa kahteen perusolettamukseen: ensinnäkin kyselyn vastanneiden tulee vastata ominaisuuksiltaan laajempaa väestöä ja toiseksi kyselyyn annettujen vastausten tulisi tarkasti kuvata vastaajien ominaisuuksia. Näiden toteutumiseen voimme vaikuttaa hyvin suunnitellulla, toteutetulla ja analysoidulla kyselyllä.¹²¹ Ensimmäistä olettamusta tämän aineiston kohdalla on helpompi arvioida, sillä vastaajien profiilien tiedetään annettujen tietojen perusteella vastaavan kaikilta keskeisiltä taustamuuttujilta melko tarkasti valtaväestöä.

Toinen olettaus on haastavampi varsinkin tämän tutkimuksen kohteena olevien ominaisuuksien osalta. Sen toteutuminen vaatisi sitä, että vastaajat todella ymmärtävät kysymykset ja niihin liittyvät aiheet ja tietävät mihin vastaavat.¹²² Tässä tutkimuksessa käytettyjen aineistojen kohdalla ongelmallista on se, että vastaajat saattavat ymmärtää kysymykset monella tapaa – varsinkin kun käytetään eri ajankohtina esitettyjä kysymyksiä. Käsitteet kuten ulkomaalainen tai pakolainen voivat tarkoittaa eri asioita eri vastaajille ja ne todennäköisesti käsitetään eri tavalla vuonna 1986 kuin 1996. Käyttämällä useampia hyvin kerättyjä kyselyaineistoja on kuitenkin mahdollista parantaa vastaustulosten validiteettia. Kyselyaineistoilla on kuitenkin paikkansa yhteiskunnallisessa tutkimuksessa, jos ei muuta, niin ne voivat toimia kuin ”kanarianlintuina hiilikaivoksessa” eli viestittää yleisessä ilmapiirissä tapahtuvista suuntauksista ja muutoksista.¹²³

¹¹⁹ Blaylock 2010, 367.

¹²⁰ Groves ym. 2009, 43.

¹²¹ Mt., 40–41.

¹²² Crepaz 2008, 64.

¹²³ Crepaz 2008, 64.

Tässä tapauksessa joudun käyttämään luovuutta ja etsimään keinoja saada jo olemassa olevasta aineistosta irti muutakin kuin ne tulokset, joiden keräämiseen ne on luotu. Tämä on monesti ainoa tapa lähestyä historiallista tutkimusta, kun uutta aikalaisaineistoa ei voida enää luoda. Ongelman äärellä joudun siis hyväksymään tämän historian­tutkijoiden ammattitaudin eli puutteellisten aineistojen kanssa toimimisen. Poikkitieteellisellä menetelmien ja teorioiden yhdistelyä kokeilemalla kompensoin kuitenkin aineiston rajoitteita. Uskon silti tämän kaltaiseen aineiston käyttöön sen puutteista huolimatta. Sen avulla on mahdollista tuoda historiallisen jatkumon perspektiiviä aiheeseen, josta se valitettavan usein on jäänyt uupumaan. Poliitikkojen, median ja koko yhteiskunnan kohdalla voidaan puhua historiattomasta suhtautumisesta, jossa jokainen nousu pakolaisten määrässä kohdataan kerta toisensa jälkeen uutena ja yllättävänä tapahtumana. Niistäkin tutkimuksista, joissa maahanmuuttoa käsitellään historian näkökulmasta, niin jää usein uupumaan aiheen tarkastelu sitä laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa.¹²⁴

Myös kysymykset ovat oman aikansa tuotos, jotka heijastelevat sitä kontekstia, jossa ne on tuotettu. Vastauksia analysoitaessa on kriittisesti tarkasteltava niiden sanavalintoja ja muotoiluja, jotka kertovat meille, mihin vastaaja on oikeasti vastannut. Suuri merkitys on vastaajan tulkinnalla kysymyksistä ja tämän ei voida olettaa olevan sama jokaisen vastaajan kohdalla. Kysymyksiä ja niissä käytettyjä sanamuotoja on tärkeää myös tarkastella, jotta tutkija ei syyllisty anakronismiin eli olettamaan, että aikalaiset ovat tulkinneet ne samoin kuin tutkija nykyhetken kontekstista käsin. Olen tehnyt kyselyistä Atlas.ti ohjelmiston avulla laadullisen analyysin, jossa olen lukenut kyselyt useaan kertaan lävitse, vertaillut eri kyselyitä toisiinsa ja pohtinut myös itse kyselyissä tapahtuneita muutoksia sekä sitä, miten ne kuvastavat omaa aikaansa.

Ajankohdan kontekstia kartoitan tilastokeskuksesta ja muista yksittäisistä lähteistä kerätyistä tiedoista, joita esittelen analyysin rinnalla kuvaajien ja taulukoiden avulla. Näin voin peilata kyselyaineistojen tuloksia ja niissä ilmeneviä muutoksia laajempiin yhteiskunnallisiin trendeihin. Jo esittelemääni Helsingin Sanomien uutisointia olen käynyt lävitse erilaisten sanahakujen avulla ja muuten lukemalla tutkimuksen kannalta

¹²⁴ Leinonen 2019, 14; Kleist 2017, 161.

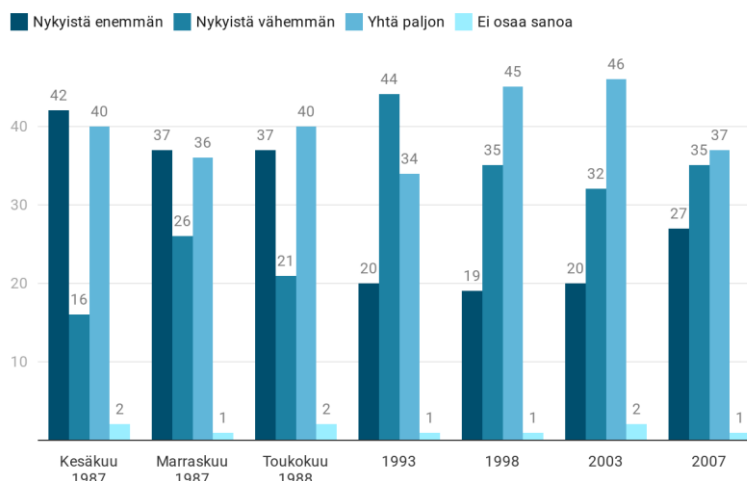
olennaisten ajankohtien uutisointia ja mielipidepalstoja. Tämä analyysi ei ole ollut systemaattista, sillä tarkoitus on ollut taustoittaa analyysia aikalaiskeskustelun näkökulmasta – ei tehdä varsinaista media-analyysia.

5. SUOMALAISTEN ASEENTEET KYSELYISSÄ

Ensiksi on syytä tarkastella, millainen kuva suomalaisten asenteista ja niiden muutoksista maahanmuuttajia kohtaan erilaisten kyselyaineistojen tuloksien perusteella syntyy ja miten nämä tulokset ovat verrattavissa toisiinsa. Olen analysoinut kaikki kyselyt Stata-ohjelmistolla, jossa olen käynyt tulokset läpi, tarkastellut eri taustamuuttujien vaikutuksia niihin ja ristiintaulukoinnin avulla etsinyt korrelaatioita eri muuttujien välille. Teoreettisen viitekehyksen ja tulosten analysoinnin avulla olen analyysissa nostanut tarkasteluun erilaisten tekijöiden mahdollisia vaikutuksia. Vastausprosentteja ja muutoksia kyselyissä tulen esittelemään erilaisilla kuvaajilla, taulukoilla ja samalla pohdin mahdollisia yhteyksiä eri tekijöiden välillä.

Aineistossa on mitattu asenteita kahta hyvin erilaista maahanmuuttajaryhmää kohtaan. Jaottelu on tehty ulkomaisten työntekijöiden ja pakolaisten välille. Jos asenteita tarkastellaan yhteydessä taloudellisiin uhkakuviin ja hyvinvointivaltioon, niin näiden kahden eri ryhmän herättämät mielikuvat ja tunteet oletettavasti ovat eronneet merkittävästi toisistaan. Siksi on tärkeää tuloksia tarkisteltaessa pitää mielessä, mihin ryhmään kysymyksenasettelu viittaa.

5.1 SUHTAUTUMINEN PAKOLAIISIIN

Kuvio 1. Vastaukset kysymykseen pitäisikö Suomen vastaanottaa lisää pakolaisia. 1987–2007 (% vastaajista). Lähde: Jaakkola 1989, 43.; Jaakkola 2009, 30.

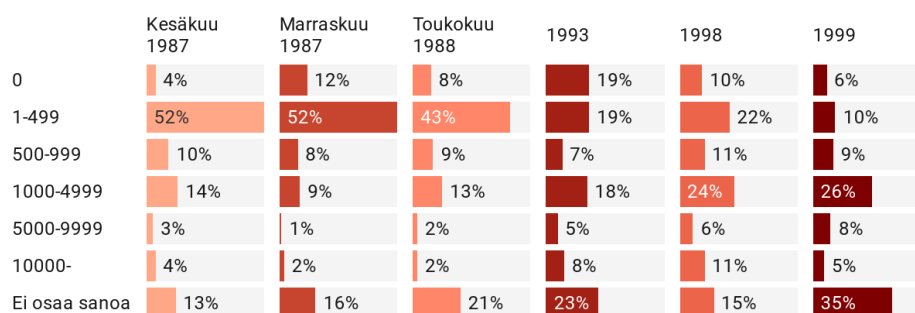
Jos tarkastellaan Jaakkolan julkaisemia tuloksia, niin näyttäisi siltä, että suomalaisten asenteet pakolaisia kohtaan olivat melko positiiviset juuri ensimmäisessä kyselyssä kesäkuussa 1987, mutta kääntyivät negatiivisemmiksi jo saman vuoden marraskuussa ja tuon jälkeen käänne tasoittui vuoden 1988 toukokuuhun mennessä. Laman jälkeen asenteet olivat muuttuneet huomattavasti negatiivisemmiksi.

Kysymyksenasettelu on kuitenkin varsin epätarkka. Miten vastaajat ovat ymmärtäneet sanat *enemmän* ja *vähemmän*? Pakolaisia oli Suomessa vuonna 1987 900 ja turvapaikanhakijoita 45. Vuonna 1993 pakolaisia oli 10 050 ja turvapaikanhakijoita 2 023. Vastaustuloksia ei siis oikeastaan voida verrata vuosikohtaisesti keskenään, sillä vastausvaihtoehdot viittaavat täysin eri tilanteeseen. Marraskuussa 1987 kiintiö oli nostettu 200:aan, kun se vielä kesäkuussa oli ollut 100. Näiden kahden ajankohdan välillä tapahtunut vaihtelu asenteissa saattaa kertoa juuri kysymyksenasettelun riippuvaisuudesta kyselyhetken kontekstista.

Vuonna 2003 pakolaisia oli jo 23 500 ja turvapaikanhakijoita 3 221, mutta asenteet ovat silti Jaakkolan tutkimuksissa myönteisemmät uusienkin vastaanottamiselle.¹²⁵ Näiden tulosten perusteella voitaisiin siis päätellä, että vuosina 1993–2003 asenteet muuttuivat

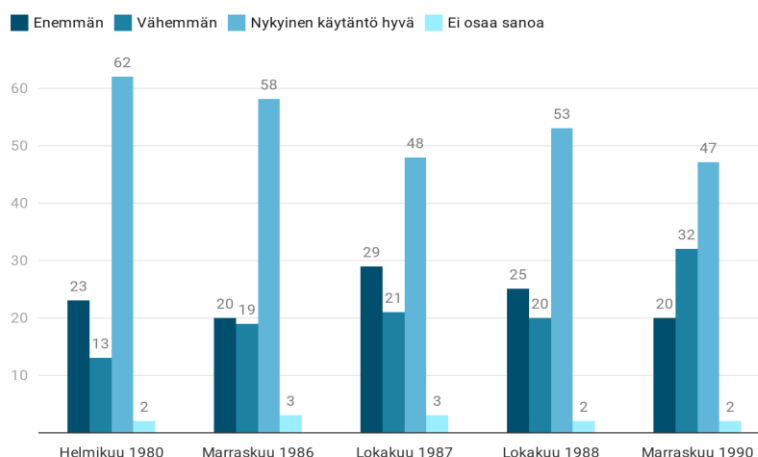
¹²⁵ Jaakkola 2009, 17.

myönteisemmiksi pakolaisten vastaanottamista kohtaan, määrien kasvamisesta huolimatta.

Kuvio 2. Vastaukset kysymykseen *kuinka paljon pakolaisia Suomi voisi ottaa vastaan vuosittain? 1987–1999 (% vastaajista)*. Lähde: Jaakkola 1989, 46; Jaakkola 1999, 28.

Jaakkolan julkaisuista löytyy myös kysymys koskien vastaajan mielipidettä sopivasta vuosittaisesta pakolaiskiintiöstä. Se on syytä ottaa mukaan tarkasteluun, sillä vastausvaihtoehdot ovat paremmin vertailtavissa vuositasolla. Se ei anna enää yhtä johdonmukaista kuvaa asenteiden kehityksestä. Vuonna 1993 on ollut suurin vastausprosentti kohdalle *ei yhtään*, mutta tämän kohdan vastauksissa on suurta vaihtelua myös kesäkuun ja marraskuun 1987 välillä. Tulos osoittaa, miten herkkiä tällaiset kyselyt ovat niiden keräyksen ajankohdalle. Jo puolen vuoden ero voi aiheuttaa selviäkin muutoksia. Esiin on myös nostettava se seikka, että vaikka vuonna 1993 useampi valitsi vaihtoehdon *ei yhtään*, niin useampi valitsi myös 1000 pakolaista ylittävät kiintiöt, joten ei ole itsestään selvää, että lama olisi vain kiristänyt suomalaisten suhtautumista.

Kuvio 3. Vastaukset kysymykseen *pitäisikö Suomen ottaa vastaan enemmän pakolaisia? 1980–1990 (% vastaajista)*. Lähde: Helsingin Sanomat 9.2.1980, 19.12.1986, 29.11.1987, 20.12.1990

Jos Jaakkolan tuloksia vertaillaan Helsingin Sanomien kyselyihin, niin saadaan aiheeseen uusia näkökulmia. Vuoden 1980 HS-kysely toteutettiin alkuvuodesta, muina vuosina kyselyt toteutettiin loppuvuodesta. Vuonna 1980 vuosittaista pakolaiskiintiötä ei vielä ollut, mutta juuri edellisenä vuotena Suomi oli vastaanottanut ajankohdalle poikkeuksellisen suuren määrän n. 100 pakolaista. Sama määrä virallistettiin 1986 Suomen vuosittaiseksi kiintiöksi. 1986 pakolaisia saapui 136, mutta edellisenä vuonna heitä oli saapunut vain 25.¹²⁶ Vuoden 1980 tuloksien kohdalla ei ole tietoa vastaajamäärästä tai kyselyn toteutustavasta, joten tuloksiin täytyy suhtautua varauksella. Muiden vuosien kyselyt on toteuttanut Suomen Gallup Oy ja vastaajamäärä on ollut n.1000. Ne edustavat Ahvenanmaan ulkopuolista täysikäistä väestöä. Kyselyiden toteuttaja, vastaajamäärä ja edustavuus on siis sama kuin Jaakkolan aineistossa.

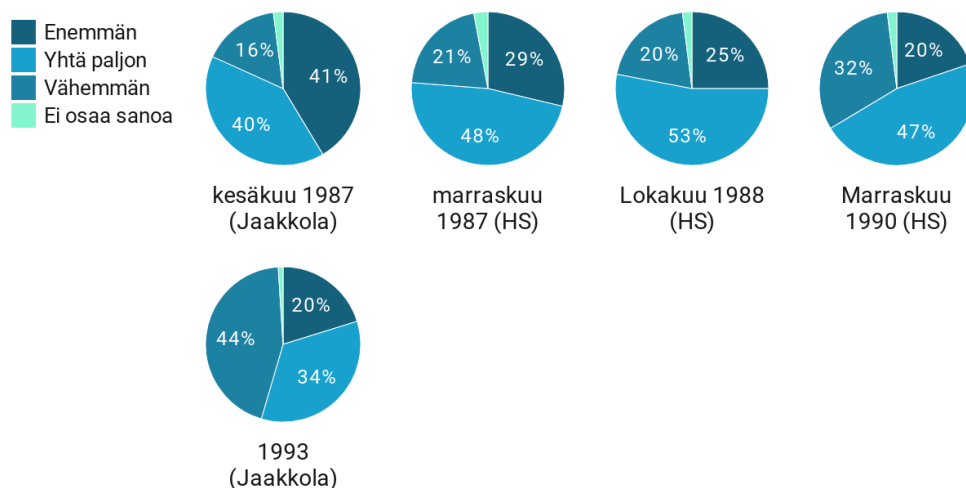
Jaakkolan ensimmäinen kysely toteutettiin kesällä 1987, kun julkinen keskustelu pakolaiskiintiön nostamisesta 100:sta 200:aan kävi kiivaimmillaan. Toinen Jaakkolan kysely ja HS-kysely toteutettiin marraskuussa 1987, kun kiintiö oli jo nostettu 200:aan. Tämä tarkoittaa, että vuoden 1987 kesäkuussa ja marraskuussa vastausvaihtoehdot viittasivat jo eri asiaan, mikä varmasti selittää eroja vastausprosentteissa. Tästä huolimatta myös tuloksissa, joissa mitattiin mielipidettä sopivasta kiintiöstä, oli tapahtunut muutoksia kesäkuun ja marraskuun välillä. Julkisen keskustelun kiihtyminen kesällä ja sen laantuminen loppuvuoteen mennessä vaikutti luultavasti tuloksiin. Todennäköisesti myös se vaikutti, millä tavoin poliitikot ja media kehystivät tuota keskustelua, mutta tämä vaatisi syvempää erillistä media-analyysia. Aineistojen perusteella myönteisissä asenteissa oli siis piikki kesällä 1987 ja sen jälkeen ne laskivat jo saman vuoden aikana.

Jaakkola ei kerännyt aineistoa vuosien 1988 ja 1993 välillä, joten tämän ajankohdan muutoksia on vaikeampi arvioida. HS:n kyselyiden perusteella suhtautuminen pakolaisten vastaanottamiseen oli jo vuoteen 1990 mennessä kuitenkin muuttunut huomattavasti kielteisemmäksi. Kahden eri lähteen aineistoja vertailemalla voidaan jopa arvioida, että kysymyksessä (*Pitäisikö Suomen ottaa vastaan enemmän pakolaisia?*)

¹²⁶ Salmio 2000, liite 2.

tapahtui vuosien 1988 ja 1990 välillä yhtä paljon muutosta kielteiseen suuntaan kuin vuosien 1990 ja 1993 välillä. Tulos on yllättävä, sillä lama oli vielä 1990 vasta aluillaan ja esimerkiksi työttömyys ja BKT kääntyivät laskuun vasta loppuvuodesta. Pakolaisia Suomi vastaanotti vuonna 1990 858 ja turvapaikanhakijoita saapui 2 745. Vuonna 1993 pakolaisia vastaanotettiin 3 689 ja turvapaikanhakijoita saapui 2 025.¹²⁷

Pelkkien kokonaislukujen lisäksi on tosin huomioitava se, että maahan saapuneissa ryhmissä tapahtui suuri muutos. Vuoden 1990 aikana Neuvostoliiton kautta alkoi saapua turvapaikanhakijoita Somaliasta, mikä aloitti uuden vaiheen suomalaisten muuttoliikkeiden historiassa. Ensimmäiset somalialaiset saapuivat Suomeen 1990 toukokuussa. Kesän aikana ilmiö alkoi saada huomiota ja syksyllä pelättiin jo hallitsematonta muuttovirtaa. Marraskuussa 1990, kun HS-kyselyt tehtiin, oli somalialaisia Suomessa jo yli tuhat. Tämä selittää varmasti osaltaan vuosien 1988 ja 1990 välisiä muutoksia asenteissa.¹²⁸

Kuvio 4. Vastaukset kysymykseen pitäisikö Suomen vastaanottaa pakolaisia? 1987–1993 (% vastaajista). Lähde: Jaakkola 2009, 30; Helsingin Sanomat 29.11.1987, 20.12.1990.

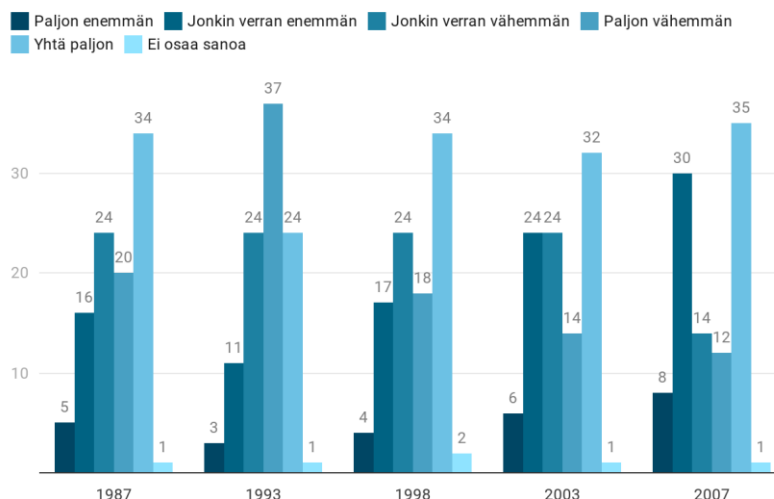
5.2 SUHTAUTUMINEN ULKOMAALAIISIIN TYÖNHAKIJOIHIN

Anthony M. Messina on nimittänyt vuosien 1945–1979 työperäistä muuttoliikettä toisen maailmansodan jälkeiseksi ensimmäiseksi maahanmuuttoaallokseksi. Läntisen Euroopan maissa sodan jälkeinen talouskasvu synnytti tarvetta työvoimalle, jota

¹²⁷ Salmio 2000, liite 2.

paikattiin hankkimalla ulkomaista työvoimaa Etelä- ja Itä-Euroopasta sekä myöhemmin myös Euroopan ulkopuolelta. 1970-luvulla öljykriisin aloittaman talouskasvun hiipumisen seurauksena tämä muuttoliikekin tyrehtyi, kun tarve työvoimalle katosi ja laillisen maahanmuuton väyliä suljettiin.¹²⁹

Suomessa elinkeinoelämän rakennemuutos ja kaupungistuminen alkoivat vasta sodan jälkeen kiihtyä, mikä oli varsin myöhään verrattuna moniin muihin Euroopan maihin. Tämä yhdistettynä suurten ikäluokkien aikuistumiseen synnytti kaupunkeihin suuntautunutta maaseudun tyhjenemistä ja nuoren työikäisen väestön painetta, joka purkautui työperäisenä muuttoliikkeenä Ruotsiin. Suomen rooli tässä ensimmäisessä ”maahanmuuttoaallossa” oli siis toimia lähinnä maastamuuttomaana.¹³⁰ 1970-luvun alussa työvoimapulaa joillain aloilla esiintyi jo Suomessakin, jolloin keskusteluja myös ulkomaisesta työvoimasta käytiin. Kuitenkin sekä työnantaja- että työntekijäliitoissa ajatukseen suhtauduttiin nihkeästi. Esimerkiksi majoitus- ja ravintola-alalla ulkomaisen työvoiman pelättiin heikentävän alan yleistä arvostusta ja houkuttelevuutta kotimaisten työntekijöiden parissa. Vuoden 1974 lausunnossaan työvoimaministeriön kanta oli se, että talouskasvua ei tule rakentaa ulkomaiselle työvoimalle eikä työlupien määrää lisätä.¹³¹

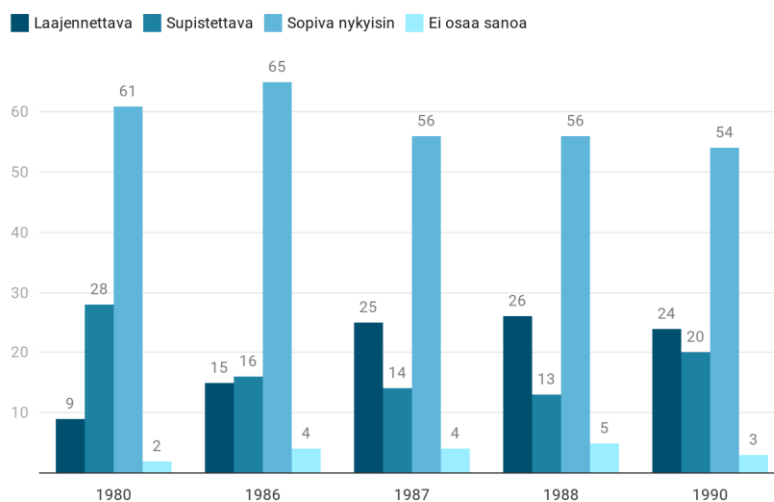
Kuvio 6. Vastaukset kysymykseen pitäisikö Suomen ottaa ulkomaalaisia työnhakijoita? 1987–2007 (% vastaajista). Lähde: Jaakkola 2009, 22.

¹²⁹ Messina 2007, 42–43.

¹³⁰ Haapala & Peltola 2018, 199–200.

¹³¹ Siirtolaisuusasiain neuvottelukunta 1988, 98–114.

Kun pohditaan kyselyiden tuloksia 1980-luvun lopulta, joissa tiedustellaan kantaa ulkomaisen työvoiman päästämiseksi Suomeen, niin tulee huomioida ajan institutionaalinen konteksti. Vielä 1980-luvun lopussa ei muille ulkomaalaisille kuin suomalaistaustaisille ollut käytännössä mahdollista saada työlupaa maassa ilman etukäteen ulkomailta käsin hankittua työpaikkaa. Työvoimaministeriö suhtautui aiemman kannanottonsa mukaisesti kielteisesti ulkomaiseen työvoimaan eikä työpaikkoja välitetty ulkomaille. Vuonna 1987 työlupia myönnettiin 5674 kpl (sama henkilö saattoi hakea saman vuoden aikana useampaa työlupaa). Vuoden lopussa ulkomaankansalaisia oli maassa alle 20 000, joista yli puolet olivat eurooppalaisia ja noin kolmasosa pohjoismaalaisia. Tuolloin siis ulkomaalaisilla työnhakijoilla (paitsi suomalaistaustaiset paluumuuttajat) ei käytännössä ollut mahdollisuutta saapua maahan ilman työpaikkaa ja niistä, jotka työluvan saivat, niin suurin osa oli todennäköisesti eurooppalaisia.¹³²

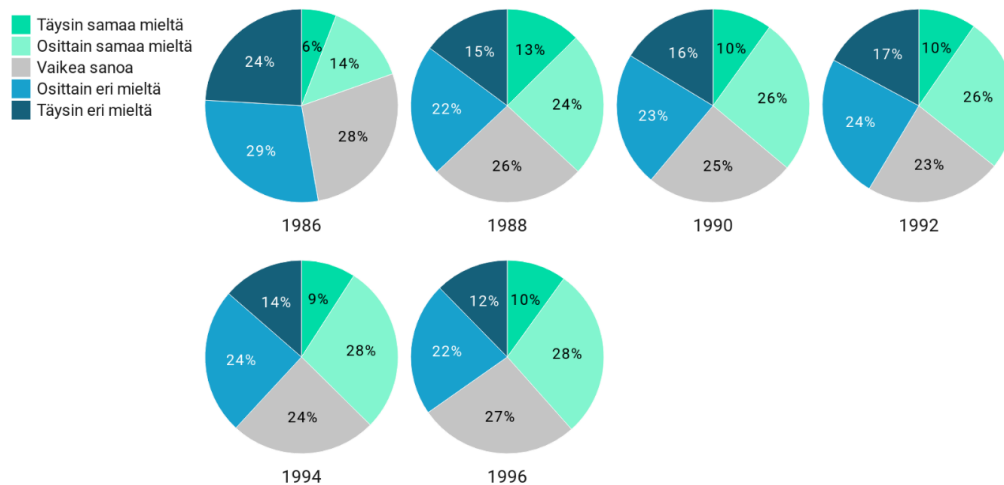
Kuvio 5. Vastaukset kysymykseen tulisiko ulkomaalaisten pääsyä Suomeen työtä etsimään nykyisestäään laajentaa? 1980–1990 (% vastaajista). Lähde: Helsingin Sanomat 9.2.1980, 19.12.1986, 29.11.1987, 20.12.1990.

HS-kyselyiden perusteella 1980 oltiin huomattavan kielteisiä ulkomaalaisia työnhakijoita kohtaan, mutta asenteet olivat muuttuneet myönteisimmiksi vuoteen 1986 mennessä. Kuten pakolaistenkin kohdalla, niin myös ulkomaalaisiin työntekijöihin suhtautumisessa tapahtui selvä muutos vuosien 1986 ja 1987 välillä. Jaakkolan tutkimukset taas viittaisivat siihen, että asenteet huononivat selvästi 1987–1993, mutta

¹³² Siirtolaisuusasiain neuvottelukunta 1988, 77–81.

jälleen: jos näitä tarkastellaan yhdessä HS-kyselyiden kanssa, niin voidaan huomata, että käänne kielteisempään alkoi jo vuosien 1988 ja 1990 välillä.

EVA:n aineistossa vuosien väliset muutokset ovat selvästi pienempiä, jota voi selittää kysymyksenasettelu. EVA:n aineisto kuitenkin tukee tulkintaa, jonka mukaan käänne kielteisempiin asenteisiin oli jo alkanut vuonna 1990. Vuonna 1990 3 % vähemmän oli *täysin samaa mieltä* ja 3 % enemmän eri mieltä kuin 1988. Vuosien 1990–1992 vaihtelu on taas niin pientä, että se mahtuu n.2 % virhemarginaalin sisään.

Kuvio 7. Mielipide väitteeseen: ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahan hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita 1986–1996 (% vastaajista). Lähde: Elinkeinoelämän valtuuskunta 1986, 1988, 1990, 1992, 1994, 1996.

5.3 RASISMI

Käsitystä siitä, että asenteet olisivat olleet kielteisiä jo ennen lamaa, tukee kaksi jo keskellä 1980-luvun lopun nousukautta syntynyttä ilmiötä: toinen oli maahanmuuttokriittisen populismin nousu ja toinen oli ulkomaalaisryhmiin kohdistunut vihamielisyys ja väkivalta. Mols ja Jetten käyttivätkin yhtenä esimerkkinä vaurausparadoksista ruotsidemokraattien perustamista vuonna 1988 ja selittivät osittain asenteiden kiristymistä nousukaudella juuri poliitikkojen tavalla ajaa omaa poliittista agendaansa rakentamalla ryhmien välille eroja ja uhkakuvia.¹³³

¹³³ Mols & Jetten 2017, 19 & 64.

Pakolaiskiintiöiden nostamisen ja vuonna 1988 aloitetun uuden ulkomaalaislain valmistelun myötä etenkin SMP ja Noppa-korruptiojutun myötä eduskuntaan noussut komisario Sulo Aittoniemi profiloituivat julkisuudessa avoimemman pakolaispolitiikan vastustajina. Samaan aikaan julkisuuteen nousivat myös ulkomaalaistaustaisiin kohdistuneet väkivallanteot, joista tuolloin puhuttiin ”muukalaisvihana”. Lamaan ja 1990-luvun Joensuuhun vahvasti yhdistetty skinikulttuurikin rantautui Suomeen jo 1980-luvulla, vaikka nousi varsinaisesti esiin vasta somalialaisten saapumisen myötä.¹³⁴

Väkivaltaisuudet herättivät huomiota vuonna 1989, kun Tampereella toteutettiin ulkomaalaistaustaisiin suunnattu polttopulloiskujen sarja ja Vantaalla vietnamilaispakolaisia häiriköitiin systemaattisesti. Aittoniemeä syytettiin julkisuudessa väkivaltaisuksien lietsomisesta.¹³⁵ Populisteille tyypilliseen tapaan Aittoniemi vastasi toteamalla, että hänen näkemyksensä nauttivat laajaa kansan tukea. Aittoniemi jopa vihjasi eduskunnassa, että väkivaltaisuksien takana eivät edes olleet pakolaisille vihamieliset tahot, vaan niiden todellinen tarkoitus olisi ollut herättää sääliä pakolaisia kohtaan.¹³⁶

Virallinen Suomi suhtautui väkivaltaisuksiin vähättelevästi yksittäistapauksina. Presidentti Mauno Koiviston ja toimittajan välinen keskustelu aiheesta televisio-ohjelmassa lokakuussa 1989 kulki seuraavasti:¹³⁷

Toimittaja: Suomessa on havaittu ulkomaalaisvihaa.

Koivisto: Onko sitä?

Toimittaja: Ettekö ole havainnut sitä?

Koivisto: Ei, vaan kysyn, onko sitä. Joku on heittänyt pullon, mutta sehän koskee vain yhtä henkilöä.

Toimittaja: Onko sitä?

Koivisto: En tiedä. Onko asiasta tehty tutkimuksia?

...

Koivisto: Yksi perhe vainko?

Toimittaja: Tai useita Tampereella

Koivisto: Mutta vain Tampereella?

Toimittaja: Ettekö ole huolestunut ulkomaalaisvihasta?

¹³⁴ Puuronen 2001, 14.

¹³⁵ Helsingin Sanomat 8.8.1989; <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/10/06/rasismi-roihahti-liekkiin-tampereen-polttopulloiskuissa-1989>, Lindfors, Jukka, 09.11.2020.

¹³⁶ Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja ptk 85/26.9.1989, 2577.

¹³⁷ Lindfors 2015, <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/10/06/rasismi-roihahti-liekkiin-tampereen-polttopulloiskuissa-1989> Viitattu 09.11.2020.

Koivisto: Huolestunutko, jos lehdet kirjoittelevat asiasta? Mutta onko sellaista vihaa olemassa? Kun sanotaan, että sitä on, ihmiset ajattelevat, että ilmiö on olemassa ja vihattava on. Pitää olla varovainen eikä ottaa kaikkea todesta.

Suojelupoliisin johtaja Seppo Tiitinen puolestaan arvioi iskut yksittäistapauksiksi¹³⁸.

Vihamielisyyttä ilmeni samana vuonna kuitenkin useammassa paikassa ympäri Suomea.¹³⁹

Suhtautumista maahanmuuttoon tai pakolaisiin ei voida analysoida ilman, että pohditaan myös rasismia. Kysymyksissä käytetyt käsitteet viittaavat hyvin heterogeenisiin joukkoihin. Varsinkin kysymykset koskien ”ulkomaalaisia” ovat varsin riippuvaisia siitä, millainen käsitys vastaajalla on ulkomaalaisesta ihmisestä. Termi ”pakolainen” on hieman rajatumpi, mutta sekin saattaa käsittää kirjavan joukon erilaisia ihmisiä ja ihmisryhmiä. Kuten aiemmin todettu, niin Jaakkola havaitsi suhtautumisessa eri väestöryhmiin eräänlaisen ”etnisen hierarkian”, joka tarkoittaa sitä, että erilaisiin etnisiin ryhmiin suhtaudutaan hyvin vaihtelevasti.¹⁴⁰ Keskittymällä tarkastelemaan pakolaisia tai maahanmuuttajia yhtenä ryhmänä, jää analyysistä pois yksi merkittävä taso, kuten esimerkiksi somalialaiset turvapaikanhakijat vuonna 1990.

Periaatteessa käyttämällä samoja termejä vuodesta toiseen voidaan helpottaa tulosten vertailua, mutta käytännössä vastaajille käsite ”ulkomaalainen” tai ”pakolainen” tarkoittavat todennäköisesti hyvin eri asioita vuonna 1986 kuin 1996. Jos 1986 pakolaiset olivat saapuneet lähinnä Chilestä ja Vietnamista ja maahanmuuttajista valtaosa saapui muualta Euroopasta, niin missä määrin ajankohdan tuloksia voidaan vertailla vuoteen 1996, kun suurin pakolaisryhmä olivat somalialaiset ja eniten maahanmuuttajia saapui Venäjältä (pl. suomalaistaustaiset paluumuuttajat). Jaakkolan tutkimuksissa nimenomaan somalialaiset ja venäläiset ovat ”etnisen hierarkian” hännillä eli näitä kohtaan suhtauduttiin jyrkemmin kuin muita ihmisryhmiä kohtaan.¹⁴¹

Muutosta kuvaa se, että vuoden 1987 tutkimuksessa ei Jaakkola edes kysynyt vastaajien mielipidettä somalialaisista, sillä heitä ei Suomessa vielä ollut. Vuosien 1987 ja 1993

¹³⁸ Suomen kuvalehti 24.11.1989 no 47.

¹³⁹ Helsingin Sanomat 8.9.1989.

¹⁴⁰ Jaakkola 1995, 55; Jaakkola 2009, 52.

¹⁴¹ Jaakkola 2009, 52–53.

välillä kielteinen suhtautuminen venäläisten maahanmuuttoon nousi enemmän kuin minkään muun ryhmän kohdalla. Tosin tuloksissa on myös yhdenmukaisuutta, sillä asenteet kaikkien kansallisuuksien (paitsi amerikkalaisten ja saksalaisten) maahanmuuttoon muuttuivat kielteisimmiksi vuosien 1987 ja 1993 välillä. Muutoksissa oli kuitenkin suuria eroja: ruotsalaisten kohdalla laskua oli 1 %, kun venäläisten kohdalla laskua oli 27 %.¹⁴² Suhtautuminen myös venäläisten ja somalialaisten maahanmuuttoon muuttui kuitenkin positiivisemmaksi laman jälkeen.¹⁴³

Etniseen hierarkiaan vaikuttavat myös sellaiset rodullistamisen yhteiskunnalliset prosessit, joiden kautta tietyt ryhmät tehdään näkyviksi ja näiden fyysisiin ominaisuuksiin liitetään tiettyjä käsityksiä. Se, miten näemme ja tulkitsemme eri ihmisiä ryhmän jäseninä, ei liity pelkästään ihmismielen psykologiaan vaan siihen historialliseen ja sosiaaliseen kontekstiin, jossa elämme.¹⁴⁴ Valkoisuuskaan ei ole selkeä ja pysyvä käsite, vaan diskursiivisesti muodostuva monitulkintainen kategoria, jolla on monta vaihtelevaa tasoa ja sisäinen hierarkia.¹⁴⁵

Pohdittaessa ryhmäkohtaisia eroja ihmisten asenteissa herää väistämättä kysymys siitä, voidaanko edes puhua jostakin yleisestä asenteesta maahanmuuttoa kohtaan. Onko asenteella vaikkapa somalialaista muslimia kohtaan enemmän yhteyttä asenteeseen kantasuomalaista romanivähemmistön edustajaa kohtaan, kuin asenteeseen ruotsalaista korkeakoulutettua työnperässä muuttavaa henkilöä kohtaan? Lisäksi on muistettava, että yhteen ihmiseen voi kohdistua negatiivisia asenteita ja syrjintää samanaikaisesti useamman eri määrittelyn kautta. Muslimimaasta saapunut turvapaikanhakija kohtaa monen valtaväestöstä erottuvan identiteetin kautta useampia hänet ulkopuolelle sulkevia raja-aitoja.¹⁴⁶ Tällaiseen ihmiseen kohdistuvia asenteita on mahdotonta mitata pelkästään yhdellä mittarilla.

EVA:n aineistossa on vuosina 1992–1996 esitetty väite *ulkomaalaisten lisääntyvä maahanmuutto johtaisi epäedulliseen rotujen sekoittumiseen ja heikentäisi*

¹⁴² Jaakkola 1995, 55.

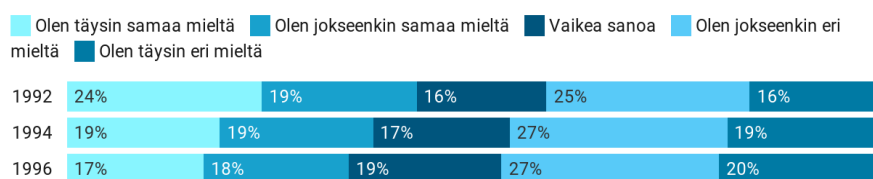
¹⁴³ Jaakkola 2009, 53.

¹⁴⁴ Leinonen & Toivanen 2014, 162.

¹⁴⁵ McDowell 2008, 53.

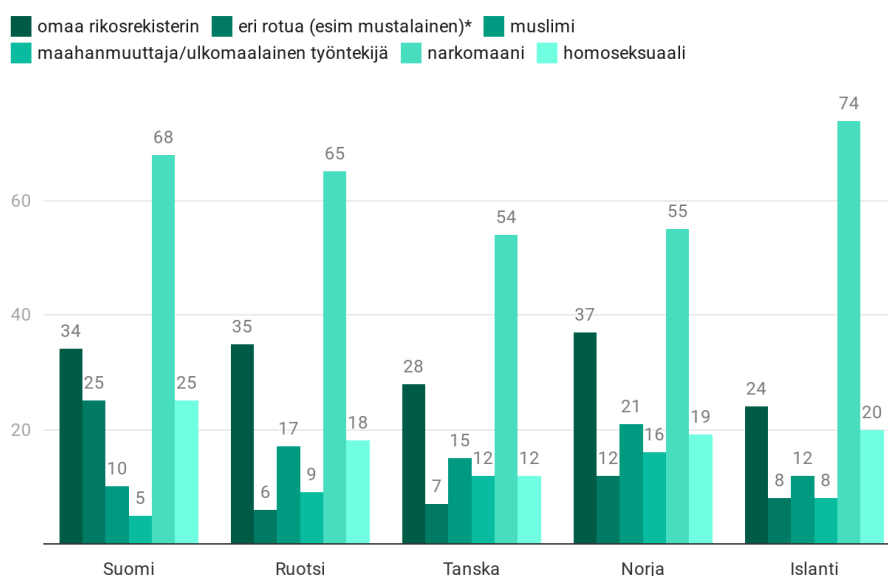
¹⁴⁶ Crisp 2010, 164.

kansakuntamme elinvoimaa (K35), joka viittaa suoraan rasistisiin näkemyksiin. Arvioin ensiksi tämän kautta suomalaisten suhdetta rotuajatteluun.

Kuvio 8. Vastaajien mielipide väitteeseen ulkomaalaisten lisääntyvä maahanmuutto johtaisi epäedulliseen rotujen sekoittumiseen ja heikentäisi kansakuntamme elinvoimaa 1992–1996 (% vastaajista). Lähde: Elinkeinoelämän valtuuskunta 1992, 1994, 1996.

Vuoden 1992 kyselyssä 43 % vastaajista oli sitä mieltä, että maahanmuutto heikentää suomalaista rotua ja 41 % vastaajista oli eri mieltä. Vuosina 1994 ja 1996 tämä ajattelu menetti kannatustaan, mutta vielä 1996 yli kolmasosa suomalaisista näyttäisi asettuneen väitteen taakse. Muutoksen suunta antaisi viitteitä siitä, että rasistinen ajattelu väheni vuoden 1992 jälkeen, mutta silti vain alle puolet suomalaisista vierasti väitettä niin, että olisi vastannut olevansa eri mieltä.

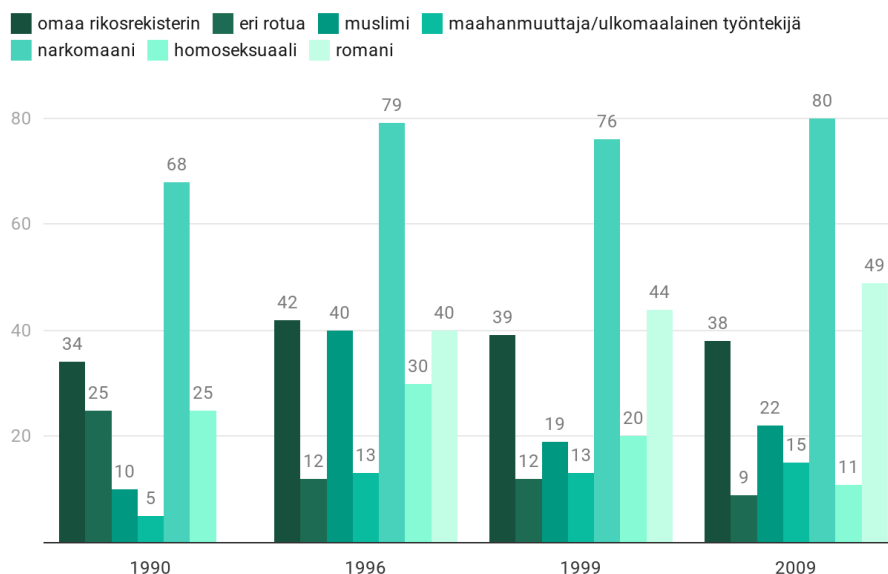
*Kuvio 9. Vastaajien valitsemat vaihtoehdot kysymyksessä en haluaisi naapurikseni ihmistä joka...? 1990 (% vastaajista, jotka valinneet kyseisen vaihtoehdon). Lähde: World Values Survey 1990. *vaihtoehdot toistettu samanlaisina kuin vastauslomakkeissa.*

Seuravaksi tarkastelen asenteita erilaisia ihmisryhmiä kohtaan. Tämä on mahdollista, kun analyysiin otetaan mukaan vuosina 1990, 1996 ja 1999 Suomessa kerätyt *World Values Survey* ja *European Values Survey*. Näissä vastaajille esitettiin sarja

kysymyksiä, jossa lueteltiin erilaisia ihmisryhmiä ja pyydettiin vastaajia valitsemaan joukosta ne ryhmät, joita vastaaja ei haluaisi omaksi naapurikseen.

Vuoden 1990 *World Values Survey* toteutettiin Suomessa toukokuussa. Yksi vastausvaihtoehdoista on *maahanmuuttaja/ulkomainen työntekijä*. Suomalaisista tämän vaihtoehdon on valinnut ainoastaan 5 %. Luku on pienin 29 vastaajavaltion joukossa. Tästä voisi päätellä, että Suomi olisi siis tuolloin ollut näistä valtioista kaikkein suvaitsevaisin maahanmuuttajia kohtaan.

Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen ja tapaus toimii hyvänä esimerkkinä siitä, miten tällaisten kyselyiden tuloksista täytyy varoa vetämästä helppoja johtopäätöksiä. Toisena vastausvaihtoehdoista on nimittäin *ihminen, joka on toista rotua*. Tämän on suomalaisista vastaajista valinnut 25 %. Tämä onkin jo vastaajamaista viidenneksi korkein lukema. Suomea korkeampi prosentti tämän vaihtoehdon kohdalla on vain Bulgariassa, Romaniassa, Sloveniassa ja Slovakiassa. Toukokuussa 1990 ei Suomessa työttömyys vielä ollut lähtenyt nousuun, kansantuote oli vielä huipussaan ja talouteen kohdistetut odotukset olivat vasta kääntymässä jyrkkään laskuun. Ei myöskään ole yhtä selvää, että taloudellisen kilpailun uhka heijastuisi samalla tavalla kysymykseen siitä kenet haluaisi naapurikseen, eikä se myöskään selittäisi päinvastaista kuvaa antavaa kahden vastausvaihtoehdon eroavia prosentteja. Tämä vuosi oli tosin ainoa, jonka kohdalla vaihtoehtoon oli Suomessa lisätty täsmennys: *esim. mustalainen*. Tämä voi selittää Suomen kohdalla korkeita lukemia, sillä 1996 kyselyssä romanit erotettiin omaksi vaihtoehdokseen ja tuolloin sen valitsi lähes 40 % vastaajista – samalla *eri rotua* vastanneiden määrä puolittui. Tulos asettaa talouslaman asenteita selittävänä tekijänä kyseenalaiseksi.

Kuvio 10. Vastaajien valitsemat vaihtoehdot kysymyksessä *en haluaisi naapurikseni ihmistä joka...?* 1990–2009 (% vastaajista, jotka valinneet kyseisen vaihtoehdon). Lähde: World Values Survey 1990–2009.

Taloustekijät eivät selitä tässä kuviossa näkyviä ajallisia muutoksia eri ryhmissä, mutta voisiko niitä selittää maahanmuuttajaryhmissä tapahtuneet muutokset? Kilven mukaan taloustekijöitä paremmin asenteiden muutoksia ulkomaalaisia työntekijöitä kohtaan selittivät maahanmuuttajien määrässä tapahtuneet suhteelliset muutokset (ei siis absoluuttinen määrä).¹⁴⁷ Vuonna 1990 turvapaikanhakijoiden määrät alkoivat Suomessa nopeasti kasvaa. Erityisesti tuona vuonna saapui hakijoita Somaliasta, josta ihmisiä alkoi saapua Neuvostoliiton rajan yli toukokuussa 1990. Tämä on sama ajankohta kuin milloin aineisto on kerätty. Teoreettisesti olisi mahdollista, että tämä olisi herättänyt suomalaisissa vastareaktion, jonka takia kohta *eri rotua* sai maassa niin korkeat lukemat. Somalialaisia alkoi kuitenkin vasta tuolloin toukokuussa saapua ja suurin osa heistä saapui toukokuun 1990 jälkeen. Vasta myöhemmin kesän aikana ja etenkin syksyllä 1990 saapuneet herättivät lehdistössä suurempaa huomiota.¹⁴⁸

Yllättävää on myös nelinkertaistunut muslimivastaisuus vuosien 1990 ja 1996 välillä ja sitten taas puolittuminen vuosituhatosen vaihteeseen mennessä. Vaikka muslimeja alkoi suuremmissa määrin saapua Suomeen vasta vuonna 1990, niin muslimien määrä

¹⁴⁷ Kilpi 2015, 29.

¹⁴⁸ Somari 2012, 59.

Suomessa kasvoi paljon runsaammin 2000-luvulla, mutta kielteisesti suhtautuneiden luku ei noussut enää lähellekään vuoden 1996 lukemaa.

Vielä 1990 suomalaiset olivat pohjoismaalaisista kaikkein suvaitsevaisimpia sekä muslimeita että maahanmuuttajia/ulkomaalaisia työntekijöitä kohtaan, mutta kielteisimpiä eri rotua olevia kohtaan. 1996 mennessä suomalaisten suhtautuminen eri rotua oleviin läheni muita pohjoismaita, mutta kielteinen suhtautuminen muslimeihin ja maahanmuuttajiin sen sijaan nousi pohjoismaiden suurimmaksi. Asetelma säilyi samankaltaisena myös vuosina 1999 ja 2010. Jokin poikkeuksellinen muutos näyttäisi siis tapahtuneen suomalaisten asenteissa tuolla välin, mutta ristiriitaiset trendit eri ryhmien kohdalla asettavat kyseenalaiseksi olettamuksen siitä, että suomalaiset olisivat laman jälkeen vähitellen muuttuneet asenteiltaan suvaitsevaisemmiksi. Yksi mahdollinen selittäjä näillä muutoksilla saattaisi löytyä sosiaalisissa normeissa tapahtuneissa muutoksissa. Voi olla, että vielä 1990 suomalaisten epäluulot kanavoituivat rotuasenteiden kautta, mutta tämän jälkeen tällaisen ajattelun sosiaalinen hyväksyttävyys alkoi laskea. Tämä selittäisi myös EVA:n aineistossa väitteen K35 kohdalla tapahtunutta muutosta (ks. kuvio 8).

Ennakkoluulojen ja sosiaalisten normien yhdistäminen ei ole uusi idea sosiaalipsykologiassa. Allport yhdisti ennakkoluuloja koskevassa merkkiteoksessaan syrjivän käytöksen ja ajattelumallien säilymisen ihmisten tarpeeseen mukautua vallitseviin sosiaalisiin normeihin ja Thomas Pettigrew selitti eroja suhtautumisessa mustaan väestöön Yhdysvaltojen etelä- ja pohjoisvaltioissa juuri erilaisella sosiokulttuurisella kontekstilla ja tarpeella mukautua vallitseviin normikäytäntöihin.¹⁴⁹ Ajattelumme muodostuu pitkälti vuorovaikutuksessa toisten kanssa ja pyrimmekin usein mukauttamaan käytöstämme ja ajatuksiamme sen mukaan, miten katsomme niiden istuvan ympäröivään kulttuuriseen kontekstiin ja sen normeihin.¹⁵⁰ Käsityksiin sosiaalista normeista vaikuttaa väistämättä myös se, millä tavoin aiheesta puhutaan julkisuudessa, joten myöskään tässä ei tule unohtaa poliitikkojen ja mediakeskustelun roolia.

¹⁴⁹ Allport 1954, 286–287; Pettigrew 1959.

¹⁵⁰ Crandall & Stangor 2005.

Sosiaaliset normit ovat luultavasti vaikuttaneet siihen, millä tavoin suomalaiset ovat omia ennakkoluulojaan ilmaisseet tutkijoille. Yhdysvaltalaisissa kyselyaineistoissa on havaittu rotua koskevien normien muutoksen vaikutus vastauksiin. Vaikka tasa-arvoisen kohtelun ja integraation ideaalien korostuminen ovat Yhdysvaltojen valkoisen väestön keskuudessa johtaneet segregaan, selkeiden valkoisten etuoikeuksien ja mustia biologisesti alempiarvoisina pitävien ajatusmallien kannatuksen romahtamiseen, niin valkoisten parissa elää yhä vahvana toive rotujen välisen sosiaalisen etäisyyden säilymisestä. Räikeä biologinen rotujen välinen hierarkia ei enää istu vallitseviin normeihin, mutta ihonväriin assosioituu yhä valkoisten mielissä hierarkia, jonka pohjalle mustat sijoittuvat.¹⁵¹

Saksan kielessä esiintyy termi *antimuslimischer Rassismus* eli muslimivastainen rasismi. Tähän käsitteeseen liittyy etnisyyden, uskonnon ja kulttuurin yhdistäminen yhdeksi konstruktioksi, jonka kautta kaikki muslimit voidaan erottaa yhdeksi muista eroavaksi ulkoryhmäksi.¹⁵² Voi olla, että 1990-luvun aikana suomalaisten kielteiset asenteet ja ennakkoluulot alkoivat vahvemmin suuntautua kulttuurieroihin, jota ilmentäisi vastauksissa siirtymä rodusta uskontoon. Yhdysvalloissa valkoisten mustiin kohdistamat stereotypiat ovat muuttuneet luonteeltaan kategorisista ja biologisiin syihin perustuvista monisävytteisimpiin ennakkoluuloihin, jotka painottavat ryhmien kulttuurieroja. Ydin vanhasta rodullisesta ajattelusta on säilynyt, mutta se on käynyt läpi laadullisen muutoksen.¹⁵³

Kirkkain todiste eri vastausvaihtoehtojen välisistä eroista ja näiden luomasta ristiriitaisesta kuvasta löytyy vuodelta 2010. Tällöin enää 9 % ilmoitti, että ei haluaisi naapurikseen eri rotua olevaa ihmistä. Vertailtaessa tätä tulosta vuoden 1990 24 %:in vaikuttaisi helpolta rakentaa näiden välille tarina kehittyvästä ja kansainvälistyvistä kansasta, joka vähitellen oppii suvaitsevammaksi ja luopuu rasistisista asenteistaan. Tämä narratiivi kuitenkin särkyi nopeasti, kun katsotaan suhtautumista romaneihin. Asenteet romaneja kohtaan aineiston pohjalta vaikuttavat muuttuneen jatkuvasti kielteisimmiksi vuoden 1996 jälkeen. Vuonna 2010 enää pieni osa vastaajista ilmoitti

¹⁵¹ Bobo ym. 2012, 74.

¹⁵² Isaksson ym. 2018, 360–361.

¹⁵³ Bobo ym. 2012, 75.

rodun vaikuttavan heidän asenteisiinsa, mutta silti lähes puolet vastaajista mainitsi suhtautuvansa torjuvasti maassa jo ainakin satoja vuosia asuneen vähemmistön edustajiin (vastausprosentin suuruus on vielä hälyttävämpi, kun huomioidaan se, että vastauskohdissa ei ollut pakko vastata jokaiseen kohtaan, vaan lomakkeessa listattiin eri ihmisryhmiä ja pyydettiin listasta valitsemaan ne, joita ei haluaisi naapurikseen. Vastaajan ei siis täytynyt ilmaista kantaansa mihinkään näistä ryhmistä, jos ei näin erikseen halunnut tehdä).

World Values Surveyn kyselyt antavat uudenlaisen näkökulman aiheeseen, sillä niissä on selvitetty myös valtaväestön asenteita kansallisiin vähemmistöihin. Kyselyt asenteista ulkomaalaisia kohtaan alkoivat yleistyä 1980-loppupuolella, mutta esimerkiksi EVA:n kyselyissä ei ole kansallisia vähemmistöjä mainittu kertaakaan. Valtaväestössä ilmeisen syvälle juurtuneet kielteiset asenteet romaneja kohtaan ovat jääneet vähälle huomiolle. Suomalaisesta rasismista ja ennakkoluuloisista asenteista vaikutetaan kiinnostuneen vasta, kun maahan saapui uusia vähemmistöjä maahanmuutossa tapahtuneiden muutosten myötä.

Käsitys suomalaisista kulttuurisesti ja myös rodullisesti yhtenäisenä ja homogeenisenä kansana elää monesti yhä vahvana julkisessa keskustelussa ja on häivyttänyt taakseen alueen pitkän monikulttuurisen historian, jonka aikana maassa on elänyt monia erilaisia vähemmistöjä kuten ruotsinkielisiä, tataareja, venäläisiä, ortodokseja, juutalaisia, saamelaisia ja romaneita.¹⁵⁴ Tärkeää on myös muistaa, että monesti väestön homogeenisuus (tai heterogeenisuus) nousee merkittäväksi tekijäksi, koska poliittiset toimijat tekevät siitä merkittävän.¹⁵⁵

6. TALOUS JA ASEENTEET

Ennen 1980-luvun loppua Suomessa elettiin vielä ennennäkemätöntä nousukautta. Maan talouskasvu oli läntisten teollisuusmaiden nopeinta. Tosin kasvua ruokkineet tekijät valoivat samalla pohjaa edessä häämöttävälle katastrofille. Suomi pyrki

¹⁵⁴ Pulma 2005, 454; Tervonen 2014; Keskinen ym. 2019.

¹⁵⁵ Schall 2016, 9.

osallistumaan Euroopan nopeasti edenneeseen taloudelliseen integraatioon ja maan rahoitusmarkkinat vapautettiin vähitellen 1980-luvun aikana sääntelystä.¹⁵⁶ Talouden suhdannenousu saavutti huippunsa vuoden 1989 alussa. Talous oli ylikuumentunut ja keväällä 1989 iski suhdannekäännö. Epävarmuus alkoi levitä, korot nousivat ja osakkeiden ja asuntojen hinnat kääntyivät laskuun.¹⁵⁷ Vaikka epävarmuus talouden suunnasta heräsi jo 1989 ja talouden ylikuumenemista pyrittiin hillitsemään, niin tilanteen vakavuutta ei osattu vielä nähdä. Maan budjetin ylijäämä oli kuitenkin ennätysasuuri ja ainakin kuluttajien odotukset maan talouskehityksestä nousivat vuoteen 1990 asti. Ennen työttömyyden jyrkkää kasvua vuoden 1990 lopussa oltiin vielä huolissaan työvoimapulasta.¹⁵⁸

Kokonaistuotanto ja vienti alkoivat laskea jyrkästi ja työttömyys nousta syksyllä 1990. Samaan aikaan ihmisten odotukset Suomen talouden suhteen romahtivat. Vuosien 1991 ja 1993 välillä reaaliin kansantuote laski 10 %:in ja työttömyyden huippu – yli 500 000 – saavutettiin vuoden 1994 aikana. Samalla hyvinvointivaltion taloudellinen perusta joutui uhatuksi.¹⁵⁹

Lama ja sen synnyttämä taloudellinen epävarmuus, työttömyys, pelot ja turhautuminen vaikuttavat itsestään selviltä selityksiltä kielteiselle suhtautumiselle vuonna 1993.

Kyselyaineistojen pohjalta kielteisimmät asenteet löytyivät huonossa sosioekonomisessa asemassa olevilta vähän koulutetuilta miehiltä.¹⁶⁰ Laman aikainen työttömyysriski iski juuri vähän koulutettuihin miehiin ja aiheutti etenkin näille kasautuvia sosiaalisia ongelmia.¹⁶¹ Voisiko siis muutoksia suhtautumisessa selittää talouden makrotekijöillä? Ainakin sosiaalipsykologian teorian kilpailullisesta uhasta tukisivat tällaista tulkintaa. Toisaalta Mols ja Jetten kyseenalaistavat näin suoraviivaisen tulkinnan vaurausparadoksillaan.¹⁶² Aineistot tarjoavatkin yhteyksistä ristiriitaisen kuvan.

¹⁵⁶ Kiander 2001, 199 & 12.

¹⁵⁷ Mt., 13 & 23.

¹⁵⁸ Ylikangas 2007, 346–347.

¹⁵⁹ Kiander 2001, 24; Hellstén 2019; Hannikainen 2018, 263.

¹⁶⁰ Jaakkola 2005, 78; Helsingin Sanomat 9.2.1990.

¹⁶¹ Häkkinen & Peltola 2005, 82–83.

¹⁶² Mols & Jetten 2017.

Talouden ylikuumentuminen ja laman ensimmäiset merkit alkoivat ilmetä 1989 aikana, vaikka tuolloin tulevaa lamaa ei vielä ollutkaan helppo ennustaa.¹⁶³ Työttömyys alkoi nousta nopeasti vasta loppuvuodesta 1990. Laman pahin kausi sijoittui vuosille 1992–1994. Tämä osuu samaan ajankohtaan, kun Jaakkolan aineistoissa suomalaisten asenteet vaikuttivat olevan negatiivisimmillaan. Yhdeksi tärkeimmistä selittävästä tekijöistä muutoksille Jaakkola nostaa sosioekonomisen uhan kokemukset, joita kilpailu työpaikoista ja sosiaalietuuksista synnyttävät.¹⁶⁴

Kilpailu työpaikoista ei selitä ristiriitaista suhtautumista eri kansallisuusryhmiin. Esimerkiksi vuonna 1993 suhtautuminen virolaisiin tai englantilaisiin oli yli kaksi kertaa positiivisempaa kuin suhtautuminen venäläisiin tai turkkilaisiin. Edellä mainittujen voisi jo pelkästään kielisyydestä kuitenkin olettaa muodostavan paljon suuremman kilpailijan työmarkkinoilla. Tästä syystä Jaakkola itsekin toteaa, että rakenteelliset selitykset ja sosioekonominen uhka eivät riitä selittäväksi tekijäksi.¹⁶⁵

Ilmiötä voisi selittää nimenomaan sosiaalietuuksiin liittyvät käsitykset kilpailusta. Tällöin uhkakuvat etenkin Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltiossa ovat luultavasti liittyneet juuri sosiaaliturvaan. Sen suhteen uhkana on saatettu kokea juuri ne ryhmät, joiden työllistymismahdollisuudet on nähty huonoimpina. Toisaalta ristiriitaista suhtautumista eri ryhmiin voidaan selittää myös rodullistamisen prosesseilla, joiden takia englantilaiset ja virolaiset ovat sulautuneet osaksi valtaväestöä, mutta turkkilaiset ja venäläiset on nähty vahvemmin toiseuden kautta. Markus M.L Crepazin mukaan viha uusien maahanmuuttajia kohtaan vahvistuu, kun kokemukset köyhyydestä kohtaavat käsityksen uusien tulijoiden toiseudesta. Silloin kyse ei ole vain tunteesta, että näiden toisten kanssa joudutaan elämään vaan myös siitä, että näiden toisten eläminen täytyy kustantaa.¹⁶⁶ Johanna Leinonen on kirjoittanut, että pohjoismaisissa yhteiskunnissa ryhmähierarkioihin vaikuttaa vahvasti rotu sosiaalisena ja kulttuurisena konstruktiona:

¹⁶³ Meinander 1999, 486.

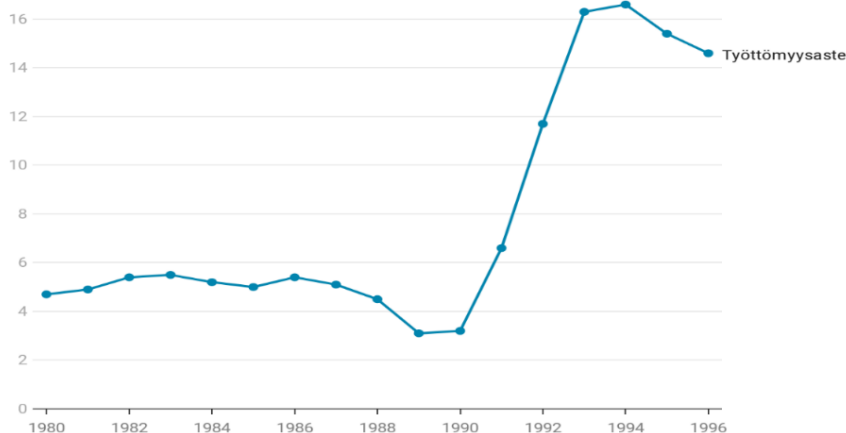
¹⁶⁴ Jaakkola 2009, 87–88.

¹⁶⁵ Jaakkola 1995, 55.

¹⁶⁶ Crepaz 2008, 54.

osan se rodullistaa näkyvästi toiseksi ja osa taas valkoisuutensa ansiosta sulautuu valtaväestöön.¹⁶⁷ Kaikkia valkoisiakaan ei kuitenkaan nähdä aina yhtä valkoisina.¹⁶⁸

Jaakkolan tutkimusten ongelma on, että ne toteutettiin liian harvoin, jotta niiden avulla voitaisiin paikantaa tarkemmin, milloin muutos tarkalleen tapahtui. Vertailemalla niitä muihin saatavilla oleviin aineistoihin voimme koittaa selvittää asiaa. Kilpi havaitsi työttömyysasteessa tapahtuvien muutosten mahdollisesti selittävän joltain osin suhtautumista ulkomaalaisiin työntekijöihin. Hän kuitenkin huomasi ulkomaalaisväestön määrässä tapahtuvien suhteellisten muutosten selittävän sitä paljon paremmin kuin työttömyyden. Tulos on kiinnostava, sillä Kilpi käytti aineistonaan nimenomaan ulkomaalaisia työntekijöitä koskevaa kysymystä, jonka olettaisi olevan erityisen herkkä työttömyysasteen vaihteluille. Kilpi spekuloi tämän mahdollisesti johtuvan siitä, että kysymys (*Ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita*) yhdistyy myös kulttuuriin uhkakuviiin.¹⁶⁹

Kuvio 11. Työttömyysaste Suomessa vuosina 1981–1995 (%). Lähde: Työpoliittinen aikakauskirja 2/2017, 45.

Työttömyys nousi hieman vuonna 1986 ja laski sitten saman verran 1987.

Työttömyyden lasku jatkui vuoteen 1990, jonka elokuussa se alkoi taas nousta.

Edellisen vuoden korkein lukema ylittyi kuitenkin vasta joulukuussa 1990.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Leinonen & Toivanen 2014, 161.

¹⁶⁸ McDowell 2008, 53.

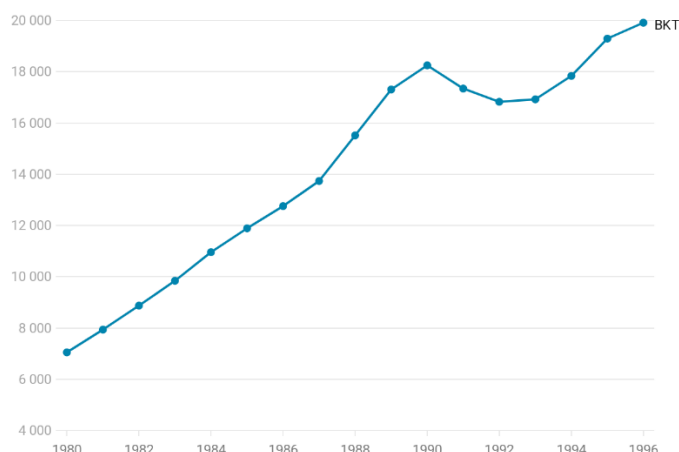
¹⁶⁹ Kilpi 2008, 29.

¹⁷⁰ SVT Tilastokeskus, työnvälitystilasto.

EVA:n kyselyissä vuosien 1990 ja 1992 välinen muutos suhtautumisessa ulkomaalaisiin työntekijöihin mahtui virhemarginaalin sisään ja selvempi pudotus tapahtui jo vuosina 1988–1990. Huonoimmillaan asenteet olivat 1986, tämän jälkeen ne paranivat huomattavasti vuoteen 1988 mennessä ja sen jälkeen huononivat 1990 ja jatkoivat tätä trendiä 1992. Tämä ei ole ristiriidassa Jaakkolan tulosten kanssa. Samaa trendiä tukevat myös vuosien 1986–1990 HS-kyselyt. Vaikuttaa siltä, että asenteet paranivat vuoden 1987 aikana ja lähtivät taas huononemaan vuoden 1988 jälkeen. Parhaimmillaan asenteet näyttävät olleen kesällä 1987. Jaakkolan tulosten analyysin perusteella suhtautuminen pakolaisten vastaanottoon muuttui negatiiviseksi jo heti kesän 1987 jälkeen. Sitten se taas hieman koheni kevääksi 1988, mutta jäi kuitenkin kesäkuun 1987 tuloksista. Kesäkuun 1987 tulokset ovat ne, joita Jaakkola myöhemmin käytti vertaillessaan vuoden 1993 tuloksiin. Muutos asenteissa kuitenkin alkoi jo samana vuonna 1987, kun Suomessa elettiin vielä nousukautta. Jos tarkastellaan HS-kyselyiden tuloksia, niin myös niissä vuosi 1987 on asenteiden suhteen huippu, jonka jälkeen ne laskevat jo loppuvuoteen 1988 mennessä ja ovat sitten heikentyneet jo roimasti marraskuussa 1990.

HS-kysely toteutettiin marraskuussa 1990 ja EVA:n kysely kerättiin 6.9.1990-9.11.1990 välisenä aikana. Tuo on myös se ajankohta, jolloin laman vaikutukset alkoivat oletettavasti näkyä myös tavallisille ihmisille. Työttömyysluvut alkoivat vähitellen kasvamaan elokuussa 1990. On siis ajankohdan puolesta mahdollista, että lama vaikutti jo näihin lukemiin. Toisaalta työllisyystilanne oli ennen nousun alkua varsin hyvä, eivätkä työttömyysluvut ylittäneet koko vuonna aikaisempien vuosien huippulukemia. Ajankohdan käsityksiä työllisyystilanteesta kuvaa hyvin se, että vielä vuoden 1990 EVA:n kyselyssä esitettiin seuraava väite: *Suomen kasvava työvoimapula on ratkaistavissa vain ulkomaalaisen työvoiman avulla.*

Myös bruttokansantuote alkoi laskea vasta vuoden 1990 jälkeen:

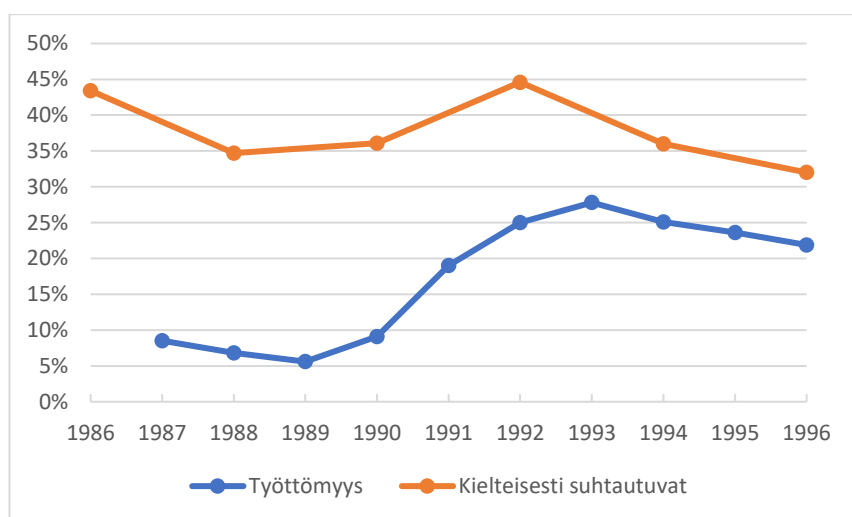

Kuvio 12. Suomen bruttokansantuote (BKT) markkinahintaan 1980–1996 asukasta kohti, euroa.

Lähde: Tilastokeskus, kansantalouden tilinpito,

http://tilastokeskus.fi/til/vtp/2017/vtp_2017_2019-01-31_tau_001_fi.html

Tarkasteltaessa laman vaikutuksia asenteisiin, on otettava huomioon vielä yksi näkökulma. Eniten lama vaikutti nuoriin, jotka olivat astumassa työelämään pahimman laman ja suurtyöttömyyden aikaan.¹⁷¹ Tämä lama-ajan sukupolvi joutui kohtaamaan pahimmillaan lähes 30 % työttömyyden (18–34-vuotiaiden työttömyysaste¹⁷²) ja samalla työelämän murroksen, kun pätkätyöt ja muut uudenlaiset työsuhteet alkoivat yleistyä perinteisten työsuhteiden rinnalla.¹⁷³

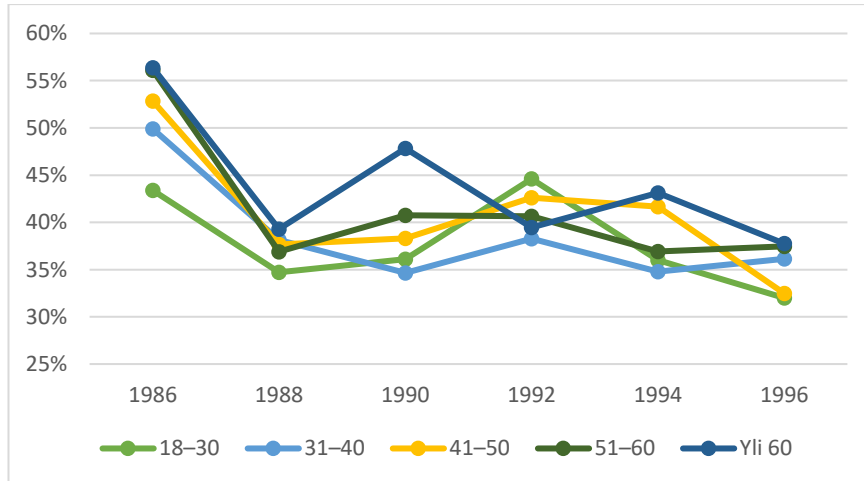
Kuvio 13. Nuorten (18–34-vuotiaat) työttömyysaste ja kielteisesti ulkomaalaisiin työntekijöihin suhtautuneiden nuorten osuus 1986–1996 (%). Lähde: Tilastokeskus, työssäkäyntitilasto; Elinkeinoelämän valtuuskunta 1986–1996.

¹⁷¹ Häkkinen & Peltola 2005, 82.

¹⁷² SVT Tilastokeskus, työssäkäyntitilasto.

¹⁷³ Puuronen 2017, 181.

Jos tarkastellaan EVA:n aineiston perusteella kielteisesti ulkomaisiin työntekijöihin suhtautuneita ikäryhmittäin, niin voidaan huomata 18–29-vuotiaiden ikäryhmässä kielteisten asenteiden trendin seuraavan saman ikäryhmän työttömyysasteen muutoksia. Havainto on kiinnostava, sillä koko aikavälillä 1986–1996 tässä ikäryhmässä oli kaikista vähiten kielteisiä asenteita, mutta tässä ikäryhmässä kielteiset asenteet nousivat kaikista eniten vuosien 1990 ja 1992 välillä.

Kuvio 14. Kielteiset asenteet ulkomaalaisia työntekijöitä kohtaan eri ikäryhmissä 1986–1996 (osuus ikäryhmän vastaajista %:ssa). Lähde: Elinkeinoelämän valtuuskunta 1986–1996.

Kuvio osoittaa, että kielteiset asenteet nousivat 1990 erityisesti yli 60-vuotiaiden joukossa ja 1992 18–30-vuotiaiden joukossa. Nuorten ikäryhmä näyttäisi olleen positiivisin suhtautumisessaan muina vuosina kuin laman aikana 1990–1994. Itseasiassa tämän kuvion perusteella vuosittainen vaihtelu on hyvin erilaista eri ikäryhmissä, mikä asettaisi kyseenalaiseksi ylipäätään muutosten analysoinnin pelkästään koko väestön tasolla. Jaakkolan aineistossa kaikissa ikäryhmissä asenteet pakolaisia kohtaan muuttuivat kyllä negatiivisemmiksi vuosien 1987 ja 1993 välillä, mutta tätä voidaan osittain selittää pakolaiskiintiön muutoksilla ja kesän 1987 poikkeuksellisuudella. Muiden ulkomaalaisten maahanmuuton kohdalla ei Jaakkolankaan aineisto ole näin yhdenmukaista vertailtaessa eri ikäryhmiä ja hän myös itse huomauttaa, ettei mistään yleisestä suhtautumisesta maahanmuuttajiin oikeastaan voida puhua, sillä asenteet ovat niin heterogeenisiä.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Jaakkola 1995, 10; Jaakkola 1999, 30.

Juuri siinä ikäryhmässä, johon lama iski kaikkein pahimmin ja jonka asema työmarkkinoilla oli epävarmin, niin myös laman vaikutukset selittävät parhaiten asenteiden muutoksia. Toisaalta tämän ikäryhmän asenteet olivat jo 1996 taas kaikkein positiivisimmat, vaikka tässä ikäryhmässä työttömyys oli vielä tuolloin lähes 22 %, kun koko työväestön työttömyys oli noin 16 %.¹⁷⁵ Kilpi havaitsi omassa tutkimuksessaan, että työttömyyden tasoon absoluuttisella tasolla ei ollut vaikutusta väestön asenteisiin, mutta työttömyystason vaihtelulla voi mahdollisesti olla vaikutusta asenteisiin.¹⁷⁶ Myös nuorissa työttömyys oli kääntynyt laskuun jo vuoden 1993 jälkeen, vaikka olikin korkea vielä 1996.¹⁷⁷

Joka tapauksessa ikäryhmittäinen vaihtelu viittaisi siihen, että monet eri mekanismit vaikuttavat yhteiskunnassa samanaikaisesti asenteiden muutoksiin ja nämä mekanismit saattavat vaihdella erilaisilla tavoilla eri väestöryhmissä eri aikoina. Vaikka sosiaalipsykologian teorioita ryhmäsuhteista voidaan testata järjestetyissä koetilanteissa, joissa on mahdollista löytää syy-seuraussuhteita asenteiden ja eri tekijöiden väliltä, niin todellisen elämän kontekstissa tiettyjen mekanismien nostaminen selittäviksi tekijöiksi on vaikeaa. Jasinskaja-Lahti onkin todennut, että koko yhteiskunnan tasolla tällaisten ryhmäsuhteiden kuvaaminen voi olla jopa mahdotonta, sillä tulokset ovat niin vahvasti riippuvaisia tarkastelun näkökulmasta ja aikajänteestä.¹⁷⁸

6.1 KULUTTAJIEN ODOTUKSET

Ryhmien välisen uhan teorian mukaan eri ryhmien välisiä vastakkainasetteluja ruokkivat toisen ryhmän synnyttämät uhan kokemukset.¹⁷⁹ Jaakkolan mukaan sosioekonomisen uhan kokemukset yleistyivät laman aikana, ja niillä on vahva yhteys vihamielisyyteen maahanmuuttajia kohtaan. Olennaista ei ole siis välttämättä se ovatko uhat tai kilpailutilanteet todellisia, vaan se, millaisena ryhmien jäsenet tilanteen kokevat. Yksilöiden kokemusten keskeisyys on huomattu myös muiden ryhmien välistä konfliktia selittävien teoreettisten käsitteiden kohdalla keskeiseksi. Esimerkiksi

¹⁷⁵ SVT Tilastokeskus, työssäkäyntitilasto.

¹⁷⁶ Kilpi 2008, 27.

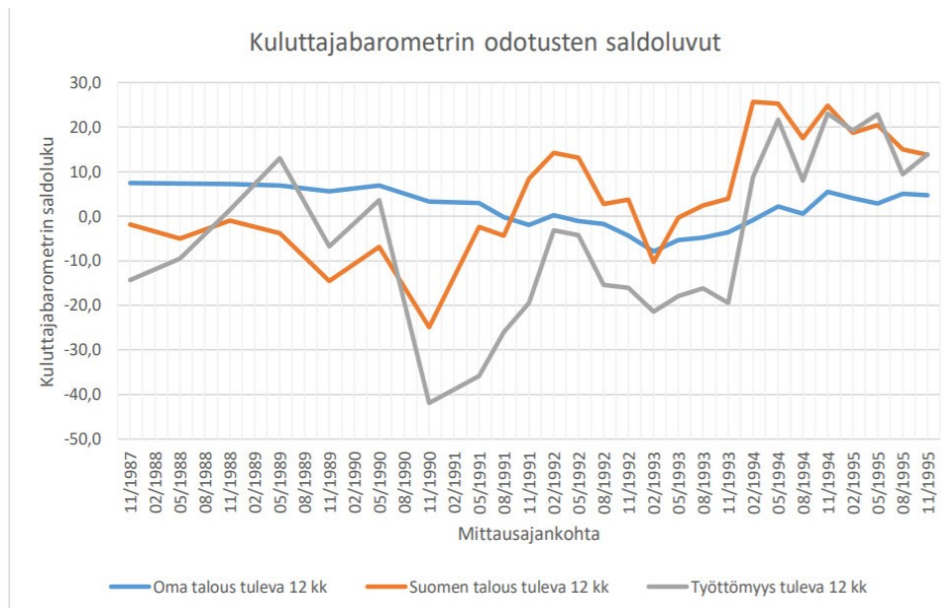
¹⁷⁷ SVT Tilastokeskus, työssäkäyntitilasto.

¹⁷⁸ Jasinskaja-Lahti & Mähönen 2013, 247.

¹⁷⁹ Stephan ym. 2009, 43-44.

suhteellisen puutteen (*relative deprivation*), kohdalla todellisen puutteen sijasta olennaista on ihmisen käsitys omasta puutteestaan.¹⁸⁰ Erityisesti tämän tunteen on havaittu aiheuttavan turhautumista silloin, kun omat odotukset äkisti romahtavat – varsinkin sellaisessa tilanteessa, jossa nämä odotukset ovat ensin olleet nousussa.¹⁸¹

Talouden reaalitylukujen sijasta voikin olla hedelmällisempää tarkastella ihmisten käsityksiä ja odotuksia talouden tilasta. Suomessa taloustilanne alkoi olla kestäättömällä pohjalla jo 1989, mutta vielä tuolloin saapuva lama ei ollut helposti ennustettavissa ja odotukset talouden suhteen olivat monella tapaa hyvät. Sijoitusaste ja kokonaistuotanto olivat yhä korkealla eikä työvoimapula ollut vielä vaihtunut työttömyyteen.¹⁸² Vaikka työttömyysluvussa ja kokonaistuotannossa lasku vasta vähitellen alkoi loppuvuodesta 1990, niin ihmisten odotukset talouden tilanteesta olivat jo romahtaneet pohjalukemiin. Tämä on havaittavissa Tilastokeskuksen säännöllisesti vuodesta 1987 lähtien keräämästä kuluttajabarometrista, jolla mitataan ihmisten odotuksia talouden kehityksestä.

Kuvio 15. Elinkeinoelämän valtuuskunnan kuluttajabarometri 1987–1995 vastaajien talousodotuksista. Lähde & kuvio: Hellstén 2019, 39.

¹⁸⁰ Pettigrew 2016, 12.

¹⁸¹ Jost & Mentovich 2010, 292.

¹⁸² Meinander 1999, 486.

Odotukset Suomen taloudesta ja työttömyydestä olivat siis alhaisimmillaan juuri marraskuussa 1990, kun kysely toteutettiin. Vertailu asennekyselyiden tuloksien ja barometrin odotusten välillä osoittaa molempien seuraavan saman suuntaista trendiä. Jaakkolan tuloksissa on havaittavissa positiivista muutosta marraskuun 1987 ja toukokuun 1988 välillä ja samalla aikavälillä tapahtui Suomen taloutta koskevissa odotuksissa laskua, joka oli kuitenkin juuri taantumassa takaisin nousuun. Työttömyystilannetta koskevissa odotuksissa tuolla aikavälillä nähtiin selvää nousua. HS-kyselyiden mukaan lokakuussa 1988, verrattuna marraskuuhun 1987, hieman harvempi kannatti pakolaismäärän kasvattamista. Kysymyksessä pyydettiin kuitenkin vertaamaan tilannetta sen hetkiseen ja samalla välillä pakolaiskiintiö oli nostettu 200:sta 300:aan, joten niiden perusteella on mahdoton sanoa, muuttuiko suhtautuminen tällä välillä. Ennen vuotta 1987 odotuksia ei mitattu, joten avoimeksi jää pystyisikö niillä selittämään myös vuoden 1986–1987 välillä tapahtuneita muutoksia. Suomessa 1980-luku oli vahvaa nousukautta, joten todennäköisesti myös odotukset olivat olleet nousussa.

Vertailun perusteella taloudesta muodostetut odotukset toimisivat reaalityttöjä parempina selittäjinä asenteiden muutoksille. Jos siis asenteita pyritään selittämään lamalla, niin myös ne tulisi ottaa huomioon. Täytyy myös muistaa, että talouden reaalitytöt eivät välttämättä näyttäneet aikaisten silmin samalta kuin nykyhetkestä tarkasteltuna. Tästä päivästä katsottuna ei 1980-luvun 5 % työttömyyslukemat vaikuta suurilta, mutta silloin ne saattoivat siltä tuntua verrattuina öljykriisiä edeltäneisiin parin prosentin lukuihin.

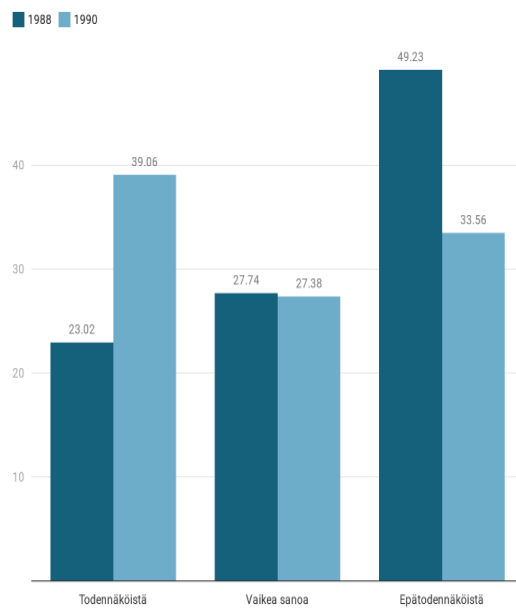
6.2 UHKA HYVINVOINTIVALTIOLE

Kun mietimme aikakauden taloudellista kokemusmaailmaa, on myös huomioitava ajan laajemmat ideologiset virtaukset. Globaali talous oli pysyvästi muuttunut 1970-luvun öljykriisin myötä, mikä johti hyvinvointivaltion perustan kyseenalaistamiseen. Stagflaatio ajoi keynesiläisyyden kriisiin; Reagan, Washingtonin konsensus ja Thatcher nostivat esiin ja levittivät maailmalle uusliberalismin aatteita.¹⁸³ Suomessa öljykriisi hieman hidasti sosiaalimenojen kasvua, mutta se oli silti yhä BKT:n kasvua

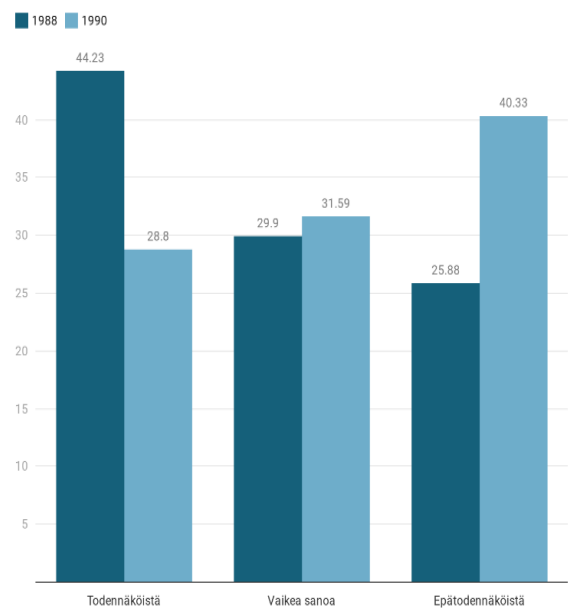
¹⁸³ Peck 2010, 5.

nopeampaa.¹⁸⁴ Vaikka ei voida sanoa, että hyvinvointivaltio olisi todella ollut uhattuna ennen 1990-luvun lamaa, niin sen ideologisen perustan kyseenalaistavat opit levisivät maailmalla. Tämän voisi olettaa vaikuttaneen myös Suomessa ihmisten uskomuksiin ja odotuksiin hyvinvointivaltion tulevaisuudesta.

Analyysin perusteella muutos kielteisempään suomalaisten suhtautumisessa näyttää alkaneen jo vuosien 1988 ja 1990 välillä. EVA:n kyselyissä juuri vuosina 1988 ja 1990 on satuttu toistamaan samankaltainen usean väittämän sarja, jossa tiedustellaan vastaajien arvioita kansainvälistymisen vaikutuksista suomalaiseen yhteiskuntaan. Kysymys esitettiin samanlaisena molempina vuosina: *”Kansainvälistymisellä on väitetty olevan monenlaisia seurausvaikutuksia. Jos oletetaan, että kansainvälistymiskehitys etenee voimakkaana, kuinka todennäköisenä te pidätte seuraavien asioiden toteutumista Suomessa?”* Vuonna 1988 kysymyksessä esitettiin 23 kohtaa. Nämä kaikki kohdat toistettiin myös vuonna 1990. Kohdissa kysyttiin näkemyksiä kansainvälistymisen mahdollisista vaikutuksista mm. talouteen, kulttuuriin ja turvallisuuteen.

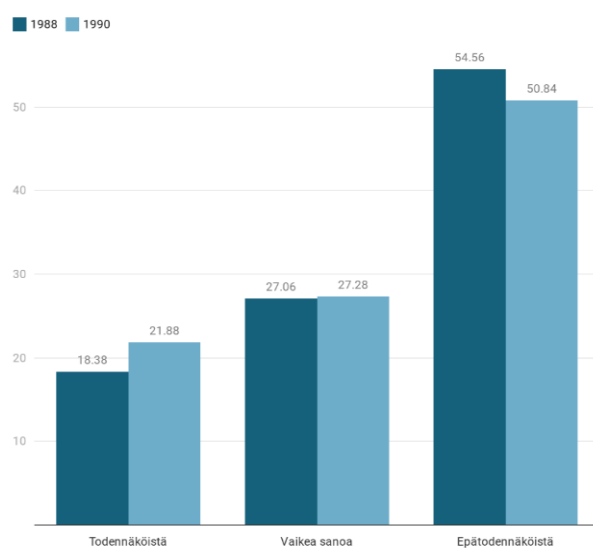
Kuvio 16. Vastaajien mielipide väitteestä kansainvälistyminen heikentää sosiaaliturvaa 1988–1990 (% vastaajista).
Lähde: Elinkeinoelämän valtuuskunta 1988–1990.

Kuvio 17. Vastaajien mielipide väitteestä kansainvälistyminen kohottaa elintasoja 1988–1990 (% vastaajista).
Lähde: Elinkeinoelämän valtuuskunta 1988–1990.

¹⁸⁴ Alho 1999, 17.

Kysymyksiä yhteyksiä maahanmuuttoasenteisiin voidaan lähestyä teoreettisen viitekehyksen kautta arvioimalla niiden luomaa kuvaa ihmisten kokemista uhkakuvista liittyen Suomen kansainvälistymiseen. Suurin muutos näistä 23 kohdasta on 1988–1990 välillä tapahtunut kohdissa: *"elintaso maassamme kohoaa"* ja *"sosiaaliturva heikkenee maassamme"*. Nämä viittaavat kahteen muutokseen suomalaisten suhtautumisessa kansainvälistymiseen. Usko siihen, että kansainvälistyminen johtaisi elintason nousuun romahti samalla, kun pelko siitä, että se heikentää sosiaaliturvaa nousi selvästi. Hieman yllättäen kansainvälistymisen kuitenkin uskottiin vuonna 1990 hieman yleisemmin tuovan parannusta työllisyystilanteeseen kuin vuonna 1988.

Kuvio 18. Vastaajien mielipide väitteestä kansainvälistyminen vähentää työttömyyttä 1988–1990 (% vastaajista). Lähde: Elinkeinoelämän valtuuskunta 1988–1990.

Jaakkola piti sosioekonomisia uhkakuvia keskeisimpänä maahanmuuttoasenteita selittävänä tekijänä.¹⁸⁵ EVA:n aineisto tukee tätä käsitystä, mutta osoittaa, että nämä uhkakuvat olivat lisääntyneet jo vuoden 1990 loppuun mennessä eli silloin kun lama oli vasta aluillaan. Eniten olivat kasvaneet elintaso ja sosiaaliturvaa koskevat uhkakuvat ja nämä saattoivat liittyä yleisemminkin maan kansainvälistymiseen (eivätkä ainoastaan maahanmuuttoon).

Kuluttajabarometrin mukaan vuonna 1990 odotukset oman talouden kehityksestä olivat laskeneet vain vähän verrattuna odotuksiin työttömyydestä ja Suomen taloudesta. EVA:n kysely taas osoittaa, että kansainvälistymisen uskottiin aiempaa enemmän jopa

¹⁸⁵ Jaakkola 1999, 65-67.

hyödyttävän työllisyystilannetta. Tärkeää on tosin huomata, että kansainvälistymisen hyötyihin suhteessa työllisyystilanteeseen uskottiin jo lähtökohtaisesti vuonna 1988 huomattavasti vähemmän kuin elintason kohdalla.

Uudempien sosiaalipsykologian teorioiden mukaan, sosiaalisen identiteetin ollessa pinnalla, ihminen voi kokea jonkin toisen ryhmän uhaksi omalle ryhmälle silloinkin, kun tilanne ei henkilökohtaisesti kosketa häntä itseään.¹⁸⁶ Laman kaltaiset kansalliset kriisit voivat nostaa kansallisen identiteetin pintaan ja samalla kaventaa käsityksiä kansalaisuudesta. Samalla lisääntynyt maahanmuutto voidaan kokea uhkana tälle kansalliselle identiteetille, joka johtaa kiristymiin asenteisiin sen ulkopuolelle määriteltäviä ryhmiä kohtaan.¹⁸⁷ Laman kynnyksellä asenteet vaikuttaisivat muuttuneen samaan tahtiin kuin odotukset Suomen taloudesta romahtivat. Samalla maahanmuuttajien määrä alkoi nopeasti kasvaa eivätkä suomalaiset uskoneet globalisaation tuovan ainakaan positiivisia vaikutuksia elintason suhteen. Sosiaaliturvaa kansainvälistymisen pelättiin uhkaavan yhä kasvavissa määrin.

Leo Lucassenin mukaan eurooppalaisten hyvinvointivaltioiden tarjoamat mahdollisuudet ovat vaikuttaneet siihen, miten näissä on suhtauduttu maahanmuuttajiin, sillä näissä valtioissa on muodostunut käsitys maahanmuuttajista vapaamatkustajina, jotka uhkaavat hyvinvointivaltiota.¹⁸⁸ Mols & Jetten ovat vaurausparadoksin kohdalla nostaneet esiin poliittisen toimijuuden yhteyden uhkakuviin: myös nousukaudella voivat poliittiset toimijat rakentaa narratiivin, jonka mukaan hyvinvointi ja vauraus on uhattuna maahanmuuttajien taholta. Yksi tällainen narratiivinen keino on kyseenalaistaa hyvinvointivaltion distributiivinen oikeudenmukaisuus väittämällä, että maahanmuuttajat saavat enemmän kuin ansaitsevat.¹⁸⁹

6.3 HYVINVOINTINATIONALISMI JA PSYKOLOGINEN OMISTAJUUS

Kansallisen identiteetin voimakkuuden ja vähemmistöryhmiin kohdistettujen asenteiden suhdetta voi välittää kokemus psykologisesta omistajuudesta kansallisessa kontekstissa. Psykologisen omistajuuden välittävä rooli saattaa Suomessa perustua väestön vahvalle

¹⁸⁶ esim. Mackie & Smith 2016, 7.

¹⁸⁷ Esses & Lawson 2010, 431.

¹⁸⁸ Lucassen 2005, 9 & 15.

¹⁸⁹ Mols & Jetten 2017, 172.

kansalliselle identiteetille, joka rakentuu historian narratiiveista ammentavien etnisten ja essentialististen suomalaisuuden representaatioiden varaan. Tämän takia kansallisen enemmistöryhmän jäsenet kokevat maan kuuluvan heille ja näkevät maahanmuuttajat ulkopuolisena ryhmänä.¹⁹⁰

Kyselyt jo itsessään ilmentävät jossain määrin essentialista käsitystä suomalaisuudesta. Niissä Suomi ja kansa esitetään jonain konkreettisena yksikkönä, jonka mielipidettä ja asennetta pyritään arvioimaan ja jonka paikkaa kansainvälisessä maailmassa löytämään. Maahanmuuttajista tai kotimaisista vähemmistöistä ei puhuta, vaan ulkomaalaisista, joiden asemasta ollaan kiinnostuneita lähinnä kansantalouden hyötynäkökulmasta. Kysymykset vaikuttavat ottavan jo lähtökohtaisesti itsestäänselvyytensä hyvinvointinationalistisen ajattelumallin, jossa kyse on kansakunnan pärjäämisestä kansainvälisessä kilpailussa, maahanmuuttajat ovat tässä näkökulmassa ainoastaan ulkopuolinen resurssi, jota voitaisiin hyödyntää kilpailun välineenä.

Esimerkkejä EVA-kyselyiden väitteistä:

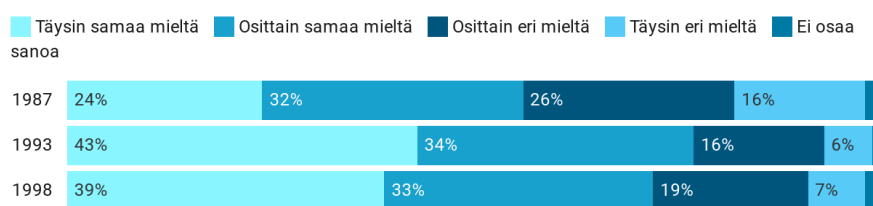
- *On onni ja etuoikeus saada olla suomalainen.*
- *Koska kansamme on joutunut hankkimaan hyvinvointinsa kovalla työllä ja sotimalla, Suomi kuuluu vain suomalaisille.*
- *Suomi voi mainiosti pysytellä nykyisen Eurooppa-huuman ulkopuolella ja kulkea omaa erillistä tietään.*
- *Koska Suomi on selvinnyt ongelmistaan aina ennenkin, se selviää nytkin.*
- *Ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita.*
- *Suomalaisten tulisi tehokkaasti varjella kulttuurinsa omaleimaisuutta yhä lisääntyvää kansainvälistymistä vastaan.*
- *Suomalaisten on nykyistä voimakkaammin ajettava etujaan kansainvälisessä kaupassa ja taloudessa.*
- *Kansainvälistyminen on uhka Suomen kansalliselle olemassaololle.*

Väitteet ovat lähtökohtaisesti kaukana neutraaleista. Suomalainen kulttuuri nähdään omaleimaisena kokonaisuutena, Suomi historiansa vaikeudet selittäneenä yksikkönä ja

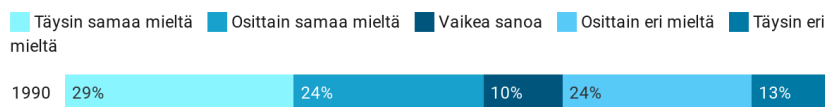
¹⁹⁰ Brylka ym. 2015b.

kansa uhrauksensa menneisyyden kärsimyksissä antaneena. Suomalaisen kansallisidentiteetin myytit elävät kysymyksenasetteluissa vahvoina. Ajankohta kansallisidentiteetin kannalta mielenkiintoinen, sillä julkisen keskustelun ja samalla historiatulkintojen vapautuminen Neuvostoliiton vaikutusvallasta ja vuonna 1989 vietetty Talvisodan 50-vuotisjuhla mahdollistivat uudenlaisen suhtautumisen isänmaallisuuteen – ja samalla lisää liikkumatilaa äärioikeistolaisellekin liikehdinnälle.¹⁹¹

Kyselyaineistoista löytyy tukea myös psykologisen omistajuuden teorialle:

Kuvio 19. Vastaajien mielipide väitteestä, koska me suomalaiset olemme tämän maan rakentaneet, on aivan oikeudenmukaista, että me myös ensisijaisesti hyödynemme korkeasta elintasostamme 1987–1998 (% vastaajista). Lähde: Jaakkola 2009, 39.

Kuvio 20. Vastaajien mielipide väitteestä, koska kansamme on joutunut hankkimaan hyvinvointinsa kovalla työllä ja sotimalla, Suomi kuuluu vain suomalaisille 1990 (ei esitetty muina vuosina). Lähde: Elinkeinoelämän valtuuskunta 1990.

Jaakkolan kyselytulokset osoittavat, että kokemus psykologisesta omistajuudesta kasvoi selvästi vuoden 1987 jälkeen. On vaikea sanoa, alkoiko tämä kasvu jo vuoteen 1990 mennessä, sillä EVA:n aineisto ei ole verrattavissa Jaakkolan aineistoon. Kysymys on ensinnäkin esitetty EVA:n kyselyssä paljon kärjekkäämmin. Lisäksi vaihtoehdot *vaikea sanoa* ja *ei osaa sanoa* ymmärretään eri tavoin tai vaihtoehdot on esitetty eri tavoin vastaajille, sillä yleisesti Jaakkolan aineistossa tämän vaihtoehdon prosentit ovat hyvin pieniä – toisin kuin EVA:n aineistossa. EVA:n aineisto kuitenkin osoittaa, että yli puolet kansasta on asettunut väitteen taakse silloinkin, kun se on esitetty näin kärjistäen.

¹⁹¹ Andersson ym. 2012, 34; Turtola 1991, 207.

EVA:n aineiston avulla on mahdollista tarkistella psykologisen omistajuuden yhteyttä maahanmuuttoasenteisiin.

	Suomi kuuluu suomalaisille (%)	Muut (%)
Täysin samaa mieltä	3	18
Osittain samaa mieltä	15	39
Vaikea sanoa	25	25
Osittain eri mieltä	30	14
Täysin eri mieltä	27	4

Taulukko 2: Samaa mieltä väitteen (...Suomi kuuluu vain suomalaisille.) kanssa olleiden näkemys väitteestä ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita verrattuna muiden vastaajien näkemykseen 1990 (% vastaajista). Lähde: Elinkeinoelämän valtuuskunta 1990.

57 % niistä, jotka kokivat psykologista omistajuutta, vastasivat siis kielteisesti väitteeseen ja vain 18 % oli sen kanssa samaa mieltä. Muista sen kanssa samaa mieltä oli 57 % ja eri mieltä 18 % eli luvut siis kääntyivät päinvastaisiksi. Jaakkolan aineiston perusteella näyttäisi siltä, että psykologisen omistajuuden kokemukset kasvoivat selvästi vuosien 1987 ja 1993 välillä. Jotain siis näyttää tapahtuneen tuolla ajanjaksolla, joka mahdollisesti välittyi tämän käsitteen kautta suomalaisten asenteisiin.

1980-luvun taloudellisten ja poliittisten murrosten ja uusliberalismin nousun myötä kansalliset yhteisöt alkoivat enenevissä määrin määrittää kansainvälisen taloudellisen kilpailun kautta. Kiihtyvä globalisaatio esitettiin yhä useammin kansallisena haasteena, jossa oli kyse ”meidän” kilpailukyvyntämme.¹⁹² Suomessa tätä narratiivia ovat tukeneet kansalliset myytit. Pauli Kettunen sanoo kansallisen menneisyyden ”dramatiikasta” ammentavan kansallisen yhteisyyden retoriikan voimistuneen laman myötä. Kansallisen ja kansainvälisen muuttuva suhde, lama ja globalisaatio korostivat nationalistisia kansallisen yhteisön käsityksiä. Kansallinen ”me-toimija” määrittyi uudelleen kansainvälisessä taloudessa osoittamansa kilpailukyvyn kautta.¹⁹³

¹⁹² Kettunen 2008, 216–217.

¹⁹³ Mt., 120.

Kansalliseen kilpailukykyyn on julkisissa diskursseissa kiedottu monesti myös hyvinvointivaltion kohtalo. Talouspoliittisia päätöksiä perustellaan välttämättömyyksinä hyvinvointivaltion pelastamiseksi. Myös maahanmuuttokeskustelu pelkistetään usein osaksi tätä argumentointia, kun maahanmuuttajia käsitellään kansallisen taloudellisen hyödyn näkökulmasta. Kilpailukyvyn ylläpitämiselle tärkeänä pidetään monesti työperäistä maahanmuuttoakin, jonka välttämättömyyttä Suomessakin on totuttu perustelemaan väestön huoltosuhteella. Jos osa väestöstä samaan aikaan kokee kuitenkin maahanmuuttajat taloudelliseksi uhkatekijäksi, niin tämä kertoisi siitä, että diskurssi näyttäytyy päinvastaisena eri väestöosille.

Samalla lisääntyvä kansainvälisyys voidaan kokea uhkana yhteiskunnan turvallisuudelle. Kulttuurinen homogeenisyys koetaan perustaksi, jolle kansakunnan yhtenäisyys perustuu ja joka tämän kautta takaa yhteiskuntarauhan säilymisen. Tämä yhtenäisyys ja rauha nähdään myös keskeisinä hyvinvointivaltiota legitimoivina ominaisuuksina. Kansakunnan kyky pitää kiinni sen keskeiseksi luonteenpiirteiksi koetuista ominaisuuksista nähdään edellytyksenä sen ja hyvinvointivaltion kyvylle selvitä todellisista ja kuvitelluista uhkakuvista.¹⁹⁴

Maahanmuuton muodostamasta uhasta hyvinvointivaltiolle onkin keskusteltu viime vuosikymmeninä myös kansainvälisissä tutkimuksissa. Jo 1985 Gary Freeman kirjoitti, että työperäinen maahanmuutto hajottaa järjestäytyneen työvoiman kansallisiin leireihin, rikkoo poliittisen konsensuksen ja samalla syö kansalaisten antaman tuen hyvinvointivaltiolle.¹⁹⁵ Niin radikaalisti, kuin Freeman uskoi, ei maahanmuutto ole vieläkään romuttanut hyvinvointivaltioita, mutta näiden välisestä suhteesta muodostui kuitenkin keskeinen tutkimusaihe maahanmuuttotutkimukselle. Yksi tämän keskustelun päätemoista on ollut maahanmuuton merkitys sosiaaliselle yhtenäisyydelle ja normatiiviselle konsensukselle.¹⁹⁶

Kyselyiden perusteella suurena uhkana kansainvälistyminen koettiin sosiaaliturvalle. Samalla sekä usko kansainvälistymisen tuomaan elintason nousuun että Suomen

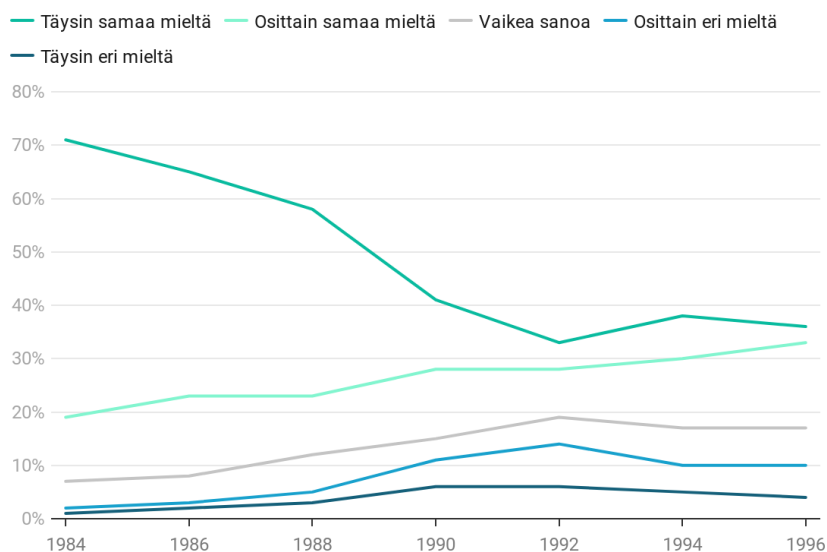
¹⁹⁴ Keskinen 2016, 355.

¹⁹⁵ Freeman 1986, 61.

¹⁹⁶ Brochmann 2011, 13–14.

talouden tulevaisuuteen ylipäättään romahtivat. Kylmän sodan päättyessä poliittinen keskustelu vapautui ja näkemys siitä, että monet politiikan ongelmat vaativat kansainvälisiä ratkaisuja, kasvoi. Halu asemoitua länteen varmasti sai suomalaiset enenevissä määrin käsittämään, että maa ei voinut enää yrittää jättäytyä entisellä tavalla ratkaisujen ulkopuolelle. Nämä seikat johtivat myös maahanmuuttopoliittisen keskustelun kiihtymiseen.

Samalla kansallinen identiteetti joutui uhatuksi, kun maa joutui hakemaan paikkaansa globaalissa talouskilpailussa. Vuosikymmenen vaihtuessa suomalaisten usko taloutensa pärjäämiseen tässä kilpailussa ei ollut kova. Tämä asetti mahdollisesti kyseenalaiseksi myös uskon oman kansan erityiseen luonteeseen. EVA:n aineistossa on toistunut seuraava väite: *On onni ja etuoikeus saada olla suomalainen*. Muutokset vastauksissa kertovat siitä, että jotain merkittävää tapahtui tällä aikavälillä suomalaisten minäkuvassa.

Kuvio 21. Vastaajien mielipide väitteestä *on onni ja etuoikeus saada olla suomalainen* 1984–1996 (% vastaajista). Lähde: Elinkeinoelämän valtuuskunta 1984–1986.

Muutos vastauksissa näyttää alkaneen jo heti vuoden 1984 jälkeen, mutta selvästi se jyrkkeni vuodesta 1988 eteenpäin. Lasku jatkui vuoteen 1992, jonka jälkeen se kääntyi nousuun. Muutostrendi noudattaa maahanmuuttoasenteissa tapahtuneita muutoksia. Myönteiset näkemykset kansalliseen identiteettiin sidotusta minäkuvasta ja hyvinvointivaltion selviämisestä kansainvälisessä kilpailussa romahtivat, mikä on yksi mahdollinen syy korostuneelle käsitykselle psykologisesta omistajuudesta kansallisessa

kontekstissa. Tämä taas mahdollisesti kiristi suhtautumista ulkopuolisiksi koettuihin maahanmuuttajiin, jotka on nähty laajemman kansainvälistymisen muodostamien uhkakuvien näkyvimpinä ruumiillistumina. Parhaana suojana uhkia vastaan saatettiin nähdä kansallis- ja hyvinvointivaltion rakentamisen historian yhteydessä muodostettu käsitys yhtenäisestä homogeenisestä kansakunnasta. Tätä käsitystä uhkasivat eniten ne, jotka erosivat ulkonäöllisesti valtaväestöstä, mikä voisi selittää asenteissa ilmenevää etnistä hierarkiaa.

6.4 LYHYESTI MUISTA UHKAKUVISTA

Sosiaalipsykologian ryhmäsuhteita selittävät uhan teoriat jakavat uhat symbolisiin ja realistisiin uhkiin. Aineistojen perusteella ei vaikuta siltä, että symboliset uhat selittäisivät maahanmuuttovastaisuuden kasvua, mutta talouteen liittyvien uhkakuvien lisäksi myös turvallisuuteen liittyvät uhkakuvat saattavat selittää muutoksia.

Jaakkola havaitsi sosioekonomisten uhkakuvien lisäksi turvallisuuteen liittyvien uhkakuvien yhteyden maahanmuuttoasenteisiin. Hänen mukaansa pelko huumeiden, AIDSin, rikollisuuden ja levottomuuksien leviämisestä Suomeen maahanmuuton seurauksena kasvoi vuosien 1987 ja 1993 välillä.¹⁹⁷ EVA:n aineiston perusteella näissä oli tapahtunut kasvua jo vuosien 1988 ja 1990 välillä. Vuonna 1990 noin 10 % enemmän vastaajista piti todennäköisenä, että kansainvälistyminen johtaisi siihen, että ”levottomuudet, huumeet ja aids leviävät maahamme”.

Kysymyksissä, jotka on yhdistettävissä kulttuuria uhkaaviin käsityksiin kansainvälistymisestä ei tapahtunut suuria muutoksia, joten sillä ei voida selittää asenteiden muutoksia. Tämä ei tarkoita kuitenkaan sitä, että suomalaiset eivät olisi kokeneet kulttuurista uhkaa. EVA:n kyselyissä vuodesta 1986 lähtien toistunut väite: ”Suomalaisten tulisi tehokkaasti varjella kulttuurinsa omaleimaisuutta yhä lisääntyvää kansainvälistymistä vastaan” on läpi tarkastelujakson saanut yli 60 % kannatuksen, mutta siinä ei ole tapahtunut kasvua, vaan oikeastaan hienoista laskua. Kulttuurinen uhka ei siis selitä välttämättä asenteissa tapahtuneita muutoksia, mutta sen kokemukset

¹⁹⁷ Jaakkola 1999, 75.

ovat yleisesti olleet Suomessa huomattavan suuria ja voivat selittää jyrkkiä asenteita kokonaisuudessaan.

7. MENETELMÄ JA REGRESSIOANALYYSI

7.1 MENETELMÄ

Tarkastelen EVA:n aineiston ja regressioiden avulla erilaisten yksilötason taustamuuttujien sekä ajankohdan ja uhkakokemusten vaikutuksia asenteisiin.

Kilpi on tehnyt EVA:n aineistosta tilastollisen analyysin käyttämällä logistista regressiomallia.¹⁹⁸ Syvennän analyysitasoa suorittamalla Kilven käyttämän binäärisen logistisen regression sijasta järjestysasteikon logistista regressiosta (*ordinal logistic regression*). Kilpi analysoi tutkimuksessaan ainoastaan pitkän aikavälin muutoksia yhdessä kysymyksessä (K18: *Ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita*). Tässä tutkimuksessa suoritan analyysin samasta kysymyksestä lyhyemmällä aikajänteellä, ja sen lisäksi vuosien 1992, 1994 ja 1996 kohdalla kysymyksestä K35: *Ulkomaalaisten lisääntyvä maahanmuutto johtaisi epäedulliseen rotujen sekoittumiseen ja heikentäisi kansakuntamme elinvoimaa*. Tämä mahdollistaa sen, että voin ottaa analyysiin mukaan useamman suhtautumisen eri ulottuvuuksia mittaavan tekijän ja säilyttää mukana kaiken aineiston sisältämän informaation. Tämä tarjoaa syvemmän ja tarkemman analyysin kuin yhdestä kysymyksestä (K18) tehty binääriregressio, jossa viisi vastausvaihtoehtoa on typistetty kahteen luokkaan (samaa mieltä/eri mieltä).

Logistista regressiota käytetään silloin, kun selitettävä muuttuja on kategorinen. Sen avulla voidaan selvittää todennäköisyys sille, mihin selitettävän muuttujan kategoriaan vastaaja sijoittuu erilaisten selittävien muuttujien perusteella.¹⁹⁹ Kun selitettävä kategorinen muuttuja on mitattu järjestysasteikolla, voidaan regressio menetelmänä käyttää järjestysasteikon logistista regressiota.²⁰⁰ Järjestysasteikolla mitatun muuttujan

¹⁹⁸ Kilpi 2008; Kilpi-Jakonen 2015.

¹⁹⁹ Field 2009, 265.

²⁰⁰ Fagerland & Hosmer 2017, 668.

arvot voidaan asettaa jonkinlaiseen arvojärjestykseen esimerkiksi parhaasta huonoimpaan toisin kuin nominaaliasteikon, jonka muuttujien arvot kertovat vain jotain niiden saaman luokan ominaisuuksista (esim. mies ja nainen). Ne eroavat myös intervalliasteikolla mitatuista muuttujista, sillä eri arvojen välimatka ei ole tasainen. Ei voida esimerkiksi määritellä onko huonon ja keskinkertaisen välinen ero yhtä suuri kuin hyvän ja keskinkertaisen. Järjestysasteikon muuttuja mittaa siis jotain ominaisuutta, käytöstä tai konstruktia tavalla, jossa sen saamien arvoluokkien välillä on jokin merkityksellinen kulkusuunta, mutta jonka luokkien välistä matkaa ei voida tarkasti määritellä.²⁰¹

Järjestysmuuttujien analysointi juuri niitä varten räätälöidyillä menetelmillä mahdollistaa aineiston syvemmän analyysin kuin sellaisten menetelmien soveltaminen, jotka kohtelisivat niitä intervalliasteikon muuttujina. Toisaalta näiden muuttujien analysointi nominaaliasteikon muuttujille tarkoitetuilla menetelmillä taas rajoittaisi arvoluokkien välisten suhteiden analysointia, joka on olennainen osa järjestysasteikon muuttujien sisältämää informaatiota.²⁰²

Yhteiskuntatieteissä järjestysasteikon logistisen regression tärkeimpiä soveltamiskohteita ovat nimenomaan Likert-asteikolla mitatut muuttujat. Vaikka tällaisia muuttujia monesti kohdellaan intervalliasteikon muuttujina, niin todellisuudessa me emme voi mitata niiden vastausluokkien välisiä eroja, vaikka voimmekin asettaa ne arvojärjestykseen. Järjestystason mallin käyttö edellyttää kahden ehdon täyttymistä. Ensinnäkin selitettävän muuttujan tulee asettua siis jonkinlaiseen järjestykseen, jossa voimme sanoa, että yksi sen saama arvo on enemmän tai vähemmän kuin toinen, vaikka emme pysty näiden välistä etäisyyttä mittaamaan. Toinen ehto eli suhteellisten osuuksien oletamus (*proportional odds assumption*) olettaa, että selittävien muuttujien vaikutus on sama kaikilla selitettävän muuttujan tasoilla. Tämän ehdon tulee täytyä, sillä mallilla pyritään löytämään yksi estimaatti, joka kautta pystymme ennustamaan selittävässä muuttujassa tapahtuvan muutoksen

²⁰¹ O'Connell 2006, 1.

²⁰² Mt., 87.

myötä sitä todennäköisyyttä, että selitettävän muuttujan saama arvo sijoittuu asteikolla ylöspäin.²⁰³

Esimerkiksi siis arvioitaessa vaikkapa koulutuksen vaikutusta siihen, minkä vastausvaihtoehdon vastaaja on valinnut EVA:n aineiston kysymyksissä, tulisi tuon vaikutuksen olla sama vaihtoehtojen *täysin eri mieltä* ja *jokseenkin eri mieltä* välillä kuin *jokseenkin samaa mieltä* ja *täysin samaa mieltä* välillä. Tämä vaikutuksen johdonmukaisuus kaikissa vastauskategorioissa tulisi aina varmistaa sopivilla testeillä.²⁰⁴ Intuitiivisesti pääteltynä voisi jo olettaa, että tämä ehto ei täyty tämän tutkimuksen kohteena olevassa aineistossa, mutta olen kuitenkin todennut asian myös testaamalla tämän ehdon täyttymistä.

Kun suhteellisten osuuksien ehto ei täyty, tarvitaan malli, joka paremmin vastaa aineiston luonnetta. Jos aineisto rikkoo tätä ehtoa, niin väärän mallin soveltaminen rajoittaa liikaa aineiston analyysia, sillä se asettaa vaikutuksen samansuuruiseksi kaikkien vastauskategorioiden kohdalla. Tässä tapauksessa voidaan hyödyntää vähemmän rajoittavia malleja, jotka keventävät tätä rajoitusta ja antavat vaikutuksen vaihdella eri kategorioiden kohdalla.²⁰⁵ Tämän voi tehdä, joko vapauttamalla kaikki muuttujat tästä rajoituksesta tai sitten vapauttamalla ainoastaan ne muuttujat, jotka rikkovat kyseistä ehtoa.

Valittavana on siis kolme eri mallia järjestystason logistisesta regressiosta:²⁰⁶

1. Suhteellisten osuuksien malli (*proportional odds/parallel lines*, jatkossa PO-malli) laskee selittävän muuttujan vaikutukselle selitettävään muuttujaan ainoastaan yhden estimaatin, jonka se olettaa olevan vakio jokaisen selitettävän muuttujan vastauskategorian kohdalla
2. Yleistetty järjestysasteikon logistinen regressio (*generalized ordinal logistic regression*, jatkossa GOLOGIT-malli) poistaa tämän rajoituksen ja antaa vaikutuksen vaihdella jokaisen vastauskategorian kohdalla
3. Osittainen suhteellisten osuuksien (*partial proportional odds*, jatkossa PPO-malli) malli vapauttaa tämän rajoituksen ainoastaan niiden muuttujien kohdalla, jotka rikkovat suhteellisten osuuksien ehtoa, mutta ei niiden kohdalla, jotka eivät riko sitä.

PO-malli on näistä käytetyin ja tunnetuin, mutta sen ongelma on, että aineistot usein rikkovat sen asettamia ehtoja, jolloin sitä voidaan pitää liian rajoittavana mallina.

²⁰³ Osborne 2015, 407-408.

²⁰⁴ Hosmer ym. 2013, 298.

²⁰⁵ O'Connell 2006, 86-87.

²⁰⁶ Liu & Koirala 2012, 243.

GOLOGIT-malli taas menee näiden rajoitusten vapauttamisessa usein liiankin pitkälle sellaisissakin tapauksissa, joissa ei tarvitsisi. PPO-malli ratkaisee nämä ongelmat antamalla kertoimen (*coefficient*) vaihdella joidenkin arvojen kohdalla ja pysyä samana toisten arvojen kohdalla.²⁰⁷

GLOGIT- ja PPO-mallit ovat toistaiseksi jääneet vähälle käytölle, mahdollisesti sen takia, että ne eivät ole sisältyneet yleisimpiin tilasto-ohjelmiin.²⁰⁸ Richard Williams on kuitenkin luonut STATA:lle lisäosan, jonka avulla voidaan toteuttaa nämä molemmat sekä myös PO-malli ja vertailla näitä keskenään. Ohjelmiston voi myös pyytää automaattisesti valitsemaan kolmesta mallista sopivimman.²⁰⁹

Likert-asteikon tapainen järjestysmuuttuja, jonka asteikko kulkee luokasta ”*täysin eri mieltä*” luokkaan ”*täysin samaa mieltä*”, voidaan hahmottaa kategorisina havaintoina piilevästä hypoteettisesta jatkuvasta muuttujasta, jota nämä luokat mittaavat.²¹⁰ Tässä tutkimuksessa oletan tuon piilevän jatkuvan muuttujan analysoimieni kysymysten takana liittyvän vastaajien ulkomaalaisiin ja maahanmuuttajiin kohdistamiin asenteisiin.

Kilpi käyttää omassa tutkimuksessaan ainoastaan kysymystä #18, jonka hän olettaa mittaavan asennetta ulkomaisiin työntekijöihin. Tämä on perusteltu oletamus, sillä väite viittaa suoraan näihin. Hän on myös käyttänyt tutkimusta mittarina ulkomaalaisasenteista laajemmin ja perustelee tätä sen vahvalla korrelaatiolla muiden maahanmuuttajiin liittyvien väitteiden kanssa.²¹¹ Tämä väite mittaa kuitenkin vain yhtä ulkomaalaisasenteiden ulottuvuutta. Tämän tyyppiseen aineistoon liittyy myös monia mittauseroja, jotka tekevät tällaisesta yksinkertaistetusta mittarista, jossa yhdestä väitteestä vedetään suora linja piileviin asenteisiin, varsin epätarkan. Tutkimuksen validiteettia ja tarkkuutta on kuitenkin mahdollista parantaa ottamalla siihen mukaan muita kysymyksiä, jotka on mahdollista yhdistää samaan piilevään muuttujaan.

Regressioiden tulokset raportoin vetosuhteena, sillä tämän tyyppisten muuttujien kohdalla pelkät regressiokertoimet eivät kertoisi mitään vaikutuksen suuruudesta.

²⁰⁷ Williams 2006, 60.

²⁰⁸ Liu & Koirala 2012, 243.

²⁰⁹ Williams 2006 2006.

²¹⁰ Hosmer 2013, 293.

²¹¹ Kilpi 2008, 14.

Vetosuhteen (*odds ratio*, OR) ongelma on se, että se ei ole intuitiivisesti kovin helposti tulkittavissa. Veto (*odds*, *v*) on vedonlyönnistä monelle tuttu termi, joka ei siis ole sama kuin todennäköisyys (*probability*, *p*), mutta todennäköisyyteen liittyy aina veto. Veto määrittyy todennäköisyydestä seuraavalla kaavalla:

$$v(p) = p / (1 - p)$$

Vetosuhde taas ei ole varsinaisesti todennäköisyyksien välinen suhde, vaan se kertoo kahden todennäköisyyden ”etäisyyden” toisistaan. Siinä vertaillaan keskenään todennäköisyydestä johdettuja vetoja. Kyseessä on siis kahden vedon välinen suhde. Jos otetaan esimerkiksi jokin väite ja sanotaan, että seitsemän miestä kymmenestä olisi sen kanssa samaa mieltä ja vastaavasti kymmenestä naisesta 8 olisi sen kanssa samaa mieltä. Miesten todennäköisyys olla samaa mieltä olisi siis $p = 7/10 = .7$ ja eri mieltä $q = 3/10 = 0.3$. Naisten vastaavat todennäköisyydet olisivat $p = 8/10 = .8$ ja $q = 2/10 = .2$. Näistä todennäköisyyksistä voimme johtaa seuraavat vedot:

$$v(\text{mies}) = .7/.3 = 2.33333 \quad v(\text{nainen}) = .8/.2 = 4$$

Miehen ja naisen välinen vetosuhde olisi tällöin seuraava:

$$OR(\text{mies/nainen}) = 2.33333/4 = 0.58$$

$$OR(\text{nainen/mies}) = 4/2.33333 = 1.71$$

Vetosuhteen ollessa tasan 1 olisi siis miesten ja naisten todennäköisyys olla väitteen kanssa samaa mieltä täysin sama. Nainen/mies vetosuhde 1.71 on suurempi kuin yksi, joten se kertoo meille, että naisten todennäköisyys olla samaa mieltä on korkeampi kuin miesten todennäköisyys. Tämän luvun kasvaessa myös näiden todennäköisyyksien etäisyys toisistaan kasvaa. Vastaavasti mies/nainen vetosuhde 0.58 on pienempi kuin yksi ja kertoo siis, että miesten todennäköisyys on pienempi kuin naisten.* Tässä tapauksessa pienempi luku kertoo suuremmasta etäisyydestä. Vaikutuksen suunta ja suuruus tulkitaan siis suhteessa lukuun 1.²¹²

²¹² Rita 2004.

* Esimerkki tehty seuraavan pohjalta: <https://stats.idre.ucla.edu/stata/faq/how-do-i-interpret-odds-ratios-in-logistic-regression>

7.2 REGRESSIOT

Ensimmäisessä regressiossa tarkastelen taustamuuttujien yhteyttä vastauksiin kysymyksessä K18 (*ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita*) ajanjaksolla 1988–1994 eli juuri ennen lamaa ja sen aikana. Tein rajauksen vuosiin 1988 ja 1994, koska tämä mahdollistaa vaikutteiden analyysin juuri vuosikymmenen lopun murroskohdassa ja laman aikana. Useamman vuoden yhdistäminen tarjoaa myös suuremman otoskoon ja näin luotettavammat tulokset. Lisäksi tarkastelen vuosimuuttujan avulla asenteiden vuosittaista muutosta koko ajanjaksolla 1986–1996. Selittävät muuttujat regressioon olen valinnut aineistosta hyödyntämällä aihetta koskevaa teoriaa ja kokeilemalla tilastollisilla menetelmillä erilaisten muuttujien lisäämisen vaikutusta käytettävän mallin selitystasoon.

Tämän jälkeen otan regressioon koko ajanjakson osalta vuosi-interaktion, jonka avulla on mahdollista analysoida, muuttuiko eri taustamuuttujien vaikutus ajassa. Tämän avulla tarkastelen eri ryhmissä tapahtuneita muutoksia vuosina 1986–1996. Sitten keskityn vuoteen 1992 ja kyseisenä vuonna esitettyyn kysymykseen K35 (*ulkomaalaisten lisääntyvä maahanmuutto johtaisi epäedulliseen rotujen sekoittumiseen ja heikentäisi kansakuntamme elinvoimaa*), joka antaa näkökulman keskelle pahinta lamaa ja selkeästi rassistiseksi määriteltävissä oleviin asenteisiin. Vertailemalla regressioiden tuloksia keskenään on mahdollista paikata aineistoon liittyviä puutteita.

7.2.1 K18 JA TAUSTAMUUTTUJAT

Aiemman tutkimuksen ja teorian pohjalta lähtöoletukseni on, että kielteisintä suhtautuminen oli niillä, jotka potentiaalisesti kokivat eniten sosioekonomista uhkaa heikkenevästä taloustilanteesta ja lisääntyvästä maahanmuutosta. Tällaiset uhan kokemukset oletettavasti olivat suurimpia vähän koulutetuilla nuorilla, jotka työskentelevät matalapalkkaisissa töissä tai ovat työttöminä. Tämän olettamuksen perusteella olen valinnut nämä referenssikategorioiksi regressiossa. Lisäksi nykyään puhutaan kasvavan populismin tai laitaioikeiston yhteydessä usein maaseudun ja kaupunkien välisestä polarisaatiosta, joten tarkastelen myös näiden vaikutuksia asenteisiin. Tuloksia arvioitaessa on kuitenkin pidettävä mielessä kysymyksenasettelu

ja se, että siinä ei suoraan kysytä mielipidettä ulkomaalaisten työntekijöiden päästämisestä työmarkkinoille.

Mallissa 1 vetosuhde siis kertoo todennäköisyydestä valita alempi vastauskategoria, kun ylin kategoria on *täysin samaa mieltä*. Tämä malli olettaa, että todennäköisyys on sama jokaisen kategorian välillä. Malli 2 antaa tämän todennäköisyyden vaihdella eli siinä jokaiselle kategorialle on vetosuhde, joka kertoo todennäköisyydestä valita kyseistä kategoriaa alempi kategoria. Esimerkiksi kohta ≤ 3 vs. 4–5 vertaa siis vetosuhdetta todennäköisyydelle olla väitteen kanssa osittain tai täysin eri mieltä verrattuna todennäköisyyteen valita jokin muu vastausvaihtoehtoista

Malli 1			Malli 2: 1=Täysin samaa 2=Osittain samaa 3=Vaikea sanoa 4=Osittain eri 5=Täysin eri mieltä							
Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo	1 vs 2-5	≤ 2 vs 3-5		≤ 3 vs 4-5		≤ 4 vs 5		p-arvo
Sukupuoli			Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo
Nainen	Referenssi									
Mies	1.31 (1.21-1.41)	<0.001	1.17 (1.02-1.35)	0.028	1.22 (1.12-1.34)	<0.001	1.38 (1.26-1.5)	<0.001	1.46 (1.29-1.64)	<0.001
Ikä										
18-30	Referenssi									
31-40	0.89 (0.8-1)	0.059	1.22 (1.01-1.48)	0.045	0.95 (0.84-1.09)	0.486	0.81 (0.71-0.92)	0.002	0.72 (0.6-0.86)	<0.001
41-50	0.97 (0.86-1.1)	0.608	1.2 (0.97-1.48)	0.086	1 (0.87-1.15)	0.993	0.9 (0.78-1)	0.14	0.88 (0.73-1.05)	0.158
51-60	0.94 (0.82-1.07)	0.355	1.26 (0.99-1.59)	0.057	1.05 (0.90-1.23)	0.553	0.8 (0.69-0.93)	0.005	0.83 (0.68-1.01)	0.065
Yli 60	1.1 (0.93-1.3)	0.277	1.66 (1.22-2.25)	0.001	1.38 (1.13-1.69)	0.001	0.93 (0.77-1.12)	0.421	0.85 (0.68-1.07)	0.167
Asuinpaikka										
Alle 80 000 asukasta	Referenssi									
Yli 80 000 asukasta	0.78 (0.72-0.86)	<0.001	0.67 (0.57-0.77)	<0.001	0.76 (0.69-0.85)	<0.001	0.85 (0.77-0.95)	0.003	0.89 (0.77-1.02)	0.101
Alue										
Etelä-Suomi	Referenssi									
Länsi-Suomi	1.34 (1.22-1.5)	<0.001	1.34 (1.22-1.46)	<0.001						
Itä-Suomi	1.23 (1.08-1.4)	0.001	1.23 (1.09-1.4)	<0.001						
Pohjois-Suomi	1.42 (1.25-1.61)	<0.001	1.42 (1.25-1.6)	<0.001						
Koulutus										
Ei toisen asteen koulutusta	Referenssi									
Ammattikoulutus tms.	0.76 (0.7-0.84)	<0.001	0.83 (0.68-1.01)	0.069	0.84 (0.73-0.96)	0.01	0.84 (0.76-0.94)	0.002	0.69 (0.6-0.79)	<0.001
Ylioppilastutkinto	0.49 (0.43-0.56)	<0.001	0.61 (0.49-0.75)	<0.001	0.86 (0.77-0.97)	0.01	0.6 (0.51-0.69)	<0.001	0.32 (0.26-0.4)	<0.001
Korkeakoulututkinto	0.33 (0.29-0.38)	<0.001	0.41 (0.33-0.51)	<0.001	0.72 (0.62-0.84)	<0.001	0.38 (0.32-0.45)	<0.001	0.28 (0.22-0.37)	<0.001
Ammatti										
Työntekijä/työtön	Referenssi									
Toimihenkilö	0.83 (0.73-0.96)	0.009	0.84 (0.73-0.96)	0.01						
Yrittäjä tai johtosamassa	0.86 (0.77-0.96)	0.009	0.86 (0.77-0.97)	0.01						
Opiskelija	0.7 (0.6-0.82)	<0.001	0.72 (0.62-0.84)	<0.001						
Muu	0.95 (0.83-1.08)	0.421	0.95 (0.83-1.08)	0.425						

Taulukko 3. Taustamuuttujien vaikutus vastaajien näkemyksiin väitteestä ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahan hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita 1988–1994. Mallit 1 & 2.

Todennäköisyys olla väitteen kanssa eri mieltä (eli suhtautua ulkomaiseen työvoimaan kielteisesti) oli suurempi miehillä verrattuna naisiin, muualla Suomessa verrattuna Etelä-Suomeen, vähän koulutetuilla verrattuna korkeammin koulutettuihin sekä suurten kaupunkien ulkopuolella verrattuna suurissa kaupungeissa asuviin. Myös työntekijöiden ja työttömien todennäköisyys olla eri mieltä oli suurempi kuin toimihenkilöillä, yrittäjillä tai opiskelijoilla. Merkittävin positiivinen tai ”suojaava” vaikutus asenteisiin oli koulutuksella: mitä korkeampi koulutus vastaajalla oli, niin sitä suurempi

todennäköisyys olla väitteen kanssa samaa mieltä. Laman aikana kielteisintä suhtautuminen ulkomaalaiseen työvoimaan oli siis huonommassa sosioekonomisessa asemassa olevalla väestöllä, mikä tukisi taloudellisen kilpailun ja ryhmäsuhteiden teorioita.

7.2.2 LYHYESTI KAHDEN MALLIN EROISTA

Pääsääntöisesti tulokset ovat samansuuntaisia molemmissa malleissa, mutta myös joitain eroja on havaittavissa. Mallissa 2 kiinnostavimpina voidaan pitää kohtia ≤ 2 vs. 3-5 (todennäköisyys olla muuta kuin samaa mieltä) ja ≤ 3 vs. 4-5 (todennäköisyys olla eri mieltä). Ikäryhmien välille ei malli 1 tuota tilastollisesti merkittäviä eroja, mutta malli 2 sen sijaan nostaa esiin monia ikäryhmien välisiä nyansseja. Nuoret näyttävät olleen kaikista todennäköisimmin väitteen kanssa täysin samaa mieltä, mutta olivat myös 31-40- ja 51-60-vuotiaita todennäköisemmin osittain tai täysin eri mieltä. Eläkeläiset olivat taas todennäköisemmin jotain muuta kuin samaa mieltä, mutta eroa nuoriin ei ollut todennäköisyydessä olla eri mieltä. Eläkeläiset siis todennäköisimmin valitsivat vaihtoehdon *vaikea sanoa*.

Malli 2 myös näyttää, että miesten ero suhteessa naisiin oli suurin, kun verrattiin todennäköisyyttä valita vaihtoehto täysin eri mieltä kaikkien muiden vaihtoehtojen sijasta (≤ 4 vs. 5). Miesten ja naisten välinen ero siis kasvaa sitä mukaa, mitä jyrkempää kantaa kysymykseen tarkastellaan. Samantapainen vaikutus on havaittavissa verrattaessa pelkän peruskoulun käyneitä muihin. Tämän kaltaiset havainnot olisivat jääneet piiloon, jos regressio olisi suoritettu pelkällä PO-mallilla ja suhteellisten osuuksien ehtoa olisi sovellettu silloinkin, kun se ei täytynyt.

7.2.3 K18 JA MUUTOKSET AJASSA

Seuraavaksi tarkastelen eri vuosien vaikutusta, kun taustamuuttujia kontrolloidaan. Alla siis vuosimuuttujan tulokset, kun aiempi regressio toteutetaan lisäämällä vuosimuuttuja ja vakioimalla aiemmin käytetyt taustamuuttujat (pl. ammatti, sillä lisääntynyt työttömyys oli oletettavasti merkittävä väylä, jonka kautta ajallinen muutos vaikutti asenteisiin). Käytän referenssikategoriana vuotta 1990, jotta voin tarkastella, millainen vaikutus ajankohdalla oli vuosien 1988-1990 välillä ja miten se on verrattavissa vuosien 1990 ja 1992 väliseen muutokseen.

1=Täysin eri 2=Osittain eri 3=Vaikea sanoa 4=Osittain samaa 5=Täysin samaa mieltä

	1 vs 2-5		≤ 2 vs 3-5		≤ 3 vs 4-5		≤ 4 vs 5	
Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo
Vuosi								
1986	1.64 (1.33-2.03)	<0.001	2.34 (2.05-2.7)	<0.001	1.77 (1.6-2)	<0.001	1.67 (1.5-1.9)	<0.001
1988	0.75 (0.63-0.88)	0.001	0.97 (0.87-1.10)	0.667	0.91 (0.81-1.03)	0.126	0.91 (0.79-1.06)	0.235
1990	Referenssi							
1992	1.13 (1.01-1.25)	0.029						
1994	1.20 (1-1.45)	0.052	1.09 (0.96-1.23)	0.175	1.03 (0.91-1.16)	0.618	0.89 (0.76-1.04)	0.146
1996	1.08 (0.9-1.29)	0.378	1.03 (0.92-1.16)	0.571	0.88 (0.78-0.99)	0.036	0.82 (0.7-0.95)	0.011

Taulukko 4. Vuosimuuttujan vaikutus vastaajien näkemyksiin väitteestä ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita 1988–1994. Koulutuksen, sukupuolen, iän, alueen ja asuinpaikan vaikutus vakioitu.

Vuosi 1986 oli kaikissa kategorioissa selvästi kielteisin. 1992 oli ainoa, joka erosi vuodesta 1990 kaikissa kategorioissa, mutta ero oli hyvin pieni. Lisäksi vuoteen 1996 mennessä vastaajien todennäköisyys olla väitteen kanssa eri mieltä oli laskenut.

Todisteita selvistä vuosittaisista muutoksista ei siis tässä ilmennyt. Täytyy muistaa, että tulokset eivät tarkoita, etteikö eroja vuosien välillä voisi olla. Tämä aineisto ei siitä kuitenkaan tilastollisesti merkittäviä todisteita anna.

Kun regression eri muuttujiin lisätään vuosi-interaktio, voidaan tarkastella sitä, mikä on vuosimuuttujan ja tietyn taustamuuttujan välinen suhde. Näin havaitaan, muuttuiko, jonkin taustamuuttujan merkitys eri vuosina. Jotta tulosten tulkinta ja esittely pysyisivät hallittavina, esitän tässä ainoastaan mallin 1 tulokset (mallin 2 tuloksissa ei ilmennyt merkittäviä poikkeavuuksia). Ensin avaan hieman vuosi-interaktioiden tulkintatapoja taulukon 5 avulla. Sitten käsittelen muut vuosi-interaktiot, joista selkeyden vuoksi esitän vain tilastollisesti merkittävät tulokset.

Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo
Sukupuoli		
Nainen 1990	Referenssi	
Mies 1990	1.17 (1.01-1.35)	0.041
Vuosi		
Mies 1986	1.57 (1.36-1.81)	<0.001
Mies 1988	0.79 (0.69-0.92)	0.002
Mies 1990	Referenssi	
Mies 1992	1.10 (0.95-1.28)	0.203
Mies 1994	1 (0.87-1.17)	0.931
Mies 1996	0.95 (0.82-1.1)	0.466
Sukupuoli##vuosi		
Mies##1986	1.49 (1.21-1.83)	<0.001
Mies##1988	1.34 (1.1-1.65)	0.006
(sukupuoli)##1990	Referenssi	
Mies##1992	1.07 (0.87-1.33)	0.521
Mies##1994	1.1 (0.88-1.35)	0.421
Mies##1996	1.05 (0.86-1.29)	0.624

Taulukko 5. Vastaajien sukupuolen vuosi-interaktiot ja näkemys väitteestä ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita 1988–1994. Muiden taustamuuttujien vaikutus vakioitu.

Ensimmäisessä kohdassa taulukossa 5 tarkastellaan siis miesten vetosuhdetta naisiin vuonna 1990, joka oli 1.17. Seuraavassa kohdassa tarkastellaan muiden vuosien miesten vetosuhdetta vuoden 1990 miehiin. Viimeinen kohta on hieman mutkikas. Kyseessä on siis se, miten vuosi vaikutti siihen, mikä sukupuolen vaikutus oli. Kohdassa on kyse vetosuhteen vetosuhteesta. Referenssinä on miesten vetosuhde naisiin vuonna 1990, johon muiden vuosien vetosuhdetta verrataan. Rivin mies##1988 luku 1.34 on vuoden 1990 vetosuhteen kerroin. Vuoden 1990 vetosuhde löytyy ensimmäisestä kohdasta riviltä mies 1990 ja on 1.17. Vuoden 1988 vetosuhde voidaan siis päätellä seuraavasti:

$$OR(\text{mies/nainen } 1990) \times OR(\text{mies##1990}) = 1.17 \times 1.34 = 1.57$$

Vetosuhteiden vetosuhteita analysoidessa on tärkeää pitää mielessä seuraavat asiat:

1. Jos verrokki vetosuhde on yli yhden, niin silloin <1 interaktiotermin tarkoittaa pienempää vaikutusta ja >1 interaktiotermin suurempaa vaikutusta.
2. Jos taas verrokki vetosuhde on alle yhden, niin silloin <1 interaktiotermin tarkoittaa suurempaa vaikutusta ja >1 pienempää.
3. Interaktiotermin p-arvo kertoo sen, että interaktio on tilastollisesti merkittävä. Siitä ei voida päätellä, että yllä olevalla kaavalla laskettu tulos olisi tilastollisesti merkittävä. Enemmän interaktio siis kertoo vaikutuksien välisistä suhteista kuin vetosuhteiden tarkasta arvosta.

Taulukosta 5 voidaan siis vetää seuraavat johtopäätökset:

- Miehet suhtautuivat väitteeseen kielteisemmin kuin naiset vuonna 1990.
- Miehet suhtautuivat väitteeseen kielteisemmin vuonna 1990 kuin miehet vuonna 1988.
- Sukupuolen vaikutus vastauksiin oli suurempi vuonna 1988 kuin sukupuolen vaikutus vuonna 1990.

Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo
Ikä		
18-30v	referenssi	
31-40v	0.89 (0.72-1.11)	0.298
41-50v	0.94 (0.75-1.17)	0.571
51-60v	1.10 (0.85-1.4)	0.515
Yli 60v	1.39 (1.07-1.81)	0.014
Vuosi		
18-30v 1986	1.77 (1.44-2.19)	<0.001
18-30v 1988	0.89 (0.72-1.09)	0.251
18-30v 1990	referenssi	
18-30v 1992	1.45 (1.17-1.79)	0.001
18-30v 1994	1.05 (0.85-1.3)	0.652
18-30v 1996	1.06 (0.86-1.3)	0.611
Ikä##vuosi		
(ikä)##1990	referenssi	
51-60##1992	0.69 (0.49-0.97)	0.031
Yli 60##1992	0.53 (0.37-0.76)	<0.001
Yli 60##1996	0.67 (0.48-0.95)	0.024

Taulukko 6. Vastaajien iän vuosi-interaktiot ja näkemys väitteestä ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita 1988–1994. Muiden taustamuuttujien vaikutus vakioitu.

Ikäryhmissä voimme havaita, että 18–30-vuotiaiden kohdalla eroavat vuodet 1986 ja 1992 kielteisinä ja vuosi 1988 myönteisenä referenssistä 1990. Yli 50-vuotiaat erottuvat vuonna 1992 asenteiltaan myönteisempinä kuin nuoret. Vaikuttaa siis siltä, että asenteet huononivat alle 50-vuotiaiden joukossa vuosien 1990–1992 välissä, mikä tukee tulkintaa siitä, että suhtautuminen laman aikana oli kielteisintä nuorissa ikäluokissa, sillä näihin lama ja työttömyys vaikuttivat eniten.

Asuinpaikan koko

Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo
Asuinpaikka		
Alle 80 000 asukasta 1990	Referenssi	
Yli 80 000 asukasta 1990	0.65 (0.55-0.77)	<0.001
Vuosi		
Yli 80 000 1986	1.71 (1.52-1.93)	<0.001
Yli 80 000 1988	0.87 (0.77-0.98)	0.026
Yli 80 000 1990	Referenssi	
Yli 80 000 1992	1.12 (0.99-1.27)	0.079
Yli 80 000 1994	0.98 (0.86-1.11)	0.714
Yli 80 000 1996	0.94 (0.83-1.07)	0.359
Asuinpaikka##Vuosi		
Yli 80 000##1986	1.5 (1.17-1.9)	0.001
(asuinpaikka)##1990	Referenssi	
Yli 80 000 ##1994	1.29 (1.02-1.63)	0.032

Asuinalue

Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo
Alue		
Etelä-Suomi	referenssi	
Länsi-Suomi	1.29 (1.08-1.54)	0.005
Itä-Suomi	1.46 (1.14-1.86)	0.002
Pohjois-Suomi	1.73 (1.35-2.2)	<0.001
Vuosi		
Etelä-Suomi 1986	2.48 (2.05-3)	<0.001
Etelä-Suomi 1988	0.99 (0.82-1.19)	0.902
Etelä-Suomi 1990	referenssi	
Etelä-Suomi 1992	1.12 (0.93-1.36)	0.224
Etelä-Suomi 1994	1.1 (0.91-1.32)	0.333
Etelä-Suomi 1996	1.13 (0.94-1.36)	0.181
Alue##vuosi		
Länsi-Suomi##1986	0.81 (0.63-1.03)	0.087
Itä-Suomi##1986	0.54 (0.38-0.75)	<0.001
Pohjois-Suomi##1986	0.49 (0.35-0.7)	<0.001
Itä-Suomi##1988	0.7 (0.5-0.99)	0.041
Pohjois-Suomi##1988	0.68 (0.48-0.97)	0.031
(alue)##1990	referenssi	
Pohjois-Suomi##1996	0.65 (0.46-0.91)	0.014

Taulukko 7. Vastaajien asuinpaikan koon sekä vastaajien asuinalueen vuosi-interaktiot ja näkemys väitteestä ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita 1988–1994. Muiden taustamuuttujien vaikutus vakioitu.

Suurissa kaupungeissa oltiin muita alueita myönteisempiä vuonna 1990, mutta vuonna 1986 vaikutusta ei juuri ollut ($OR\ (yli\ 80\ 000\ ##1986 = 0.65 \times 1.5 = 0.98)$). Erot asenteissa siis olivat kasvaneet vuosina 1986–1990 suurissa kaupungeissa asuvien ja muiden välillä. Eri alueiden kohdalla havaitaan, että muut alueet erosivat Etelä-Suomesta vähemmän vuonna 1986 kuin 1990; Itä-Suomi ja Pohjois-Suomi erosivat vähemmän myös vuonna 1988. Vuoden 1986 jälkeen siis on tapahtunut muutos, jossa Etelä-Suomi on erkaantunut muusta maasta. Vuosina 1990–1994 Etelä-Suomessa ja suurissa kaupungeissa asuvat erosivat selvästi muusta maasta, kun taas vuonna 1986 eroa alueiden välillä ei vaikuta juuri olleen. Merkittävä huomio on, että jokin alueellinen kahtiajakautuminen suhtautumisessa maahanmuuttoon näyttää tapahtuneen 1980-luvun lopussa.

Koulutus

Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo
Koulutus		
<i>Ei toisen asteen koulutusta 1990</i>	<i>Referenssi</i>	
Ammattikoulutus tms. 1990	0.72 (0.6-0.86)	<0.001
Ylioppilastutkinto 1990	0.39 (0.31-0.5)	<0.001
Korkeakoulututkinto 1990	0.29 (0.22-0.37)	<0.001
Vuosi		
Ei toiseen asteen... 1986	1.53 (1.3-1.8)	<0.001
Ei toiseen asteen... 1988	0.85 (0.72-1)	0.062
<i>Ei toisen asteen... 1990</i>	<i>Referenssi</i>	
Ei toiseen asteen... 1992	1.1 (0.92-1.32)	0.303
Ei toiseen asteen... 1994	0.96 (0.78-1.15)	0.644
Ei toiseen asteen... 1996	0.83 (0.69-0.99)	0.04
Koulutus##vuosi		
Ammattikoulutus###1986	1.3 (1.02-1.66)	0.037
Ylioppilastutkinto###1986	1.32 (0.96-1.8)	0.084
Korkeakoulututkinto###1986	2.35 (1.64-3.35)	<0.001
Ylioppilastutkinto###1988	1.39 (1.03-1.87)	0.033
<i>(Koulutus)##1990</i>	<i>Referenssi</i>	
Ylioppilastutkinto###1996	1.44 (1.07-1.94)	0.017
Korkeakoulututkinto###1996	1.36 (0.97-1.9)	0.073

Ammattiryhmä

Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo
Ammatti		
<i>Työntekijä/työtön 1990</i>	<i>Referenssi</i>	
Toimihenkilö 1990	0.71 (0.55-0.91)	0.007
Yrittäjä/johtoasemassa 1990	0.78 (0.63-0.96)	0.017
Opiskelija 1990	0.59 (0.43-0.8)	0.001
Muu 1990	1.05 (0.85-1.3)	0.662
Vuosi		
Työntekijä/työtön 1986	1.59 (1.36-1.85)	<0.001
Työntekijä/työtön 1988	0.844 (0.72-0.99)	0.033
<i>Työntekijä/työtön 1990</i>	<i>Referenssi</i>	
Työntekijä/työtön 1992	1.18 (1.01-1.39)	0.043
Työntekijä/työtön 1994	1.01 (0.86-1.18)	0.94
Työntekijä/työtön 1996	1 (0.84-1.19)	0.984
Ammatti##vuosi		
Toimihenkilö 1986	2.34 (1.62-3.38)	<0.001
Yrittäjä/johtoasemassa 1986	1.69 (1.25-2.27)	0.001
Opiskelija 1986	1.47 (0.97-2.23)	0.071
Opiskelija##1988	1.53 (1.02-2.3)	0.038
<i>(Ammatti)##1990</i>	<i>Referenssi</i>	
Yrittäjä/johtoasemassa##1994	1.33 (0.97-1.81)	0.072
Muu 1996	0.75 (0.56-1)	0.049

Taulukko 8. Vastaajien koulutuksen sekä vastaajien ammattiryhmän vuosi-interaktiot ja näkemys väitteestä ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahanamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita 1988–1994. Muiden taustamuuttujien vaikutus vakioitu.

Koulutuksen merkitys oli hyvin vahva vuonna 1990. Kouluttamattomien asenteet eivät merkittävästi näytä huonontuneen tarkastelujaksolla, vaikka viitteitä vuosien 1988 ja 1990 välillä tapahtuneesta lievistä huonontumisesta on. Kiinnostavaa on tämänkin muuttujan kohdalla se, että koulutuksen merkitys näyttäisi olleen pienempi ennen vuotta 1990. Ero siis myös kouluttamattomien ja koulutettujen välillä vaikuttaisi kasvaneen vuosina 1986–1990 (mutta pienentyneen taas vuoden 1994 jälkeen).

Toimihenkilöt, yrittäjät/johtajat ja opiskelijat erosivat vuonna 1990 työntekijöistä/työttömistä. Tämän ryhmän (työntekijät/työttömät) asenteet olivat muuttuneet myös kielteisemmiksi vuosina 1990 ja 1992. Jälleen voidaan vuosi-interaktioista havaita, että erot ryhmien välillä olivat pienemmät ennen vuotta 1990 ja etenkin vuonna 1986.

7.2.4 K35 JA TAUSTAMUUTTUJAT

Seuraavaksi tarkastelen väitettä K35 (*ulkomaalaisten lisääntyvä maahanmuutto johtaisi epäedulliseen rotujen sekoittumiseen ja heikentäisi kansakuntamme elinvoimaa*) vuosilta 1992-1996. Tämä aineisto tarjoaa kiinnostavan mahdollisuuden arvioida aiempien tulosten luotettavuutta, sillä väite on paljon suoratulkintaisempi kuin K18. Väitteen K35 tulkitsen tässä mittaavan rasistiseksi määriteltävissä olevia asenteita. K18 väitteen merkitystä on mahdollista arvioida vertailemalla siitä saatujen tuloksien yhteneväisyyksiä väitteestä K35 saatuihin tuloksiin. Väitteet korreloivat kohtalaisen vahvasti keskenään (korrelaatiokerroin 0.5694).

Aloitan tämän osion tarkastelemalla vuotta 1992, joka antaa kiinnostavan ikkunan rasistisiin asenteisiin juuri keskellä pahinta lamaa. Rinnalla vuoden 1992 taustamuuttajat myös väitteen 18 osalta, jolloin näiden vertailu on mahdollista.

K35 taustamuuttajat 1992.

Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo
Sukupuoli		
Nainen	Referenssi	
Mies	1.63 (1.39-1.9)	<0.001
Ikä		
18-30	Referenssi	
31-40	0.76 (0.60-0.96)	0.023
41-50	0.99 (0.77-1.26)	0.91
51-60	1.19 (0.91-1.56)	0.211
Yli 60	1.56 (1.1-2.2)	0.012
Asuinpaikka		
Alle 80 000 asukasta	Referenssi	
Yli 80 000 asukasta	0.77 (0.64-0.93)	0.006
Alue		
Etelä-Suomi	Referenssi	
Länsi-Suomi	1.44 (1.2-1.74)	<0.001
Itä-Suomi	1.7 (1.29-2.2)	<0.001
Pohjois-Suomi	1.53 (1.18-1.99)	0.001
Koulutus		
Ei toisen asteen koulutusta	Referenssi	
Ammattikoulutus tms.	0.64 (0.53-0.78)	<0.001
Ylioppilastutkinto	0.37 (0.29-0.47)	<0.001
Korkeakoulututkinto	0.211 (0.16-0.28)	<0.001
Ammatti		
Työntekijä/työtön	Referenssi	
Toimihenkilö	0.82 (0.62-1.08)	0.166
Yrittäjä tai johtoasemassa	0.9 (0.72-1.12)	0.348
Opiskelija	0.58 (0.42-0.8)	0.001
Muu	1.04 (0.79-1.37)	0.769

K18 taustamuuttajat 1992.

Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo
Sukupuoli		
Nainen	Referenssi	
Mies	1.27 (1.09-1.5)	0.003
Ikä		
18-30	Referenssi	
31-40	0.68 (0.54-0.86)	0.001
41-50	0.76 (0.6-0.98)	0.034
51-60	0.67 (0.51-0.87)	0.003
Yli 60	0.56 (0.39-0.79)	0.001
Asuinpaikka		
Alle 80 000 asukasta	Referenssi	
Yli 80 000 asukasta	0.76 (0.64-0.92)	0.004
Alue		
Etelä-Suomi	Referenssi	
Länsi-Suomi	1.377 (1.14-1.65)	0.001
Itä-Suomi	1.43 (1.1-1.9)	0.008
Pohjois-Suomi	1.38 (1.06-1.8)	0.016
Koulutus		
Ei toisen asteen koulutusta	Referenssi	
Ammattikoulutus tms.	0.72 (0.59-0.88)	0.001
Ylioppilastutkinto	0.45 (0.35-0.58)	<0.001
Korkeakoulututkinto	0.25 (0.19-0.33)	<0.001
Ammatti		
Työntekijä/työtön	Referenssi	
Toimihenkilö	0.95 (0.72-1.25)	0.701
Yrittäjä tai johtoasemassa	0.78 (0.63-0.98)	0.032
Opiskelija	0.61 (0.44-0.83)	0.002
Muu	1.16 (0.88-1.53)	0.283

Taulukko 9. Taustamuuttajien vaikutus vastaajien näkemyksiin väitteistä K35 (ulkomaalaisten lisääntyvä maahanmuutto johtaisi epäedulliseen rotujen sekoittumiseen ja heikentäisi kansakuntamme elinvoimaa) ja K18 (ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahamme hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita) 1992.

Tulokset ovat saman suuntaisia väitteen K18 tulosten kanssa, mutta erojakin on nähtävissä. Sukupuolen ja koulutuksen vaikutukset ovat samankaltaisia, mutta suuremmat väitteen K35 kohdalla. Sama ilmiö on nähtävissä aluemuuttujassa. Kiinnostavaa on se, että Itä-Suomi erottautuu vahvemmin muista väitteessä K35, sillä juuri siellä (Joensuu) nousivat skinit laman aikana julkisuuteen rasististen hyökkäysten ja väkivallan myötä. K35:ssa yli 60-vuotiaat näyttävät erottautuvan muista selkeästi kielteisempinä ja 31–40-vuotiaat myönteisempinä kuin alle 30-vuotiaat. Ikä oli kuitenkin K35 regression mallissa 2 ainoa muuttuja, joka Stata:n mukaan rikkoi *proportional odds* -ehtoa. Yli 60-vuotiaissa toistui saman ilmiö kuin väitteessä K18. Tämä ryhmä valitsi verrokkiaan todennäköisemmin jonkun muun kuin 1. tai 2. vaihtoehdon, mutta ero katosi 4. ja 5. vaihtoehdon välillä. 31–40-vuotiaat taas eivät eronneet vastauskategorioissa 1–2, mutta olivat epätodennäköisemmin väitteen kanssa samaa mieltä.

Väitteiden korrelaatio keskenään, sekä samankaltaiset tulokset tukevat väitteestä K18 tehtyjä tulkintoja ja sitä, että molemmat väitteet mittaavat jotakin samaa vastaajajoukon piilevää asennetta, jota tässä kutsun suhtautumiseksi maahanmuuttoon.

7.3 UHAN KOKEMUKSET

Seuraavaksi tarkastelen erilaisten uhan kokemusten yhteyksiä vastaajien asenteisiin. Tämän tutkielman kannalta kiinnostava on hyvinvointivaltioon kohdistunut uhka. Se on myös jäänyt aiemmassa tutkimuksessa muita uhkia vähemmälle huomiolle. Tarkastelen sen yhteyttä taustamuuttujiin ja väitteisiin, sekä vertailen sitä muihin symbolisiin ja realistisiin uhkiin.

Vuosien 1988 ja 1990 kyselyistä hyödynnän väitepatteristoa, jonka kysymyksenasettelu oli seuraava: *Kansainvälistymisellä on väitetty olevan monenlaisia seurausvaikutuksia. Jos oletetaan, että kansainvälistymiskehitys etenee voimakkaana, kuinka todennäköisenä te pidätte seuraavien asioiden toteutumista Suomessa?* Vuonna 1992 käytettiin vastaavaa väitettä, mutta tuolloin kysymyksenasettelu oli hieman erilainen: *Suomella kuten koko Euroopalla on monta tietä edessään. Seuraavassa on lueteltu eräitä mahdollisia kehityskulkuja. Arvioikaa kutakin asiaa erikseen sen mukaan, uskotteko sen toteutuvan seuraavan kymmenen vuoden aikana (riippumatta siitä haluatteko sen toteutuvan).*

Erilaisen kysymyksenasettelun ansiosta on mahdollista tarkastella uhan kokemuksia kahdesta eri tulokulmasta. Vuosina 1988–1990 voidaan analysoida, missä väestöryhmissä lisääntyvä kansainvälistyminen koettiin uhkana. Vuonna 1992 kysymyksestä on pudotettu pois kansainvälistymiseen viittaava sana, joten kyseisen vuoden osalta voidaan sen sijaan analysoida, millä tavoin yleisesti tulevaisuuteen liittyvät uhan kokemukset vaikuttivat vastaajien asenteisiin.

7.3.1 UHKAMUUTTUJAT

Ensin esittelen aineistosta muodostamani uhkamuuttujat:

1. Uhka hyvinvointivaltiolle

- 1988 & 1990: Sosiaaliturva heikkenee maassamme (0 = epätodennäköistä | 1 = todennäköistä)

- 1992: Sosiaaliturva heikkenee, suomalainen hyvinvointivaltio murenee (0 = hyvin epätodennäköisesti tai ei varmasti toteudu | 1 = toteutuu varmasti tai hyvin todennäköisesti)

2. Kulttuurinen uhka:

- 1988 & 1990: Suomalainen kulttuuri vähitellen häviää (muuttujien koodaus noudattaa kaikkien uhkien kohdalla samaa kaavaa kuin edellisessä)
- 1992: Suomalaisen kulttuurin omaleimaisuus häviää

3. Turvallisuusuhka

- 1988 & 1990: levottomuudet, huumeet ja aids leviävät maahamme.
- 1992: levottomuudet, mafia, huumeet ja aids leviävät maahamme

Analyysin yksinkertaistamiseksi olen typistänyt uhkien kohdalla vastaukset kahteen kategoriaan: *Kokee uhkaa* / *Ei koe uhkaa*. Vuosina 1988 ja 1990 kyselyssä oli mukana kolmas vaihtoehto: *vaikea sanoa*, jonka olen jättänyt tässä yhteydessä pois. Otoksena siis tämän takia ei ole koko väestö, vaan se osa väestöstä, joka selkeästi koki tai ei kokenut uhkaa. Osittain päädyin ratkaisuun myös sen takia, että 1992 kyselyssä ei ollut neutraalia vastauskategoriaa ollenkaan, vaan vaihtoehtoisiksi oli annettu seuraavat: 1. *Toteutuu varmasti* 2. *Hyvin todennäköisesti* 3. *Melko todennäköisesti* 4. *Ei kovin todennäköisesti* 5. *Hyvin epätodennäköisesti* 6. *Ei varmasti toteudu*. Tämän kohdalla olen typistänyt vaihtoehdot 1 & 2 yhteen (*kokee uhkaa*) ja vaihtoehdot 5 & 6 toiseen (*ei koe uhkaa*) kategoriaan. Vaihtoehdot 3 & 4 olen jättänyt pois, joten saadaan vuosien 1988 ja 1990 tavoin yksi binäärinen muuttuja, jonka kategoriat ovat *Kokee uhkaa* / *Ei koe uhkaa*. Näiltä osin aineistojen typistäminen binäärimuuttujiksi johtaa väistämättä osittain tiedon menetyksiin, mutta koen sen perustelluksi, jotta saadaan selkeitä ja jossain määrin keskenään vertailtavissa olevia tuloksia. Monimutkaisemman analyysin rajoitteita ovat osittain myös tämän tutkielman laajuus ja puitteet.

7.3.2 UHKAKUVAT VUOSINA 1988–1992

	K18		K35	
	Vetosuhde	p-arvo	vetosuhde	p-arvo
Työttömyys ei vähene	1.54 (1.36-1.74)	<0.001	1.17 (0.88-1.56)	0.293
Elintaso ei nouse	1.60 (1.42-1.79)	<0.001	1.04 (0.79-1.37)	0.775
Kulttuurinen uhka	2.13 (1.88-2.41)	<0.001	2.59 (1.92-3.48)	<0.001
Turvallisuusuuhka	1.61 (1.41-1.85)	<0.001	1.37 (1-1.86)	0.048
Uhka hyvinvointivaltiolle	1.55 (1.38-1.73)	<0.001	1.36 (1.03-1.81)	0.03

Taulukko 10. Vastaajien tulevaisuuden odotusten ja uhkakokemusten yhteydet väitteeseen K18 (ulkomaalaisten lisääntyvä työskentely Suomessa toisi maahan hyödyllisiä kansainvälisiä vaikutteita) vuosina 1988–1990 ja väitteeseen K35 (ulkomaalaisten lisääntyvä maahanmuutto johtaisi epäedulliseen rotujen sekoittumiseen ja heikentäisi kansakuntamme elinvoimaa) vuonna 1992. Taustamuuttajat vakioitu.

Tarkastelen ensin erilaisten Suomen tulevaisuuteen liittyvien näkemysten ja uhan kokemusten vaikutusta asenteisiin. Suoritin jokaisesta kohdasta erillisen regression väitteiden K18 ja K35 kohdalla, joissa kontrolloin aiemmin käytettyjä taustamuuttujia. Mukana ovat aiemmin esitellyt uhkamuuttujat sekä samasta väitepatteristosta otetut kohdat, joissa kysyttiin, kohoako elintaso tai väheneekö työttömyys Suomessa. Väitteessä K18 on mukana vuosien 1988–1992 aineisto ja väitteen K35 kohdalla vuoden 1992, sillä tätä väitettä ei esitetty aiempina vuosina.

Jokaisella kohdalla on selvä yhteys väitteeseen K18 eli ne, jotka kokivat uhkaa tai suhtautuivat tulevaisuuteen pessimistisesti, niin myös todennäköisemmin valitsivat väitteessä alemman kategorian (kun ylin on *täysin samaa mieltä*). Kulttuurisen uhan kokemuksilla oli suurin vaikutus, muiden osalta vaikutukset ovat hyvin lähellä toisiaan. Kun, katsomme väitettä K35, niin elintasaan ja työttömyyteen liittyvillä kysymyksillä ei ole tässä havaittua vaikutusta. Kulttuurisen uhan vaikutus kasvaa ja hieman yllättäen hyvinvointivaltioon kohdistuvan uhan merkitys näyttäisi olevan sama kuin turvallisuudesta koetun uhan. Ne siis, jotka uskoivat hyvinvointivaltion heikentyvän, niin uskoivat myös maahanmuuton heikentävän suomalaista rotua. Tämä yhteys hyvinvointivaltiosta koetun uhan ja rotunäkemysten välillä on yllättävä. Schallin mukaan Ruotsissa uhkana kulttuurille on koettu juuri länsimaiden ulkopuolelta saapuneet maahanmuuttajat, sillä nämä koetaan vahvimmin vieraina ruotsalaiselle yhteiskunnalle.²¹³ Tulosteni perusteella tämä vieraudentunne heijastuu myös muihin

²¹³ Schall 2016, 146.

uhkakuviiin, sillä tuloksissa yhdistyvät käsitykset rodusta ja uhkakuvista. Kaikkien uhkamuuttujien selvä yhteys kielteisiin asenteisiin tukee myös ryhmien välisten suhteiden ja uhkakuvien teorioita.

Tarkastelen seuraavaksi logistisen regression avulla, mitkä taustatekijät altistivat vastaajat kokemuksille hyvinvointivaltion uhatusta asemasta.

Muuttuja	Vetosuhde	p-arvo
Sukupuoli		
<i>Nainen</i>	<i>Referenssi</i>	
Mies	0.83 (0.73-0.94)	0.004
Ikä		
<i>18-30</i>	<i>Referenssi</i>	
31-40	1.24 (1.02-1.5)	0.033
41-50	1.42 (1.15-1.75)	0.001
51-60	1.79 (1.42-2.25)	<0.001
Yli 60	1.78 (1.33-2.38)	<0.001
Asuinpaikka		
<i>Alle 80 000 asukasta</i>	<i>Referenssi</i>	
Yli 80 000 asukasta	0.91 (0.78-1.06)	0.227
Alue		
<i>Etelä-Suomi</i>	<i>Referenssi</i>	
Länsi-Suomi	1.15 (0.99-1.34)	0.074
Itä-Suomi	1 (0.80-1.24)	0.994
Pohjois-Suomi	1.41 (1.13-1.76)	0.002
Koulutus		
<i>Ei toisen asteen koulutusta</i>	<i>Referenssi</i>	
Ammattikoulutus tms.	0.92 (0.78-1.08)	0.279
Ylioppilastutkinto	0.59 (0.47-0.72)	<0.001
Korkeakoulututkinto	0.59 (0.46-0.74)	<0.001
Ammatti		
<i>Työntekijä/työtön</i>	<i>Referenssi</i>	
Toimihenkilö	0.67 (0.53-0.84)	0.001
Yrittäjä tai johtoasemassa	0.69 (0.57-0.82)	<0.001
Opiskelija	0.67 (0.51-0.88)	0.004
Muu	0.72 (0.58-0.90)	0.005

Taulukko 11. Taustamuuttujien vaikutus hyvinvointivaltioon liittyviin uhkakokemuksiin 1988–1992.

Tulosten perusteella miehet kokivat naisia vähemmän hyvinvointivaltioon kohdistuvaa uhkaa. Nämä uhkakokemukset eivät siis selitä miesten kielteisempää suhtautumista maahanmuuttoon. Uhan kokemukset saattoivat olla hieman yleisempiä Etelä-Suomen ulkopuolella, etenkin Pohjois-Suomi erottuu joukosta. Regressioanalyysin kiinnostavimmat tulokset ovat ne, että koulutuksella oli selvä yhteys uhkakuviiin ja työntekijät/työttömät erosivat muista ryhmistä suuremmilla hyvinvointivaltioon liittyvillä peloillaan. Uhan kokemukset voisivat siis tämän perusteella selittää juuri huonommassa sosioekonomisessa asemassa olevien kielteisempää suhtautumista, mikä tukisi ryhmien välisten uhkakuvien teorioita.

Muuttuja	Uhka hyvinvointivaltiolle		Kulttuurinen uhka		Turvallisuusuhka		Elintaso ei nouse		Työttömyys ei vähene	
	Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo	Vetosuhde	p-arvo
Vuosi										
1988	referenssi									
1990	2.52 (2.18-2.91)	<0.001	1 (0.86-1.16)	0.994	1.82 (1.53-2.17)	<0.001	2.46 (2.13-2.86)	<0.001	0.78 (0.67-0.91)	0.002
1992	4.71 (3.91-5.67)	<0.001	0.95 (0.79-1.15)	0.608	1.4 (1.14-1.72)	0.001	1.71 (1.42-2.06)	<0.001	1.39 (1.15-1.68)	0.001

Taulukko 12. Vuosimuuttujan vaikutus vastaajien uhan kokemuksiin ja tulevaisuuden näkyisiin 1988–1992. Taustamuuttujat vakioitu.

Käsittelen vielä viimeiseksi uhkakuvien suhteen vuosimuuttujaan. Tässä jokaiselle on suoritettu erikseen binäärinen logistinen regressio, jossa taustamuuttujat (sukupuoli, ikä, asuinpaikka/-alue, koulutus, ammatti) on vakioitu ja mukaan lisätty vuosimuuttuja.

Tuloksista näemme, että vuodella oli selvästi suurin vaikutus, kun mitataan uhkaa hyvinvointivaltiolle. Tämä siis tarkoittaa sitä, että hyvinvointivaltioon liittyvien uhan kokemusten havaitaan nousevan vuosina 1990 ja 1992 silloinkin, kun taustamuuttujien vaikutus vakioidaan. Kulttuuriseen uhkaan vuosimuuttuja ei näytä vaikuttaneen.

Turvallisuudesta koetun uhan kohdalla vaikutus suureni 1990, mutta pieneni taas 1992. Pessimistinen suhtautuminen elintason nousuun noudatti samaa kaavaa. Työttömyyden vähenemisen kohdalla se taas laski 1990, mutta nousi 1992.

Ainoastaan siis hyvinvointivaltion kohdalla pessimistiset näkemykset ja kokemukset uhasta kasvoivat sekä vuonna 1990 että 1992. Grete Brochmannin ja Anniken Hagelundin mukaan Skandinavian valtioissa juuri 1990-luvulla alkoikin kasvaa yleinen huoli maahanmuuton vaikutuksista hyvinvointivaltiolle.²¹⁴ Ruotsiin 1990-luvun taantuma ei iskenyt läheskään yhtä pahasti kuin Suomeen, mutta myös siellä 1990-luvulla maahanmuuttajat alettiin nähdä suorana uhkana hyvinvointivaltiolle.²¹⁵ Tämä on merkittävää siinä mielessä, että jos suhtautuminen maahanmuuttoon muuttui kielteisemmäksi samalla aikajaksolla ja muutosta pyritään selittämään uhkakuvilla, niin uhka hyvinvointivaltiolle on ainoa, joka regressioanalyysin perusteella sopisi muutoksia suhtautumisessa selittämään.

²¹⁴ Brochmann & Hagelund 2011, 14.

²¹⁵ Schall 2016, 125.

8. YHTEENVETO

Ensimmäinen suurempi julkinen keskustelu maahanmuutosta käytiin Suomessa vasta 1980-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Muiden pohjoismaiden paine ja muutokset yhteiskunnassa sekä globaalissa että sisäisessä politiikassa pakottivat asemoitumaan uudelleen pakolaiskysymyksiin. Myös kansalaisten suhtautumisesta asiaan sekä maahanmuutosta tutkimusaiheena alettiin kiinnostua vasta samoihin aikoihin. Koska tätä edeltävältä ajalta ei juurikaan ole aineistoja, niin on vaikea sanoa, millaista suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttoon oli ennen vuotta 1986. Togebyn mukaan Tanskassa onkin saatavilla olevien aineistojen puute ruokkinut virheellisiä käsityksiä ja perusteettomia olettamuksia kansalaisten suhtautumisesta ennen 1980-lukua.²¹⁶

Maahanmuuttomäärät Suomeen alkoivat 1980-luvulla hiljalleen kasvaa. Yhdenlainen käännekohta koitti vuonna 1990, kun ensimmäiset somalialaiset turvapaikanhakijat ylittivät rajan. Syksyllä 1990 alkoi mediassa esiintyä huolta hallitsemattomista pakolaisvirroista. Samalla maan historian pahin lama oli juuri käynnistymässä. Työttömyys alkoi vasta nousta, mutta ihmisten odotukset maan talouden tulevaisuudesta olivat romahtaneet. Usko siihen, että lisääntyvä kansainvälistyminen kohottaisi elintasoja laski ja kansainvälistymistä alettiin pitää suuressa osassa väestöä uhkana hyvinvointivaltiolle.

Eri kyselyaineistojen tulokset eivät anna selkeää tai johdonmukaista kuvaa suomalaisten suhtautumisen muutoksista tarkastellulla ajanjaksolla. Kyselyaineistoihin liittyy paljon ongelmallisuutta johtuen muun muassa kysymyksenasettelusta sekä kyselyiden herkkyydestä vastausten keruun ajankohdalle. Tuloksia tulkittaessa tulee muistaa aineistojen ja yksittäisten kysymysten käyttämisen rajallisuus monimutkaisten asenteiden mittareina, sillä ihmisten näkemykset ovat ristiriitaisia, vaihtelevia ja tiedostamattomia. On myös kyseenalaista voiko maahanmuuttajia kohtaan suunnattuja asenteita tarkastella kokonaisuutena, sillä niihin vaikuttavat vahvasti vastaajien käsitykset eri ihmisryhmistä sekä pitkän keston kulttuuriset ja sosiaaliset käsitykset rodusta. Viitteitä laajemmasta asenneilmastosta ne voivat kuitenkin antaa.

²¹⁶ Togeby 1998, 1138–1139.

Saatavilla olevista kyselyistä voidaan päätellä suhtautumisen trendejä, mutta niistä vedettävien johtopäätöksiä suhteen täytyy olla varovainen. Tutkielmassa käytettyjen aineistojen perusteella vaikuttaisi siltä, että vuosina 1987 ja 1988, jolloin pakolaispolitiikasta käytiin laajaa julkista keskustelua, suomalaiset olivat suhtautumiseltaan myönteisempiä. Toisaalta juuri aiheiden ajankohtaisuus ja kyseisinä vuosina tehdyt muutokset pakolaiskiintiöissä vaikeuttavat tulosten tulkintaa. Tulokset vaihtelivat myös samana vuonna tehdyissä kyselyissä, joka kertoo kyselyajankohdan merkityksestä. Selkeitä todisteita siitä, että suhtautuminen maahanmuuttoon olisi juuri laman takia muuttunut kielteisemmäksi ei löytynyt, vaan käänne näyttää tapahtuneen jo ennen laman alkua. Talouden reaalilukuja paremmin muutoksen ajankohta osuu yhteen taloudesta muodostettujen odotuksien romahtamisen ja hyvinvointivaltioon liitettyjen uhkakuvien nousun kanssa. Jos suhtautumista maahanmuuttoon selitetään taloudellisilla tekijöillä, niin tärkeää on omaksua sellainen reaalilukuja moniulotteisempi käsitys taloudesta, joka huomioi myös ihmisten odotukset ja kokemusmaailman.

Schallin mukaan Ruotsissa suhtautuminen maahanmuuttoon ei ole sulkeutunut pelkästään oikeiden kriisien ja taloudellisten olosuhteiden muutosten takia, vaan myös moraalisten paniikkien myötä. Näiden luomisessa keskeisessä asemassa ovat olleet tietyt toimijat ja heidän tulkintansa tapahtumista ja taloudellisista olosuhteista.²¹⁷ Lisätutkimusta vaatisi se, missä määrin sekä suhtautuminen maahanmuuttoon että taloudelliset uhkakuvat Suomessa muodostuivat ja muuttuivat poliittisten toimijoiden ja julkisen keskustelun seurauksena. Maahanmuuttovastainen populismi ja ulkomaalaistaustaisiin kohdistettu väkivalta nousivat esiin jo taloudelliselle nousukaudella ja tukevat käsitystä siitä, että suhtautuminen oli kielteistä jo ennen lamaa ja maahanmuuton kasvua. Mols & Jetten ovat nostaneet vaurausparadoksinsa yhdeksi selittäjäksi poliittiset toimijat, jotka myös nousukaudella voivat esittää maahanmuuttajat uhkana vauraudelle ja hyvinvoinnille.²¹⁸

Muutoksia tuloksissa on ongelmallista tarkastella koko väestön tasolla myös siksi, että suhtautuminen noudattaa erilaisia trendejä eri väestönryhmissä. Regressioiden tulokset eivät taustamuuttujien kohdalta tarjoa suuria yllätyksiä vaan tukevat aiemmissakin

²¹⁷ Schall 2012, 192.

²¹⁸ Mols & Jetten 2017, 172.

tutkimuksissa saatuja tuloksia esimerkiksi koulutuksen suuresta merkityksestä myönteisille asenteille.²¹⁹

Vaikuttaisi siltä, että koko väestön tasolla oltiin poikkeuksellisen kielteisiä ulkomaisia työntekijöitä kohtaan vuonna 1986. Tämän jälkeen suurien kaupunkien asukkaat, Etelä-Suomessa asuvat ja paremmin koulutetut alkoivat erkaantua verrokkiryhmistään myönteisemmällä asenteillaan. Samoin muiden ammattiryhmien ja työntekijöiden/työttömien välinen ero kasvoi. Mielipiteissä tapahtui siis väestöryhmien välillä erkaantuminen 1980-luvun lopulla. Asia vaatisi lisää tutkimusta, mutta tämä voi olla merkki siitä, että tietyissä väestönosissa kansainvälistyminen nähtiin taloudellisesti ja ideologisesti tavoiteltavana kehityskulkuna, mutta kaikki väestönosat eivät tämän näkemyksen taakse asettautuneet. Yksi vaurausparadoksiakin selittävistä mekanismeista voisi olla se, että taloudellisella nousukaudella ne, joilla menee huonosti, jäävät yhä selvemmin jälkeen menestyvästä väestöstä ja näin suhteellisen puutteen kokemukset vahvistuvat.

Hyvinvointivaltioon liitetyt uhkakuvat eivät yhdistyneet samalla tavalla taustamuuttujiin kuin asenteet, mutta koulutus korreloi vahvasti molempien kanssa. Paremmin koulutetut kokivat vähemmän uhkaa ja suhtautuivat myönteisemmin ulkomaalaisiin työntekijöihin sekä kielteisemmin rasismiin. Uhan kokemukset olivat myös jossain määrin vuonna 1992 yleisempiä työntekijöiden ja työttömien kuin muiden ammattiryhmien keskuudessa. Tämän perusteella sosioekonominen asema siis vaikuttaa sekä asenteisiin että uhan kokemuksiin, ja tulokset tukevat ryhmien välisten suhteiden ja uhkakuvien teorioita.

Hyvinvointivaltion ja sosiaaliturvan heikentymiseen liittyvien uhan kokemusten ja asenteiden väliltä löytyi selvä yhteys. Tämä yhteys oli havaittavissa kahden eri väitteen kohdalla ja useana eri vuotena, kun taustamuuttajat vakioitiin. Yhteys ei myöskään rajoittunut vain vuosiin 1988 ja 1990. Näinä vuosina uhkaa ja asenteita mittaavissa väitteissä toistui molemmissa sana kansainvälinen ja kysyttiin vain ulkomaalaisiin työntekijöihin kohdistuvista asenteista. Yhteys löytyi kuitenkin myös vuoden 1992 kohdalla. Tällöin ei uhkaa mittaavassa väitteessä enää kysytty nimenomaan kansainvälistymisen tuomaa uhkaa, vaan yleisesti hyvinvointivaltion tulevaisuudesta.

²¹⁹ Esim. Jaakkola 2009, 27.

Koettu uhka ennusti vastaajien todennäköisyyttä olla samaa mieltä myös puhtaasti rasisen väitteen kanssa toisin kuin muut talouteen liittyvät väitteet. Vaikutuksen suuruus oli sama kuin turvallisuudesta koetulla uhalla (pelko huumeiden, rikollisuuden ja aidsin leviämisestä Suomeen).

Vaikuttaa siis siltä, että taloudellinen uhka ja kilpailu rajallisista resursseista välittyy hyvinvointivaltiossa pelkoon sen sosiaalietuuksien heikentymisestä. Tämä on ristiriidassa sen kanssa, että hyvinvointivaltion uhkana taas julkisessa keskustelussa ja asiantuntijoiden puheissa nähdään monesti heikentyvä huoltosuhde, jonka ratkaisuksi monesti esitetään juuri maahanmuuttoa. Maahanmuuttokriittisissä diskursseissa esiintyy kuitenkin usein elintasopakolaisten käsite ja pelko siitä, että nämä hyväksikäyttävät suomalaista hyvinvointivaltiota. Kiinnostavaa oli se, että koettu uhka hyvinvointivaltiolle yhdistyi aineistossa myös vastaajien näkemyksiin suomalaisista rotuna, jonka puhtauden maahanmuutto vaarantaa. Schallin mukaan hyvinvointivaltion, etnisyyden ja rodun välisiin yhteyksiin voi päästä käsiksi tutkimalla sellaisia hyvinvointivaltion kehityksen historiallisia hetkiä, jolloin etnisyys on kohonnut keskiöön politiikassa ja työmarkkinoilla. Kansalaisten asennetta maahanmuuttoon määrittää osaltaan se konteksti, jossa hyvinvointivaltion kehityskaari ja maahanmuuton kasvu risteävät.²²⁰ Käsitykset homogeenisestä kansakunnasta, näkemykset rodusta ja taloudelliset uhkakuvat näyttäisivätkin aineistossa yhdistyvän hyvinvointivaltiosta koettuun uhkaan, mutta aihe vaatisi syvempää tutkimusta.

Aineistossa ilmeni joitain viitteitä siitä, että Suomessa kyseisellä ajanjaksolla rotuajattelu on ollut eurooppalaisittain poikkeuksellisenkin vahvaa. Analyysin perusteella rasiset näkemykset olivat Suomessa yleisiä jo silloin kun lama alkoi ja maahanmuuttajien määrät kasvoivat. Suhtautuminen romaneihin asettaa myös kyseenalaiseksi käsityksen siitä, että laman jälkeen väestö olisi muuttunut suvaitsevaisemmaksi. Eri aikakausien kyselyitä verrattaessa on huomioitava se, että sosiaaliset normit muuttuvat ja näin myös ne tavat, joilla ihmiset ovat halukkaita ilmaisemaan ennakkoluulojaan. Muutokset vastauksissa eivät siis aina kerro todellisista muutoksista asenteissa.

²²⁰ Schall 2012, 5.

On tärkeää tiedostaa ne monimuotoiset tavat, joilla kussakin kontekstissa ryhmien väliset suhteet voivat heikentyä. Lisää tietoa tarvittaisiin niistä ainutlaatuisista tavoista, joilla pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa rasismi ja taloudellinen pelko ilmenevät ja kohtaavat. Yhdistämällä yhteiskuntatieteellistä ja historian tutkimusta voidaan tarjota syvempi näkemys siitä, miten hyvinvointivaltion kehitys ja maahanmuuton murroskohdat ovat kohdanneet toisensa.

Ensimmäinen tutkimus suomalaisten suhtautumisesta maahanmuuttoon toteutettiin ajankohtana, jolloin tämä suhtautuminen vaikuttaisi olleen poikkeuksellisen myönteistä. Osittain tästä syystä syntyy kuva, että lama romutti suomalaisten myönteiset asenteet maahanmuuttoa kohtaan. Näkemys on kuitenkin yksiulotteinen ja historiaton. Se pelkistää ryhmien väliset suhteet taloudelliseen eriarvoisuuteen ja koettuun puutteeseen. Samalla se unohtaa syvälle historiaan ja kulttuuriin juurtuneet käsitykset etnisistä kansakunnista ja rotujen välisistä valtasuhteista.

9. LÄHDELUETTELO

9.1 LÄHTEET

Eduskunnan täysistunnon pöytäkirja ptk 85/26.9.1989, 2577.

Elinkeinoelämän valtuuskunta (EVA) & Yhdyskuntatutkimus: *EVAn kansallinen asennetutkimus*:

- 1984 [sähköinen tietoaaineisto]. Versio 2.0 (2018-07-24). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD1079>
- 1986 [sähköinen tietoaaineisto]. Versio 2.0 (2018-07-24). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD1080>
- 1988 [sähköinen tietoaaineisto]. Versio 2.0 (2018-08-13). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD1081>
- 1990 [sähköinen tietoaaineisto]. Versio 2.0 (2018-08-13). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD1082>
- 1992 [sähköinen tietoaaineisto]. Versio 1.0 (2001-01-17). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD1083>
- 1994 [sähköinen tietoaaineisto]. Versio 1 (2001-01-18). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD1084>
- 1996 [sähköinen tietoaaineisto]. Versio 1 (2001-01-23). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD1085>

Helsingin Sanomat 01.6.-31.8.1979, 9.2.1980, 2.9.1984, 5.3.1985, 16.3.1985, 14.9.1985, 25.10.1985, 27.10.1985, 7.11.1985, 5.3.1986, 19.12.1986, 2.1.1987, 29.11.1987, 2.1.1988, 5.1.1988, 8.8.1989, 8.9.1989, 20.12.1990

Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.). 2014. *World Values Survey: All Rounds - Country-*

Pooled Datafile Version: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp>.
Madrid: JD Systems Institute.

Lindfors, Jukka (2015) Rasismi roihahti liekkiin Tampereen polttopulloisissa 1989.

<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/10/06/rasismi-roihahti-liekkiin-tampereen-polttopulloisissa-1989> Viitattu: 09.11.2020.

Suomen kuvalehti 24.11.1989 no 47.

9.2 TILASTOLÄHTEET

Suomen virallinen tilasto (SVT): Kansantalouden tilinpito [verkkajulkaisu]. ISSN=1795-8881.
Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 10.11.2020]. Saantitapa: <http://www.stat.fi/til/vtp/>

Suomen virallinen tilasto (SVT): Työnvälitystilasto [verkkajulkaisu]. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö [viitattu: 10.11.2020]. Saantitapa: <http://www.stat.fi/til/tyonv/index.html>

Suomen virallinen tilasto (SVT): Työssäkäynti [verkkajulkaisu]. ISSN=1798-5528. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 10.11.2020]. Saantitapa: <http://www.stat.fi/til/tyokay/index.html>

9.3 KIRJALLISUUS

Ahonen, Sirkka (2017). *Suomalaisuuden monet myytit: Kansallinen katse historian kirjoissa*. Helsinki: Gaudeamus.

Alho, Kari (1999). *EMU, julkinen talous ja sosiaaliturvan rahoitus*. Helsinki: Kela.

Allport, Gordon W (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading: Addison-Wesley.

Anderson, Benedict (2006). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.

Andersson, Li, Brunila, Mikael & Koivulaakso, Dan (2012). *Äärioikeisto Suomessa*. Helsinki: Into.

Blascovich, Jim, Berry Mendes, Wendy & Seery Mark D (2016). Intergroup Encounters and Threat: A Multi-Method Approach. Teoksessa Diane M Mackie & Eliot R Smith (toim.) *From Prejudice to Intergroup Emotions: Differentiated Reactions to Social Groups*. London: Routledge, 89-109.

Blaylock, Danielle L (2010). Group Position Theory. Teoksessa Michael Hogg & John M Levine (toim.) *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*. New Delhi: SAGE Publications, 365-368.

Bobo, Lawrence D, Charlez Camille Z, Krysan Maria & Simmons Alicia D (2012). The Real Record on Racial Attitudes. Teoksessa Peter V Marsden (toim.) *Social Trends in American Life: Findings from the General Social Survey since 1972*. Princeton: Princeton University Press, Princeton, 38-83.

Bourdieu, Pierre (1979). Public Opinion Does Not Exist. Teoksessa Armand Mattelart & Seth Siegelau (toim.) *Communication and Class Struggle: An Anthology in 2 Volumes. 1, Capitalism, Imperialism*. New York: International General, 124-129.

- Brochmann, Grete & Hagelund, Anniken (2011). *Migrants in the Scandinavian Welfare State: The Emergence of a Social Policy Problem*. Nordic Journal of Migration Research 1, no. 1 (August 1, 2011), 13–24.
- Brylka, Asteria, Mähönen, Tuuli Anna & Jasinskaja-Lahti, Inga (2015a). National Identification and Attitudes towards Russian Immigrants in Finland: Investigating the Role of Perceived Threats and Gains. *Scandinavian journal of psychology*, 2015-12, Vol.56, 670-677.
- Brylka, Asteria, Mähönen, Tuuli Anna & Jasinskaja-Lahti, Inga (2015b). *National Identification and Intergroup Attitudes Among Members of the National Majority and Immigrants: Preliminary Evidence for the Mediatonal Role of Psychological Ownership of a Country*. *Journal of social and political psychology* 3, no. 1 (February 18, 2015), 24–45.
- Castles, Stephen & Miller, Mark J (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Hampshire: Palgrave.
- Ceuppens, Bambi & Geschiere Peter (2005). *Autochthony: Local or global? New modes in the struggle over citizenship and belonging in Africa and Europe*. *Annual review of anthropology*, 2005-10, Vol.34 (1), 385-407.
- Crandall Charles S & Stangor Christian (2005). Conformity and Prejudice. Teoksessa John F Dovidio Peter Samuel Glick & Laurie Rudman (toim.) *On the Nature of Prejudice: Fifty Years After Allport*. Malden: Blackwell Pub, 295-309.
- Crepaz, Markus ML (2008). *Trust beyond borders: immigration, the welfare state, and identity in modern societies*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Crisp, Richard J (2010). Cross-categorization. Teoksessa Michael Hogg & John M Levine (toim.) *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*. New Delhi: SAGE Publications, 163-165.
- Duckitt, John (1992). *The social psychology of prejudice*. New York: Praeger.
- Esses, Vicotria M & Lawson, Andrea (2010). Immigration. Teoksessa Michael Hogg & John M Levine (toim.) *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*. New Delhi: SAGE Publications, 427-431.
- Fagerland, Morten W & Hosmer David W (2017). *How to Test for Goodness of Fit in Ordinal Logistic Regression Models*. *The Stata Journal* 2017, 17, 668-686.
- Field, Andy P (2009). *Discovering statistics using SPSS: and sex and drugs and rock 'n' roll*. Los Angeles: SAGE.
- Foner, Nancy (2000). *From Ellis Island to JFK: New York's Two Great Waves of Immigration*. New Haven: Yale University Press.
- Freeman, Gary (1986). *Migration and the Political Economy of the Welfare State*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* Vol. 485, 51-63.
- Groves, Robert (2009). *Survey Methodology*. Hoboken: Wiley.
- Haapala, Pertti & Lloyd, Christopher (2018). Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 6–30.

- Haikonen, Jyrki & Kiljunen, Pentti (2003). *Mitä mieltä, suomalainen? EVAn asennetutkimuksien kertomaa vuosilta 1984–2003*. Helsinki: Taloustieto.
- Hellstén, Juho (2019). Kuluttajien taloudellisten odotusten muodostuminen Suomessa vuosina 1987–1995. Pro gradu, Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Hepworth, Joseph T & West, Stephen G (1988). *Lynchings and the Economy: A Time-Series Reanalysis of Hovland and Sears (1940)*. Journal of personality and social psychology, 1988-08, Vol.55 (2), 239-247.
- Hosmer, David W, Lemeshow, Stanley & Sturdivant, Rodney (2013). *Applied logistic regression*. Hoboken: Wiley.
- Hovland, Carl Iver & Sears, Robert R (1940). *Minor Studies of Aggression: VI. Correlation of Lynchings with Economic Indices*. The journal of psychology, 1940-04-01, Vol.9 (2), 301-310.
- Häkkinen, Antti & Peltola, Jarmo (2005). Suomalaisen "alaluokan" historiaa: Köyhyys ja työttömyys Suomessa 1860–2000. Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat - tutut talot: Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 39–94.
- Häkkinen, Antti & Tervonen, Miika (2005). Johdanto: Vähemmistöt ja köyhyys Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat - tutut talot: Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–36.
- Isaksson, Pekka, Abdulkarim, Maryan & Jokisalo, Jouko (2018). *Kallonmittaajia ja skinejä: rasismien aatehistoriaa*. Helsinki: Rosebud.
- Jaakkola, Magdalena (1989). *Suomalaisten suhtautuminen ulkomaalaisiin ja ulkomaalaispolitiikkaan*. Helsinki: Työvoimaministeriö.
- Jaakkola, Magdalena (1993). *Suomalaisten ulkomaalaisasenteet 1980- ja 1990-luvulla: ennakkotietoja tutkimuksesta*. Helsinki: Työministeriö.
- Jaakkola, Magdalena (1995). *Suomalaisten kiristyvät ulkomaalaisasenteet*. Helsinki: Työministeriö.
- Jaakkola, Magdalena (2009). *Maahanmuuttajat suomalaisten näkökulmasta: asennemuutokset 1987–2007*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Jackson, Jay (1993). *Realistic Group Conflict Theory: A Review and Evaluation of the Theoretical and Empirical Literature*. The Psychological Record 1993:43, 395–413.
- Jasinskaja-Lahti, Inga & Mähönen Tuuli (2013). Etniset ryhmäsuhteet ja maahanmuuttajien akkulturaatio. Teoksessa Tuomas Martikainen, Pasi Saukkonen & Minna Säävälä (toim.) *Muuttajat: Kansainvälinen Muuttoliike Ja Suomalainen Yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus, 247-261.
- Jayadev, Arjun & Johnson, Robert (2017). *Tides and Prejudice: Racial Attitudes during Downturns in the United States 1979–2014*. The Review of Black political economy, 2017, Vol.44 (3-4), 379-392.

- Jost, John T, Mentovich, Avital (2010). Frustration-Aggression Hypothesis. Teoksessa Michael Hogg & John M Levine (toim.) *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*. New Delhi: SAGE Publications, 289-292.
- Juchno, Piotr (2007). Statistics in Focus: Population and Social Conditions: Asylum Applications in the European Union. Eurostat 110/2007.
- Keskinen, Suvi (2016). *From Welfare Nationalism to Welfare Chauvinism: Economic Rhetoric, the Welfare State and Changing Asylum Policies in Finland*. Critical Social Policy 2016:36, 352-370.
- Keskinen, Suvi, Unnur Dis Skaptadóttir & Mari Toivanen (2019). Narrations of Homogeneity, Waning Welfare States, and the Politics of Solidarity. Teoksessa Suvi Keskinen, Unnur Dis Skaptadóttir & Mari Toivanen (toim.) *Undoing Homogeneity in the Nordic Region: Migration, Difference and the Politics of Solidarity*. New York: Routledge, 1–17.
- Kettunen, Pauli (2008). *Globalisaatio ja kansallinen me: kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino.
- Kiander, Jaakko (2001). *Laman opetukset: Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kilpi, Elina (2008). *Prejudice as a response to changes in competitive threat: Finnish attitudes towards immigrants 1986-2006*. Oxford: University of Oxford, Oxford 2008.
- Kilpi-Jakonen, Elina (2015). *Explaining temporal trends and regional variation in attitudes towards foreign workers: group conflict theory and Finland 1990–2013*. Research on Finnish Society 2015:8, 19-32.
- Kleist, Olaf J (2017). *The History of Refugee Protection: Conceptual and Methodological Challenges*. Journal of Refugee Studies 2017:30, 161-169.
- Lægaard, Sune (2009). Liberal Nationalism on Immigration. Teoksessa Nils Holtug, Sune Lagaard & Kasper Lippert-Rasmussen (toim.) *Nationalism and multiculturalism in a world of immigration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1-20.
- Lamberg, Marko (2018). Ylirajainen Suomi 1300–1400. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 31–66.
- Leinonen, Johanna & Toivanen, Mari (2014). *Researching In/Visibility in the Nordic Context: Theoretical and Empirical Views*. Nordic Journal of Migration Research 4, no. 4 (December 1, 2014), 161–167.
- Leinonen Johanna (2019): Migration Research in Finland - State of the Field. Teoksessa Johanna Leinonen (toim.) *Muuttoliikebibliografia*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 9–41.
- Leitzinger, Antero (2008). *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. Helsinki: East-West Books, Helsinki.
- Liu, Xing & Koirala, Hari (2012). *Ordinal Regression Analysis: Using Generalized Ordinal Logistic Regression Models to Estimate Educational Data*. Journal of Modern Applied Statistical Methods 2012: 11, 241-254.

- Lucassen, Leo (2005). *The immigrant threat: the integration of old and new migrants in Western Europe since 1850*. Urbana: University of Illinois Press.
- Mackie, Diane M & Smith, Eliot R (2016). Beyond Prejudice: Moving from Positive and Negative Evaluations to Differentiated Reactions to Social Groups. Teoksessa Diane M Mackie & Eliot R Smith (toim.) *From Prejudice to Intergroup Emotions: Differentiated Reactions to Social Groups*. London: Routledge, 1-12.
- Meinander, Henrik (1999). *Tasavallan tiellä: Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle*. Espoo: Schildts.
- Messina, Anthony M (2007). *The Logics and Politics of Post-WWII Migration to Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mickelsson, Rauli (2015). *Suomen puolueet: vapauden ajasta maailmantuskaan*. Tampere: vastapaino.
- Mols, Frank & Jetten Jolanda (2017). *The Wealth Paradox: Economic Prosperity and the Hardening of Attitudes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nevalainen, Pekka (1999). *Viskoi kuin Luoja kerjäläistä: Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- O'Connell, Ann A (2006). *Logistic regression models for ordinal response variables*. London: SAGE.
- Olson, Michael A (2010). Implicit Prejudice. Teoksessa Michael Hogg & John M Levine (toim.) *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*. New Delhi: SAGE Publications, 435-438.
- Osborne, Jason (2015). *Best practices in logistic regression*. London: SAGE.
- Peck, Jamie (2010). *Constructions of neoliberal reason*. Oxford: Oxford University Press.
- Pettigrew, Thomas F (1959). *Regional differences in anti-Negro prejudice*. The Journal of Abnormal and Social Psychology 1959:59, 28-36.
- Pettigrew, Thomas F (2016). *In Pursuit of Three Theories: Authoritarianism, Relative Deprivation, and Intergroup Contact*. Annual review of psychology, 2016-01-04, Vol.67 (1), 1-21.
- Pulma, Panu (2005). Piirteitä suomalaisesta etnopolitiikasta. Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat - tutut talot: Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 453–468.
- Puuronen, Anne (2017). 1990-luvun lamasukupolvi työnteossa. Teoksessa Antti Häkkinen, Anni Ojajärvi, Anne Puuronen & Mikko Salasuo (toim.) *Sosiaalinen Albumi: Elämäntavat Sukupolvien Murroksessa*. Helsinki: Nuoristotutkimusseura, 181–196.
- Puuronen, Vesa (2001). Skinit maailmalla ja Joensuussa. Teoksessa Vesa Puuronen (toim.) *Valkoisen vallan lähettiläät: rasismien arki ja arjen rasismi*. Tampere: Vastapaino, 11–32.
- Rita, Hannu (2004). *Vetosuhde (odds ratio) ei ole todennäköisyyksien suhde*. Metsätieteen aikakauskirja 2/2004, 207–212.

- Salmio, Tiina (2000). *Suomen maahanmuutto- ja pakolaispolitiikka 1990-luvulla: maahanmuutto ja pakolaisuus turvallisuusuhkana valtion politiikassa*. Turku: Turun yliopisto.
- Saukkonen, Pasi (2005). Kansallinen identiteetti. Teoksessa Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 90–105.
- Schall, Carly Elizabeth (2016). *The Rise and Fall of the Miraculous Welfare Machine: Immigration and Social Democracy in Twentieth-Century Sweden*. Ithaca: Cornell University Press.
- Siirtolaisuusasiain neuvottelukunta (1988) *Siirtolaisuusasiain neuvottelukunnan mietintö 12: Suomen maahanmuutto- ja ulkomaalaispolitiikka*. Helsinki: Työvoimaministeriö.
- Smith, Anthony D (1991). *National Identity*. Reno: University of Nevada Press.
- Somari, Marjo (2012). *Somalien representointi Helsingin Sanomien uutisoinnissa: 1990-luvun somalishokista 2010-luvun integraatioon?* Pro gradu, Helsinki: Helsingfors universitet.
- Stangor, Charles (2009). The Study of Stereotyping, Prejudice, and Discrimination Within Social Psychology. Teoksessa Todd Nelson (toim.) *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination*. Routledge, 1-22.
- Stephan, Walter G & Renfro, Lausanne C (2016). The Role of Threat in Intergroup Relations. Teoksessa Diane M Mackie & Eliot R Smith (toim.) *From Prejudice to Intergroup Emotions: Differentiated Reactions to Social Groups*. London: Routledge, 191-208.
- Stephan, Walter G & Stephan, Cookie White (1985). *Intergroup Anxiety*. Journal of social issues 41:3 (October 1985), 157–175.
- Stephan, Walter G & Stephan, Cookie White (2000). An integrated threat theory of prejudice. In Stuart Oskamp (toim.) *"The Claremont Symposium on Applied Social Psychology" Reducing prejudice and discrimination*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 23–45.
- Stephan, Walter G & Stephan, Cookie White (2001). *Improving Intergroup Relations*. London: Sage Publications Inc.
- Stephan, Walter G, Ybarra Oscar & Morrison Kimberley Rios (2009). Intergroup Threat Theory. Teoksessa Todd Nelson (toim.) *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination*. Hove: Routledge, 43-60.
- Tajfel, Henri & Turner, John C. (2004). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. Teoksessa John T Jost & Jim Sidanius (toim.) *Key readings in social psychology: Political psychology*. Hove: Psychology Press, 276–293.
- Tervonen Miika (2014). Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta. Teoksessa Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu Ja Kansakunta: Miten Suomalaista Historiaa On Rakennettu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 137–162.
- Togeby, Lisa (1998). *Prejudice and tolerance in a period of increasing ethnic diversity and growing unemployment: Denmark since 1970*. Ethnic and Racial Studies 1998, 21, 1137-1154.
- Torsti, Pilvi (2012). *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Turtola, Martti (1991). *Talvisotakeskustelun huipennus - talvisota tutkimuksessa ja kirjallisuudessa 1989–1990*. Sotahistoriallinen Aikakauskirja: Sotahistoriallisen Seuran Ja Sotatieteen Laitoksen Julkaisuja, 195-207.

Virrankoski, Pentti (2012). *Suomen historia: maa ja kansa kautta aikojen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Välimäki, Matti (2019). *Politiikkaa kansainvälisten, kansallisten ja ideologisten reunaehtoien puitteissa: suomalaiset puolueet ja maahanmuutto 1973–2015*. Turku: Turun yliopisto.

Williams, Richard (2006). *Generalized ordered logit/partial proportional odds models for ordinal dependent variables*. The Stata Journal 2006:6, 58-82.

Wimmer, Andreas (2002). *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ylikangas, Heikki (2007). *Suomen historian solmukohdat*. Helsinki: WSOY.